

U. li. V

1287

17999

Ա. Կ.
1287

Շ Ա Ն Թ

ԴՈՒՐՍԵՑԻՆԵՐԸ

— ❧ ❧ —

ԵՐ ԶՈՅՈՒ ԵՐԱՆԵՐ ԵՒ ԶԱՆԻՄԱՆ ԵՐԱՆԵՐ

(Արտատպւած «ՄՈՒՐՃ» ամսագրից)

— ❧ ❧ —

Թ Ի Ֆ Լ Ի Ս

Տպարան Մ. Դ. Ռոտինյանցի

Типогр. М. Д. Ротинянца, Гол. пр. д. № 41.

1896

Дозволено Цензурою. Тифлисъ 16 Января 1896 г.

28-1292

1287-81

ԴՈՒՐՍԵՑԻՆԵՐԸ

Ա.

Սեպտեմբերի վերջը տաք իրիկուն մը:

Ահագին իրարանցում Պոլսի մեծ կամուրջին վրայ: Պայուսակներով, կապոցներով բեռնաւորւած ընտանիքի հայրեր, խանութպան պատանիներ ու Պերայի վաճառանոցներուն մէջ ուշացած կիներ կ'ըշտապեն իրենց վերջին շոգենաւին: Առատ հոսանք մը կամուրջի երկու ծայրերէն, որոնք դէմ դէմի կուգան ու անդադար իրարու կը հիւսւին: Կամուրջին վրայ ձիերու զովիւն, կառքերու դղրդոց. կամուրջի երկու կողմէն ժամանող ու մեկնող շոգենաւներու սոյլն ու շունչը. կամուրջին տակ ճանաչերուն ձիչը և մակուկավարներուն հայհոյանքը:

Այս բոլոր աղմուկին անտարբեր երիտասարդ մը Ոսկեղջիւրի կողմի վանդակներու քովէն դէպի Ղալաթիա կը դիմէր արագ քայլերով:

Մաքուր ու սիրուն հագնւած, միջահասակ, քսանքսանըհինգ տարեկան տղայ մըն էր ան. նուրբ ու ազնիւ դիմագծերով, բարակ ընչացք մը, փոքրիկ մօրուք ու սև խոշոր աչքեր, որոնք այդ վայրկեանին յառած էին Ոսկեղջիւրի կոհակներուն:

Արևի մայր մանող ճառագայթները վերջին անգամ մը կը գգւէին հետզհետէ նեղցող ջրի այդ շերտը ու ոսկեթել շղարշ մը կը նետէին վրան:

— Ճիշտ որ ոսկի-եղջիւր. եզրակացուց երիտասարդը:

Բայց հազիւ իր եզրակացութիւնը աւարտած՝ ուսին ամուր հովանոցի հարւած մը կերաւ. և ետեւէն ալ հազիւ լսելի մարած ձայն մը.

— Ես քու խերդ անիծեմ:

Երիտասարդը բնազդօրէն սեղմեց ձեռքի գաւազանին կոթը ու խոժոռած իրեն դարձաւ. սակայն իսկոյն ժպտեցաւ ու զւարճութեամբ բացականցեց.

— Վասնիկ. բարև'. այս հերկէ:

Իսկ խեղճ Վասակը — կարճահասակ, մօրեղ, թուխ երիտասարդ մը — ձախ ձեռքով իր հինկէկ հովանոցին յենած, աջով կուրծքը կը սեղմէր՝ շնչառութիւնը կանոնաւորելու համար:

Երբ քիչ մը ուժը ամփոփեց, լայնեզր գլխարկին տակէն, օւ, խոշոր ակնոցներուն մէջէն սուր հայցեացք մը նետելով դիմացինին,

— Ես քու խերդ անիծեմ, կրկնեց: Ճիշտ հինգ վայրկեան է ետեւէդ կը վազեմ. թողքես, սիրտս բոլոր իրար անցաւ. ի՞նչ այդպէս կ'ըշտապէս. ետեւէդ մարդ է ինկեր:

— Հապա. դժն:

Վասակի դէմքէն ժպտի պէս բան մը անցաւ,

խորունկ շունչ մը քաշեց, մտաւ ընկերոջը թւր. ու սկսան միասին քալել:

— Գիտե՞ս, Բագրատ, որ անցեալ օր Թիֆլիսէն նոր նամակ առի:

— Վա՛յ. ես կ'ըսպասեմ. է, ի՞նչ նորութիւն:

— Նորութիւն ոչ ի՞նչ. բայց աղտոտութիւն, յիմարութիւն, լիտութիւն, ապուշութիւն, ստորնութիւն լեցուն:

— Այդ որքան սիրուն բառեր գիտես եղեր. նկատեց Բագրատ ժպտելով:

— Քեզի համար հարցուցեր էին, թէ ինչ բանի ես. շարունակեց Վասակ:

— Ե՛, ի՞նչ գրեցիր:

— Ի՞նչ պիտի գրեմ. որ Կովկասէն գալէդ ի վեր կամ Պոլսի դպրոցները կը պտտիս և կամ վերին, իդէալական գաւառները. գրեցի, որ արդէն եկած ատենդ խենդ էիր, հիմա Պոլսի օդն ալ որ ծծեցիր՝ դարձար կատարեալ քամի:

— Շատ շնորհակալ եմ. այդ որքան ազնիւ ես գտնւեր:

Եւ կամուրջի գլուխը եղած բազմութիւնը ձեղքելով՝ սկսան Ղալաթիայի սանդղաւոր զառիվերը բարձրանալ:

Վասակ նամակը հանեց ու կարդաց:

Կովկասի ու նամակիս բովանդակութեանը վրայ լսօսելով, վիճելով՝ երկու բարեկամները բաւական

վեր ելած էին արդէն, երբ Վասակ նամակը գրպանին մէջ տեղաւորելով.

— Իսկ դուն դեռ նոյն հիւրանոցն ես. հարցուց:

— Ոչ. դեռ երէկ Ֆրանսական ընտանիքի մը մէջ սենեակ մը վարձեցինք Գէորգի հետ:

— Իրաւ. ո՞ր Գէորգի:

— Կարնեցին. հայրենակիցս:

— Ե՛, ի՞նչ տեսակ տեղ է. գո՞հ ես:

— Ֆրանսուհի մըն է տանտիրուհին, պատուաւոր կին մը. պալատական տիկիներու հագուստեղէնը կը կարէ եղեր: Երկու աղջիկ ունի. հատ մըն ալ հոգեզուակի պէս յոյնուհի մը: Սենեակը հոս մօտերն է, եկուր անգամ մը տես: Արդէն Գէորգն ալ եկած կը լինի հիմա:

Մտան կողմնակի փողոց մը, և մէկ-երկու պտուղտէ վերջը սկսան վեր ելնել ապարտըմանի մը մաքուր, լայն քարէ սանդուղներէն:

Վերջապէս Բագրատ երրորդի յարկի դռան զանգը քաշեց:

Ներսէն աղջիկներու աղմուկ մը լսեցաւ:

Գեղեցիկ, վայելչակազմ, դեղձան մաղբերով աղջիկ մը դուռը բացաւ. ուրիշ 10—11 տարեկան աղջիկ մը նորեկները դիմաւորելով՝ Բագրատի հետ Ֆրանսերէն շաղակրատելու սկսաւ. Բագրատի սենեակի դռան մօտ հանդիպեցաւ երրորդ աղջիկ մը, որ ձեռքը կոնք մը ջուր դուրս կ'ենէր: Բագրատի բարեւը առաւ ու քրքշալով խոհանոց փախաւ.

Վասակ կանգ առաւ սենեակի սեմին վրայ, պահ մը դիտեց ու ժպտելով Բագրատին դարձաւ.

— Փառաւոր սենեակ մը, վրան ալ երեք հատ փառաւոր աղջիկ. վայ ես ձեր...

Մտաւ սենեակ և շիտակ դիմելով Գէորգի կողմը, ռւր կանանչ քանապէի վրան երկընցած նոր լըւացած երեսը կը չորցընէր, աւելցուց.

— Նայէ, ինչպէս փուեր է. ձեր Կարինը այդ տեսակ բան շատ էիր տեսած, հա՞:

— Նախ մէկ բարեւ տո՛ւր, մարդ Աստու, ընդհատեց Գէորգ լրջութեամբ:

Սա թուլս դէմքով, խաժ աչքերով, սուր մօրուք, ջղոտ, նիհար տղայ մըն էր. մէկ հայեացքով կարելի էր հասկընալ դաւառացի լինելը:

Իսկ Վասակ սենեակի ճիշտ մէջտեղը կեցած՝ իր առանցքին վրայ կը դառնար մահճակալները, պահարանները, հայելիները, պատկերները դիտելով:

Երբ քննութիւնը աւարտեց՝ դեռ գլխարկը գլխին, հինկէկ հովանոցը թևին տակ, ձեռքերը ետին կապած, եկաւ կեցաւ երկու կարնեցիներին գէմը ու հեզնական շեշտով մը արտասանեց.

— Եւ կ'ըսէք թէ ժողովրդի մէջ պիտի երթաք ու ժողովրդի համար պիտի աշխատիք, հա՞:

— Եղբայր, չտեսութիւնը մէկդի դիր. ըսաւ Բագրատ դէմքը ծամածռելով: Մէկ գլխարկդ հանէ, եկուր նստէ քովս մարդավարի. ու ես քեզի հարցնեմ, թէ յարմար, գեղեցիկ, մեր գեղազիտական

պահանջներուն բաւականութիւն տուող շրջապատի մը մէջ ապրիլը ոչ միայն իմ իղէալներուս չի հա-
կառակիր, այլ կ'ամբողջացնէ:

— Հասկըցուր, նայենք, ըսաւ Վասակ բազկա-
թոռին մէջ նետելով: Ինչ ալ փափուկ է, շուն-
շանորդին. հիմա այս փափուկ աթոռներուն մէջ
պիտի նստիս իղէալներդ իրագործելու համար, այն-
պէս չէ. և գործը բոլորովին իղէալացընելու, կամ
իղիլիացնելու համար աղջիկներէն մէկը մէկ քովդ
պիտի նստեցնես, երկրորդը միւս կողմէ և երրորդն
ալ... հա հա հա հա...

Ու սկսաւ ամբողջ մարմնովը խնդալ:

— Կատակդ թէ և տգեղ, բայց բոլորովին սխալ
չէր: Քեզի հիմա միայն այս չափը ըսեմ, սիրելիս,
որ կնոջ ազդեցութիւնը մարդու հոգեկան զարգաց-
ման մէջ ահագին է: Կոճղի մը պէս, սենեակի մը
անկիւնը մեծնալը ուրիշ է, աղջիկներու շրջանին
մէջ, կանացի շփման տակ, քնքուշ, հոգածու, փա-
փուկ ձեռքի մը խնամքներուն տակ ապրիլը ուրիշ
է: Այդ սրտի քնքշացումը ըսել է. զգացումներու
նրբացում, ազնւացում ըսել է: Ինծի նայէ, մենակ
մտածող գլուխ մը ունեցող մարդը ինձի համար
մարդու իղէալը չէ. մարդ տրամաբանական մեքե-
նայ մը չէ. զգացում պէտք է մեզի. բնութիւնը
ճաշակել, կեանքը ճաշակել պէտք է գիտնալ. աշ-
խատիլ ու ճաշակել՝ այդ է կեանքը: Նայէ չորսդիդ,
ինչ կոշտութիւն, ինչ շահամոլութիւն, ինչ կոպ-

տութիւն, ինչ անազնութիւն է. ատոնց մէկ ծ
մասին պատճառը, ինծի համար, մեր անճաշակու-
թիւնն է, մեր մէջ եղած կնոջ դիրքն է: Պէտք է,
պէտք է կուել ատոնց դէմ ալ. մի՛ մոռնար, որ
սէրը դեռ ամօթի կարգն է մեր հասարակութեան
շրջաններուն մէջ. սէրը, որ կեանքի բարձրագոյն
հպարտութիւնն է:

— Տղայ, գլխուս բան մի՛ հասկըցըներ. ես
բնաւ չեմ զարմանար, որ հոս ես եկեր: Ի՞նչ. այս
ճոխ ու փափուկ բաները շատ չեմ սիրեր, բայց
ուրիշ հարց է աղջիկները: Երիտասարդ, արբուն
բոց ատենը. իրաւունք ունիք. ձեզի մեղադրողը
ո՞վ է: Մինակ կը զարմանամ, Բագրատ, երբ գործը
իղէալական, զգացական, ճաշակագիտական և չգի-
տեմ ալ ինչական ցընդի-բընդի նրբութիւններով
վերարկւիլ կ'ուզես. երբ պարզ իրողութիւնը կեղ-
ծել կ'ուզես:

— Հերիք է. ընդհատեց Բագրատ ձեռքի հպարտ
շարժումով մը: Ես քու առջևդ կեղծելու բնաւ կա-
րիք չունիմ. ես կըսեմ այն, ինչ որ կը մտածեմ.
մանաւանդ ընկերական շրջանի մէջ. դուն կ'ուզես
հաւատա՞, կ'ուզես՝ ոչ. այդ քու գիտնալիք բանն է.
միայն այսչափը աղէկ հասկըցիր, որ այդ խօսքերդ
ինծի վիրաւորել կրնան:

Վասակ թերահաւատ շարժումով մը դարձաւ
Գէորգին:

— Է՛յ, դուն ալ զգացումներդ նրբացնելու հա-

մար հոս եկար, թէ քսակդ. երեւի հոգաբարձուները
ամսականդ աւելցուցեր են:

— Ինծի Բագրատը խորհուրդ տւաւ. և շիտակը
չափազանց ուրախ եմ:

— Անտարակոյս. փափոկ աթոռ, երեք աղջիկ:

— Եղբայր, վազ անցիր այդ աղջիկներէն. մէկը
դեռ տասնութեկ տարու չի կայ. միւսը այնքան
հպարտ է որ մարդ աչքերուն նայելու կը վախնայ:

— Եւ վախնալու ալ իրաւունք ունի. այդ տե-
սակներէն վախնալու է:

— Այնպէս որ, շարունակեց Գէորգ, մինակ յոյ-
նուհին է քիչ մը բաց, խօսող, խնդացող, բանի մը
նման:

— Տես՛ար, Բագրատ. ի՞նչ կ'ուզես ըսէ— արդէն
Գէորգը իրենը ընտրեր է:

— Քու ըսածդ ի՞նչ է. վրայ նետւեցաւ Գէորգ
տաքցած: Այո՛, եկեր ենք ուտենք, խմենք ու աղ-
ջիկներուն հետ քէֆ ընենք. ըսէ, տեսնեմ, մեր
ի՞նչը կը պակսի:

Պակսի. այդ ո՞վ ըսաւ. ընդհակառակը՝ կ'աւել-
նայ. այն ալ սիրուն, փափուկ, քնքուշ, նուրբ էակ-
ներ... Բագրատի ճաշակը նրբացընելու համար:

Երկուքը սկսան կոկորդալի խնդալ: Բագրատ
ուզեց ինքզինքը զսպէ՝ չի յաջողեցաւ. ու ինքն ալ
խնդալ սկսաւ:

Բ.

Դեռ ծիծաղը բոլորովին չէր աւարտած, որ
դուրսը զանգակը զարնեցաւ. ու պահմը վերջը դեռ
տան դռան մէջէն լսեցաւ հնչուն առնական ձայն
մը, որ բարձր ծիծաղի մը հեղեղին մէջէն բարեկեց
դուռը բացողը ու սկսաւ Ֆրանսերէն խօսակցիլ.
մէկ կողմէն ալ մէջէմէջ իր բոլոր ուժովը.

— Գե՛օ. պոռալով:

— Սարգիսն է. ըսաւ Գէորգ ու դուրս նետ-
ւեցաւ:

— Ի՞նչ. ան ան ձեզի հետ է. հարցուց Վասակ
Բագրատին:

— Ո՛չ. բայց շաբաթը մէկ-երկու գիշեր մեզի
պիտի անցնէ. առտուները այս կողմերը գործ ունի:

Այդ միջոցին սենեակի դուռը ետ հրեցաւ. և
սեմի շրջանակին մէջ երեցաւ գիրուկ, միջահասակ,
գեղեցիկ մարդ մը, կլոր, կարճ մօրուքով, ոսկի ակ-
նոցները քիթին, թւին տակ փաթթոց մը թուղթ.
իր մէկ ոտքը թէւ սենեակէն ներս, բայց դեռ իրեն
զարձած կը խօսէր աղջկան հետ ու կը խնդար իր
սուր, ամուր խնդուկովը: Խնդալով ալ այս կողմ
դարձաւ ու Վասակը նշմարելով բացականչեց.

— Հա՛. լաւ էք իրար գտել. խուփը գլորաւ,
պտուկը դտաւ: Գե՛օ, ըսէ ջուր մը բերեն. փո՛ւ,
ի՞նչ տաք է այսօր, է:

Ֆէսը հանեց զլիւն, նետեց սեղանին վրայ՝

ձեռքի թղթերու հետ. ինկաւ բազկաթոռին մէջ, գլուխը յննեց, գոցեց աչքերը ու անշարժ մնաց:

—Այդ ինչպէս հոգներ ես, քա՛մր ես քաշել, ինչ է, հարցուց Բագրատ:

Սարգիս նորէն սկսաւ խնդալ՝ ցընցելով ամբողջ մարմինը և մարմնին հետ ալ ամբողջ բազկաթոռը:

Աղջիկը լըւացւելու ջուր բերաւ:

Սարգիս ելաւ ոտքի, հանեց ժաքէթը, բաճկոնը, շապիկին օձիքը ու թևերը վեր քաշեց: Միևնոյն ժամանակ անդադար տրտնջալով տաքէն, ճանապարհի զառիվերէն, տղոց բնակարանի երկար սանդուղէն, գրաշարներու ապուշութենէն, իր նոր գնած կօշիկին նեղութենէն:

Գէորգ ջուր կը լեցընէր. իսկ Սարգիս կը լւացւէր արդէն ահադին աղմուկով ու մէկ կողմէն ալ խմբագրին հետ ունեցած իր վերջին կռիւը կը պատմէր:

Սարգսի դէմքն ու մօրուքը ամբողջ օճառի փրփուրով ծածկւած էր, երբ յանկարծ լըւացելը ու իր պատմութիւնը ընդհատելով դարձաւ Բագրատին:

—Իւ՛ւա, է. տես, ինչպէս ալ մոռցայ. Բագրատ, աչքդ լոյս. գործդ կարգին է, այսօր խօսեցայ Մինասեանին հետ. ամեն բան յարմարեցուցած եմ. կիրակի կ'երթաս, կը ներկայանաս հոգաբարձուներուն... ո՛ւ՛ֆ, ջուր, ջուր. աչքս օճառ գնաց:

—Է՛, քեզի ո՞վ ըսաւ գործդ չ'ընցուցած խօսքի սկսիս. ըսաւ Գէորգ ջուրը լեցընելով:

—Ի՞նչ ըսելով հոգաբարձուներուն ներկայանամ. ինձի ո՛չ հրաւեր է եկած, ո՛չ բան. նկատեց Բագրատ:

—Տղայ, դեռ քու խելքդ գլուխդ չեկաւ. մոռցի՛ր, մոռցի՛ր այդ բաները. հոս այդ ապրանքը չի քշւիր:

—Ես այդ տեսակ պարապ խօսքեր չեմ հասկընար. եթէ իրենց ուսուցիչ է պէտք՝ զոնէ ինձի պարզ նամակ մը թող գրեն: Ի՞նչ. երթամ, մուրմմ պիտի. «խնդրեմ ինձի պաշտօն մը, էֆէնդիմ». հա՛:

—Վասնի, դուն զոնէ այս խելօքին խօսք հասկըցուր. տես, ինչ պաշտօնական բառեր:

—Ո՛ւ, պաշտօնական չէ. ես ինքս պաշտօնականութեան հակառակ եմ. բայց կան խնդիրներ, որ պէտք է. այդ մասին սովոր են ուսուցչի հետ ծառայի պէս վարւին. ճանչցընելու է վերջապէս անոնց իրենց չափը: Մինչև կարգին հրաւիրագիր մը չըստանամ՝ ո՛չ դպրոց կ'երթամ, ո՛չ հոգաբարձութեան:

—Այն ատեն մինչև Քրիստոսի գալուստը պաշտօն մը ստանալու սպասէ՛ս Բարեկամ, քիչ մը վար իջիր երկընքէն. ու չորս կողմդ նայէ. այդ քու ըսածներդ շատ սիրուն, բայց հասկըցողը ով է: Դուն միտքդ դրեր ես գործ տեսնես, և հիմա, չիմար բանի մը համար՝ շինած կարգի բերած գործս պիտի աւրես. տես, է, յիմարին. չես երթար՝ մեծ

բան կ'ընես, կարծես անոր հոգն է. Կիրակոսն է եղեր, Թէ Մարկոսը. ձին չեղաւ, էշը կը կապեն ու կ'ենեն մէկդի:

Բագրատ գլուխը կախած սկսաւ մտածել:

— Բագրատ, խենթութիւն պէտք չէ, շարունակեց Սարգիս ծանր ու փաղաքշող ձայնով մը. գիտեմ իրաւունք ունիս, բայց առնելիք չունիս. գործ տեսնել ուզող մարդ այդ տեսակ մանր բաները պիտի չմտածէ:

— Այդ տեսակ մանր բաներ. ո՛հ, այդ է ինձի կատղեցընողը, է. պոռաց Բագրատ ոտքի ցատկելով բռունցքը սեղմած: Գիտե՞ս, դեռ երկու ամիս չեղաւ Պոլիս ոտք դնելս. բայց իմ համոզումներէս քանի այսպէս մանր բաներ ծալլեցի ու մէկդի դրի. ի՜նչ, կը տարակուսի՞ս, անշուշտ այս ալ ծալլեմ պիտի...

— Ի՞նչ ընենք, սիրելիս, յարմարելու է տեղին, ժամանակին:

— Յարմարելի, յարմարելի. տեղին, ժամանակին. ուրիշ խօսքով Թափել մէջէդ այն ինչ որ սուրբ է քեզի համար. մաքրութիւնդ, ազնւութիւնդ, օկզբունքներդ. նետել վրայէդ մէկիկ-մէկիկ մինչև որ հասնի կատարեալ նոյնացումը. մինչև որ դուն ալ կը դառնաս այն հազարաւոր բարի մարդիկներէն մէկը, որոնցմով կը վլստաց մեր հասարակութիւնը, որոնք խլուրդի չափ կամք չունին, ո՛չ ալ մոկի մը չափ սկզբունք: Ե՛, խեղճ երազներս. իսկ ես կը կարծէի թէ մէջս ուժ կայ:

— Խեղճ, խեղճ երազներս. կրկնեց Վասակ կեղծ արտասուող ձայնով մը. բայց չկրնալով ծիծաղը զսպել՝ սկսաւ փռնգտալ:

Նոյն միջոցին յոյնուհին ներս բերաւ սամաւարը:

Գէորգ աղջկան ձեռքէն առնելով՝ սկսաւ երգել:

Սամաւարի կանթն է ոսկի,

Չայ բերողը չի դար խօսքի.

Իր մէկ պաշը հազար ոսկի:

Անոր միացան Վասակն ու Սարգիսն ալ. ու դուրս եկաւ հիանալի տրիօ մը: Ամէն մէկը իր կողմը կը քաշէր:

Իսկ Բագրատ մօտեցաւ լուսամուտին, ճակատը կրթնցուց ապակիին ու աչքերը դուրս, մութին մէջ յառած՝ սկսաւ մտածել:

Երբ երգը վերջացաւ Վասակ մօտեցաւ Բագրատին, քաշեց Թեէն ու կատակ մը ընել կ'ուզէր. բայց, տեսնելով անոր դէմքի ցրած ու տխուր արտայայտութիւնը, կանգ առաւ. լուրջ շեշտով մը ըսաւ.

— Ճշմարիտ որ մարդիկ շատ յիմար են. կարծես իրենց չարչարանք կը պակսի. կարծես աշխարհի վրայ մտատանջութենէն զատ ուրիշ բան կայ, և ահա չեղած տեղէն նոր մտմտութիւններ ու հոգեր ալ հնարել կ'ուզեն: Իսկ դուն մասնաւորաբար խորանարդ յիմար ես. նախ յիմարութիւն մը՝ իդէալ ունենալը. երկրորդ աստիճանը՝ ցաւիլ այն ատեն,

երբ դեռ կորսնցուցած ալ չես: Երանի չէր, որ մէջդ եղած այդ բոլոր ցընդաբանութիւնները մէկէն կորսըւէին: Իդէալ. ի՞նչ է այդ պարապ բառը, որուն տակը իմաստ չի կայ. շիներ էք բէքէք մը, դրեր էք վերը ու առջևը կ'երկըրպագէք. ճիշտ, ինչպէս որ ժողովուրդները իրենց համար աստուածներ են հնարեր, ու իրենց հնարած աստուածները իրենք ալ կը պաշտեն. սակայն...

— Վերջ տուր, ըսաւ Բագրատ կտրուկ ձայնով մը. թոթեցաւ ու մօտեցաւ սեղանին, որու շուրջը նստէր էին միւսները և որուն վրայ սամաւարը կը ֆըշար:

— Ուրեմն վերջացած է. ըսաւ Պէտրոզ ուրախութեամբ. է, Բագրատ, հիանալի դպրոց մը սիւտի ունենանք. ամեն բան մեր ձեռքը, անկախ. տղայքը սրամիտ. դպրոցը նոր, յարմար, ծովուն դէմ:

— Այո՛. ես ալ հիմա ճիշտ այդ կը մտածէի. ուրիշ տեղ դժւար է այս բոլոր պայմանները իրարու կից գտնելը: Լո՛ւրջ, լո՛ւրջ գործ տեսնելու է. և որքան ընելիք կայ. ուսուցիչները պատրաստել, առաջնորդել անոնց, աշակերտներուն հոգի տալ, կամք առաջացնել, ոգևորել. ծրագիրները պատրաստել, կազմել դասերը, մատենադարանը հոգալ. ընթերցանութիւնը, շարագրութիւնը. աս, ոչ ի՞նչ, ոչ ի՞նչ չի կայ. ամեն բան ծայրէն պէտք է սկսել: Ո՛ւհ, վերջապէս. մէկ գործի մէջ նետւիմ. ոտքով, գլխով. առտըւընէ մինչև իրիկուն շարժման, կեանքի,

ներշնչման ու աշխատանքի մէջ. որ կը մտածեմ՝ ուրախութենէս սիրտս կը ցատկէ: Նետւիլ այդ անմեղ, մոմէ սրտերուն մէջ. սիրել, սիրելի ու մարդ պատրաստել. մարդ, անհատական մարդ, ամուր մարդ. որոշ ձգտումներով, կեանքը վայելելու և ուրիշներին վայելցընել տալու տենչանքովը բըռնկած, աս, որ մէկը ըսեմ:

Այս տղան շնորհքով խենթ է. ըսաւ ծիծաղելով Սարգիսը. քիչ մը առաջւան տակնուվրայութիւնդ, թէ՛ հիմակւան ոգևորութիւնդ:

— Այո՛. նախ ուսուցիչներէն սկսելու է. գործին արմատը հոտ է. կը շարունակէր Բագրատ կարծես ինքն իրեն. այս իրիկուն նստիմ դասախօսութիւններու ծրագիրը պատրաստելու աշխատիմ. մինչև շաբաթ...

— Տղայ, քիթդ քիչ մը ամոնեակ քաշէ, որ խելքդ գլուխդ դայ. ընդհատեց Վասակ: Խեղճ Գևորգ, ես մինակ քեզի կը մեղքնամ: Երեք չէ, որ երեք անգամ երեքի եռապատիկը աղջիկ ալ որ լինի տան մը մէջ, նորէն հոն ապրիլ չլինիր այս տեսակ դժի հետ. երկու ամիս չանցած մարդ կամ մեծ կղզին երթալու կը հարկադրուի իր ջղային զրգռումը կազդուրելու համար, և կամ ուղղակի Փրկչի հիւանդանոցը իր ուղեղի խախտած մասերը նորոգել տալու համար:

Բագրատ չէր լսեր. իր մտածումներուն մէջ թաղած՝ արագ կ'երթէր սենեակին երկայնքովը:

287-81

Գ.

Քանի մը շաբաթներ անցեր էին այդ իրիկունէն և Ղալաթիայի յայտնի ապարտմանի երկրորդ յարկի սենեակին մէջ կեանքը կատարեալ զեղման մէջ էր:

Կեանք մը, որուն եռունը ամէնէն առաջ և ամէնէն աւելի Գեորգի համար զգալի էր:

Գեորգ Կարնի ազգային վարժարանը հազիւ էր աւարտած, որ ինկաւ իր տարեկիցներու շրջանին մէջ. և վերջին խռովութիւններու ատեն բանտարկւեցաւ իբրեւ «ժողովրդեան անդորրութիւնը վրդովող»: Իր հարուստ ազգականները թէև կերպ մը տղան բանտէն հանելու յաջողեցան, բայց յամենայն դէպս լաւ համարեցին, որ առ ժամանակ մը իր ծննդավայրէն հեռու մնայ: Եւ Գեորգ եկաւ Պոլիս, դեռ հազիւ քսան տարեկան: Նախ մտածեց դպրոց մը մտնէ իր ուսումը շարունակելու. բայց դրամական դժւարութիւններ ու իր տարիքը արգելք եղան. ուստի մտածեց նորէն դպրոց մտնէ, միայն այս անգամ ոչ թէ սորելլու, այլ սորեցնելու համար: Վճռեց ուսուցիչ լինել, և մասնաւորաբար Սարգիսի ազգեցութեան տակ:

Սարգիս, որ գրեթէ նոյն պայմաններուն մէջ Վանէն Պոլիս էր եկած ու ուսուցչութիւն սկսած, կարճ ատենուան մէջ յաջողած էր իր զարգացման համար բաւական դործ տեսնելու. միւս կողմէն ալ

սկսած էր զրականութեամբ զբաղուիլ, այնպէս որ ութ — իննը տարւան մէջ Պոլսի օրագրութեան մէջ յայտնի դիրք մը գրաւած էր: Վերջին ատենները բոլորովին ձեռք վերցնելով ուսուցչութենէն՝ ամբողջովին հրապարակախօսութեան նւիրեր էր ինքզինքը: Սարգիս Պոլսի մէջ շատ բան դիտեց, սորելլ ու փոխեր էր. միայն իր սիրտը միշտ կապւած էր քնացեր իր հայրենիքին՝ որ միշտ կարօտով կը յիշէր: Եւ կարծես կերպ մը իր պանդխտութիւնը մոռնալու համար ինքզինքը միշտ գաւառացիներով կը շրջապատէր. իր մէկ ոտքը խաներն էր: Եւ հոն էր, որ հանդիպեցաւ Գեորգին ու առաջին տեսութենէն իր խնամքին տակը առաւ. իսկ Սարգսի խնամքը Գեորգի համար շատ թանկագին էր. որովհետև ան գրեթէ բոլոր Պոլսի ջոջերուն հետ յարաբերութիւն ունէր, բոլոր գրագէտները, բոլոր քիչ թէ շատ ազգեցութիւն ունեցող մարդիկը կը ճանչնար. ոչ միայն կը ճանչնար, այլ և տեսալ մը ազգեցութիւն էր ձեռք բերեր անոնց վրայ իր յանդուգն, անկախ, ազնիւ ու ամուր բնաւորութեամբը:

Գեորգ նախ չէր համարձակ Պոլսի պէս քաղաքի մը մէջ ուսուցչութեան պաշտօնը յանձն առնելու. բայց Սարգսի համոզումներուն ենթարկւած՝ վերջապէս վախժվելով դպրոց մը մտաւ, իբրեւ մնացուն ուսուցիչ «վարի» կարգին: Սակայն որքան եղաւ զարմանքը, երբ հետզհետէ սկսաւ նկատել, որ ամբողջ դպրոցին մէջ սկսած էր դիրք մը գրաւել.

նչ միայն փոքրիկներէն, այլ և բարձրագոյն դասա-
րանի աշակերտներէն սկսաւ սիրելի. պարզ էր, ան-
կեղծ անձնէր ու ոգևորւած. մեծ աշակերտները
զբօսանքի ժամանակ միշտ իր շուրջն էին, որոնց
կը պատմէր գաւառի կեանքէն. միշտ կը խաղար ա-
նոնց հետ: Միւս կողմէն ալ նկատեց, որ իր պաշ-
տոնին մէջն ալ ոչ միայն անկարող չէր, այլ և Պոլ-
սի մէջ եղած բոլոր իր նմաններէն բարձր. դոնէ
խղճի մտօք դասերը նախապէս կը պատրաստէր,
ամեն կերպ կ'աշխատէր տղոց օգուտ տալու. ինքը
ճարպիկ տղայ՝ սկսաւ հոս ու հոն այցելել, զիտել
միւսները, հետզհետէ ինքզինքը սրբագրել. սորեւ-
աւ քանիմը մանկական երգեր ու խաղեր. Աովկա-
սէն քանիմը մանկավարժական դրքեր բերել աւաւ,
թէև ոչինչ չհասկնալով մինչև վերջը առաջին երե-
սին վրայ մնաց. իր փորձերէն սկսաւ օգուտիլ. իրեն
համար դասաւանդման եղանակ մը չարմարցուց. և
այս բոլորի հետեանքը այն եղաւ, որ տարի մը
չանցած Ս. Թաղին մէջ յայտնի էր, իբրև լաւ
դաստիարակ ուսուցիչ, որ ճնոր մեթոդներով՝ աշա-
կերտները կը կրթէ. դպրոցին մէջը ձայն ունէր.
տնտեսէն բռնած մինչև հողաբարձունները կը յար-
դէին ինքը և խաթրէն չէին ելներ. աշակերտնե-
րուն սիրելին էր:

Դպրոցէն դուրս բացառապէս մէկ-երկու ուսուց-
չի հետ մօտիկ ծանօթութիւն ունէր. կը պատէր
անոնց հետ. և կամ սրճարանը նարդ կը խաղար,

որուն մէջ անպարտելի էր ճանչցուած: Իսկ քիչ մը
աւելի ազատ ժամանակ գտածին պէս՝ խաներն էր,
համալներուն քով, որոնց հետ կը կարդար, կը վի-
ճէր, կ'երգէր ու չափազանց կ'աղբէր. մէկ երկրացի,
իրար ցաւերէ հասկըցող, մէկէ աւելի կապեր ունէին
իրարու հետ:

Գիշերները կը պառկէր դպրոցը իր մասնաւոր
սենեակին մէջ՝ կատարելապէս չոր պանդուխտի
կեանք մը վարելով: Իբրև ընտանիք չաճախ կ'եր-
թար Սարգսնեց տունը՝ Գաղը-գիւղ, ուր երբեմն
գիշերներն ալ վար կը դնէին:

Այսպէս անցաւ երկու-երեք տարի. միշտ նոյն
կեանքն էր ամեն տեղ, թէև քանի մը անգամ դըս-
րոցները փոխեց զանազան պատճառներով:

Օգոստոսի սկիզբները սիրուն առաւօտ մըն էր,
որ դպրոցին տնօրէնը Գէորգի դասարանը մտցուց
վաջելուչ երիտասարդ մը, որուն արտասանած առա-
ջին խօսքէն Աովկասէն լինելը կը մատնէր: Երիտա-
սարդը ներկայ եղաւ Գէորգի դասին, ու վերջը
քանի մը նկատողութիւններ ըրաւ անոր կատարեալ
պարզամտութեամբ, միւս կողմէն իր ուրախութիւնը
յայտնելով Գէորգի սիրալիի ու ոգևորւած աշխա-
տութեան համար: Գէորգի վրայ շատ մեծ տպաւո-
րութիւն ըրաւ երիտասարդի այդ պարզ ու անկեղծ
վարմունքը. և անոր համեստութենէն աւելի գրաւ-
ւելով՝ սկսաւ աւելի մօտէն հարցեր տալ, ուրիշ
դուրս եկաւ, որ պարօնը իր ուսումը Ռուսաստան

աւարտած էր, եկած էր Պոլիս առժամանակ հոն ուսուցչութիւն ընելու, կրթական կեանքին ու գործերուն նախապէս կեդրոնին մէջ ծանօթանալու համար, ուրկէ մէկ կամ երկու տարիէն անցնէր պիտի իր ծննդավայրը Վարին... Վարին, Գէորգի ուղիքը գետնէն կտրեցաւ. նոր հարցեր յաջորդեցին իրարու. և երկուքն ալ իրարմով այն աստիճան սկսան ռդւորել, որ խեղճ տնօրէնը իր հոն բոլորովին աւելորդ դէմք մը լինելը զգալով՝ կամաց մը դուրս սպրդեցաւ:

Այդ վայրկեանէն Գէորգն ու Բագրատը իրարմէ անբաժան էին:

Բագրատ Գէորգի համար դարձաւ հեղինակութիւն մը գիտական ու մանկավարժական ամեն խնդիրներուն մէջ. Գէորգը Բագրատին համար թարմ ու առողջ ուժ մը, որ կարելի էր զարգացնել ու գործադրել. իսկ երկուքը իրարու համար բաղդակից հայրենակիցներ ու նպատակակից ընկերներ:

Բագրատ առաջի օրերէն սկսաւ զրդել Գէորգը, որ թողնէ իր խլուրդի ծակը, դպրոցին փոշիները ու շորհրով տեղ մը, ընտանիքի մը մէջ ապրի: Իսկ երբ վերջնականապէս իր Պոլիս մնալը վճռեցաւ, ինքը աշխատեցաւ, որ միասին դպրոց մը լինին: Փնտռեց, ու Սարգսի միջոցով գտաւ Ն. արւարձանին դպրոցը: Եւ երբ դպրոցի գործը արդէն յաջողւելու վրայ էր՝ ինքը եկաւ սենեակը վարձեց ու Գէորգն ալ քովը քաշեց:

Այն օրէն այդ սենեակը տեսակ մը կենդրոնատեղի դարձաւ որոշ խումբ մը երիտասարդներու. մեծ մասով զաւառացի ուսուցիչներ:

Շաբաթը մէկ-երկու գիշեր կը ժողովէին հոն, որ անվորաբար «դուրսեցնէրուն սենեակը» կ'անւանէին:

Այդ գիշերը տարօրինակ կեանք մը կ'առնէր սենեակը:

Ամեն գլխէ ձայն մը կ'ելնէր. կը պոռային, կը ցատկէին. ձեռքի ու խօսքի կատակները վերջ չունէին. սենեակին մէջ ոչ մէկ իր իրեն տեղը չէր մնար: Մէկ ալ տեսար կը բռնւնկէր վէճը. մանկավարժութիւն, դպրոց, լրագրութիւն, գրականութիւն, ընկերական-հասարակական խնդիրներ—ոչ մէկը հանգիստ չէր մնար, կը քաշէին մէջ ու անվերջ կը ծեծէին: Վէճերուն աւելի կրակ կուտար կոնեակով թէյը. իսկ թէյի գոլորշիներուն հետ երգերը կը բարձրանային. արեւելեան քնքուշ, ծածուկ մաշող սիրոյ երգերը. ցաւի ու հալածանքի տխուր, դառն երգերը. ժողովրդի ընկճւած կեանքին, վշտոտ օրերուն մեղամաղձիկ բողբոջը: Եւ տղայքը աւելի կը զրգուէին, արիւննին կ'եռար, զգացումները կը յուզւէին, ու խօսակցութիւնը աւելի մտածկոտ, աւելի լուրջ ու աւելի կծու շեշտեր կ'առնէր: Ու զայրոյթի, յոյսի, վրէժի վէճերը նորէն կը բորբոքւէին. և կէս գիշերւան մօտիկ՝ ընդհանուր, կենսալից աղմուկը հազիւ տեղի կուտար դուրսի տիրոջ խաղաղութեանը:

Դ.

Այս բոլորը տարօրինակ տպաւորութիւն մը կ'ընէր սկիզբները Ֆրանսացիներուն վրայ. բաց շուտով վարժեցան այդ «կրակոտ» հայերուն, ինչպէս կ'ըսէին. և ոչ միայն վարժեցան, այլ նոյն իսկ սկսան աւելի մտերիմ յարաբերութիւններ: Բազրատ իր լուրջ պարզութեամբ, Գէորգ իր միամիտ պարզութեամբ մեծ ազդեցութիւն գործեցին: Տանտիկինը իր զաւակներուն պէս կը սիրէր և ամեն կերպ զոհացնելու կ'աշխատէր: Իսկ աղջիկները արդէն մէկ ընտանիք դարձեր էին: Գիշեր, ցորեկ բաց էր տղոց սենեակը. գզրոց, դարան՝ ամեն բան աղջիկներու խնամքին տակն էր:

Տանտիրոջ մեծ աղջիկը Լուիզ աւելի լուրջ էր ու ծանր. արդէն ժամանակին մեծ մասը նւիրած էր իր զաշնակին. զաշնակի դասեր կուտար: Քսանի մօտիկ, երկար, առատ շագանակագոյն մազերով՝ մութ աչքերով, մաքուր-ճերմակ դէմք մը. ծնոտին տարօրինակապէս զեղեցիկ սրութիւնը և շրթունքներուն կոր, զիւթիզ գիծը մասնաւոր հմայքով մը մարդու աչքը կը գրգէրէր: Ինքը բացառապէս Ֆրանսերէն կը խօսէր, մինչդեռ միւսները յաճախ տաճկերէն ալ կը խառնէին, մանաւանդ սկիզբները, երբ Գէորգ բնաւ չէր հասկընար: Տղոց հետ թէև միշտ պարզ ու անկեղծ կը վարէր, սակայն միշտ իր բարձրութիւնը պահել գիտէր: Բազրատ, իբրև ա-

ւելի զարգացած, բնակսնօրէն աւելի մօտ էր աղջկան, որ յաճախ տղու օգնութիւնը կը խնդրէր իր ընթերցանութեան խրթին կէտերուն: Նոյն իսկ երբեմն իրիկունները միասին կարդալու սովորութիւնը մտաւ անոնց մէջ, մանաւանդ այն իրիկունները, երբ Բազրատ առանձին կը լինէր ու իր սովորական աշխատութիւններուն տրամադրութիւն չէր ունենար: Այդ ընթերցանութիւնները երկուքի համար ալ հաճելի էին. մտքերու այդ ազատ փոխանակութիւնը երկուքին ալ զւարճութիւն կը պատճառէր:

Լուիզի փոքր քոյրը՝ Օգիւստա՝ տասնըմէկի մօտիկ չարածճի աղջիկ մըն էր. ճիշտ քոյրը դէմքը՝ տարօրինակ ազմկոտ, կեանքոտ էակ մը. երբ իրիկունները դպրոցէն կը դառնար՝ կարծես մէկէն տունը կը լեցւէր. ծիծաղ, կըզււտուէր, երգ, ոստում: Առաջին օրէն տեսակ մը տարօրինակ համակրութիւն ինկաւ անոր ու Բազրատին մէջ. աղջիկը ամեն կերպ տղուն հաճոյանալու կը ձգտէր. Բազրատ ալ շարունակ հետը խաղի կ'ելնէր, քնքուշ զգացում մը ունէր դէպի այդ փոքրիկ չարածճին ու յաճախ կը համբուրէր:

Օգիւստայի աւելի հասուն ձևն էր Ելէնին՝ յոյնուհին, որբ աղջիկ մը, որ մանկութենէն ինկած էր տիկնոջ ձեռքը և անոր քով մեծցած էր անոր աղջիկներուն հաւասար: Տասնըեթը-տասնըութը տարեկան, սև աչքերով, կարճ, բաց գոյնի մազերով, ախորժելի կարմիր այտերով, արտասովոր լե-

ցուն կրճքով աղջիկ մը: Առւըտընէ մինչև իրիկուն ոտքի վրայ էր. տարօրինակ կերպով բաց, խօսուն, ծիծաղկոտ, աղմկասէր արարած մը: Լեցուն, յորդած կեանք մը, որ կարծես իր ամանին մէջ չէր սղմեր: Կ'եռար. աչքերուն մէջ միշտ կրակոտ արտայայտութիւն մը, հաստ շրթունքները միշտ կիսաբաց:

Տղոց այդ տունը մտած օրէն շարունակ անոնց շուրջը կը դառնար. անդադար, զանազան պատըրւակներով կը մտնէր սենեակին ամենայարմար ժամանակներ. անդադար կը շաղակրատէր. իր շարժումներն ալ, իր խօսւածքին պէս, բաց էր ու անփոյթ:

Նոյն իսկ առաջին օրէն խոր տպաւորութիւն մը ըրաւ Քէորզին վրայ: Խեղճը իր անտեսի ընկերակցութենէն յանկարծ նետւած էր այդ աղջիկներու շրջանին մէջ. Ելէնին պէս աղջկան մը հետ գիշեր ցորէկ: Աղջկան համար ալ գէշ չէր Քէորզի խոշոր, խաժ աչքերը, որոնց մէջ զաւառացիի կրակը կար, անոր առողջ, ջղոտ կազմածքը և երկար, նուրբ պեխերը:

Շաբաթ մը չէր անցած, որ երկուքը իրար բարեկամ էին դարձած արդէն: Իրիկունները միասին սամաւարը կը պատրաստէին և յաճախ խոհանոցը երկար խօսքի կը բռնընկէին: Ալ ամեն իրիկուն սովորութիւն եղաւ օրւան բոլոր դէպքերու մասին իրարու պատմելը, կատակելը ու խնդալը. կամաց-

կամաց իրարու խօսք նետել սկսան, իրար հեգնել ու ծաղրել. իսկ հոտկէ միայն քայլ մըն էր ձեռքի կատակին անցնելու համար: Իրար ձեռքէ բան մը կը խլէին, կը զարնէին իրարու, կը վազէին իրար ետեւէ ահագին աղմուկով. այս քաջագործութիւններուն կը մասնակցէր յաճախ և աղմկասէր Սգիւստան, և կարելի է երևակայել, թի ինչ ճըւճըւոց ու վայնասուն կը բարձրանար. դուռները թափով կը բացւէին ու կը գոցւէին: Եւ, երբ երբեմն Քէորզ աղջիկներէն փախչելով կը մտնէր իրենց սենեակը ու դուռը կը կողպէր, Բագրատ կը պոռար երեսին՝ պահ մը գրիչը ձեռքէն վար դնելով:

—Այս ինչ խայտառակութիւն է. մէկ կեցիր գոնէ ամիսը լրանայ, է:

Որուն սովորաբար Քէորզ կը պատասխանէր.

—Եղբայր, քեզի ինչ ըրած ունիմ. գիրդ գրէ դուն. դուն փիլիսոփայ մարդ այս տեսակ բաներէն ինչ կը հասկընաս:

Եւ իւրաքանչիւր կատակ բան մը կ'աւելցընէր Քէորզի ու Ելէնիի զգացումներուն: Այդ իրարու սեղմումները, իրար ձեռքէ քաշքըշուկը նոր տպաւորութիւններ կուտար անոնց: Քէորզ դպրոցը յաճախ տան մասին կը խորհէր և իրիկունները ըստ կարելոյն շուտ տուն կը վազէր և դեռ տան սեմէն կատակները կը վերսկսէին:

Քէորզ իր ըրածը չէր հասկնար. այդ կեանքը, որ կը վարէր, երազ մը կը թւէր իրեն, անո՛ւշ երազ

մը. և ան ոչ կը մտածէր, ոչ ալ պէտք կ'ըզգար այդ երազէն արթննալու: Երբեմն իր ըրածներէն ինքն ալ կը զարմանար ու կ'ամչնար: Օր մը հայելիին առջև աղջկան մեղալիօնը գտաւ, որ աղջիկը սովորաբար վիզը կը կրէր. առաւ ձեռքը ու տեսակ մը նախանձով սկսաւ երկար դիտել և այդ անշունչ, մինիսիկ առարկան իրմէն շատ ու շատ աւելի երջանիկ կը համարէր. և վայրկեան մը բոլոր սրտէն ցանկացաւ, որ ինքն ալ յանկարծ դերբնական զօրութեամբ մը այդ փոքրիկ մեղալիօնին վերածւէր ու աղջկան վզէն կախէր. բայց իսկոյն ինքը իր մտածման վրայ խնդաց ու զարդը ձեռքէն վար դրաւ: Անգամ մըն ալ աթոռ մը բերելու համար աղջկան սենեակը մտնելով՝ մահճակալին վրայ ինկած գտաւ աղջկան քորսէն. անդիմադրելի հետաքրքրութեամբ մը վերցուց ու սկսաւ ուշադրութեամբ դիտել պալէնները, կարւածքը, եզերքի ժանեակները, ծիծերուն դուրս փորւածքը: Քորսէն բուրոյ հոտ մը սկսաւ ջիղերը գրգռել. Գէորգ աւելի լաւ հոտ մը տալու համար մօտեցուց դէմքին և յանկարծ իր կամքին հակառակ՝ բոլոր ուժովը սեղմեց ու իսկոյն ետ քաշեց. վախով նայեցաւ շուրջը, կարմըրեցաւ, նետեց քորսէն նորէն անկողնին վրայ, խլեց աթոռը ու սենեակէն դուրս փախաւ:

Իրիկուն մը Բագրատ դործով մը դպրոցը ուշացած էր. և Գէորգն ու Էլէնին իրենց սենեակը առանձին էին. սովորական շրջանով խօսքը—հեզ-

նելու, հեգնութիւնը—կատակի, կատակն ալ կըզւըտուքի էր անցած: Գէորգ աղջկան ձեռքէն խլած էր անոր գըզրոցին բանալիները և կ'սպառնար այլ ևս չի վերադարձնել մինչև որ անգամ մը մանրամասն խուզարկութենէ չանցնէ աղջկան իրերը: Աղջիկը նախ խնդրեց, ետքը սկսաւ պահանջել ու վերջապէս սկսաւ թեկերէն քաշքըշել ուժով առնելու համար: Գէորգ բանալին հասկը ներածն չափ դլխէն վեր բռնած՝ կը խնդար. մինչ աղջիկը բոլոր ուժովը ճիգ կը թափէր բանալիին հասնելու. մէկ ձեռքով աղու թեկին փաթթըւած, միւսով շարունակ վեր կը ցատկէր, կը քաշէր, կը սեղմէր: Տղան անուշ հեշտանք մը կը զգար ամեն անգամ, երբ աղջկան թեկերը, կուրծքը իր դէմքին ու ուսին վրայ կը սահէին. կը դողար:

—Տո՛ւր բանալիս, թէ չէ կը խածնեմ, ճշմարիտ կը խածնեմ. կը կրկնէր աղջիկը ակռաներուն մէջէն:

—Խա՛ծ. կը խնդար Գէորգ աւելի զրգռելով:

Աղջիկը ետ քաշւեցաւ, վայրկեան մը դիտեց ու յանկարծ, կառուի մը պէս, ցատկեց տղու վրայ, փաթթըւեցաւ ու պինդ մը խածաւ բարձրացուցած թեկը ուսին մօտիկ:

Գէորգ աղջկան այտը իր դէմքին վրայ զգաց. և, ալ առանց ուշք դարձնելու թեի սոսկալի ցաւին, ազատ ձեռքովը աղջկան գլուխը շրթունքներուն սեղմեց ու սկսաւ համբուրել:

Ելէնին ցնցեցաւ. զայրացած զլուսը ետ քաշեց, ակռաները սեղմած, հազիւ շնչել կարողանալով՝ հարցուց.

— Դու ինծի ինչո՞ւ խածիր. պատասխանեց Գէորգ խնդալով:

— Ինծի ինչո՞ւ համբուրեցիր. պատասխան տուր. կրկնեց աղջիկը ակռաները աւելի սեղմելով:

Գէորգ անձարակցաւ. մօտեցաւ քաղցրութեամբ.

— Իրմէ, նեղացմոր, բարկացմոր ըրածիս. կ'ըսէր:

— Ինծի ինչո՞ւ համբուրեցիր. քեզի բան կը հարցնեմ, կրկնեց Ելէնին ոտքը գետին զարնելով, աչքերը տղու աչքերուն զամած ու բոլոր ուժովը բռունցքները սեղմելով:

— Բայց կը սիրեմ քեզի:

— Կը սիրես ինծի՞. ստախճոս. միմեջեց ու տղու երեսին ամուր ապտակ մը փակցուց:

Գնաց դէպի դուռը, կանգ առաւ դարձաւ ետին, պահ մը նայեցաւ քարացած Գէորգին ու անոր իր ապտակէն վառւող այտին. և յանկարծ ետ ցատկեց ու ակռաներուն մէջ անհասկանալի բառ մը մըռըլտալով՝ իր ճապուկ թևերուն բոլոր առանձկականութեամբը տղուն վիզը փաթթընեցաւ ու սխաւ անձրեւի պէս համբոյր տեղալ:

Գէորգ սարսռաց կրքի այս տարափին տակ ու գրկեց:

Հազիւ աղջիկը դուրս փախաւ, որ Գէորգ ու ժասպառ ինկաւ բազկաթոռին մէջ. պահ մը ան-

շարժ մնաց. այտերը կ'այրէին. յիշեց ապտակը ու այն ծծող, լեցուն, ուժեղ շրթունքներուն ջերմ փաղաքշանքը. և ներքին ձմրումէն ոտքի ցատկեց:

Առաւ զլսարկը ու դուրս նետւիլ կ'ուզէր, որ սեմին վրայ երևցաւ Բագրատ:

Գէորգ նետեցաւ ընկերոջը վիզը խենթի պէս համբուրելով:

— Խէր լինի. խենթեցմոր, Գէորգ, ի՞նչ է պատահեր. կը հարցնէր տղան զարմացած՝ անոր տաք համբոյրներուն տակ հազիւ խօսելու ժամանակ զըտնելով:

— Բայց ի՞նչ կայ, ինչո՞ւ համար է այս, կը կրկնէր:

— Անոր համար, որ դուն բարի, աննման տղայ մըն ես:

— Տէր ողորմեա. այդ նմր միտքդ ինկաւ:

— Ա՛յ, Բագրատ, եթէ զիտնաս սրբան ուրախ եմ:

— Այդ կը տեսնեմ. բայց ի՞նչ է պատահեր. ինչո՞ւ համար:

— Է՛, ի՞նչպէս հասկըցնեմ. վարանեցաւ Գէորգ: Եւ յանկարծ զաւառացիի պարզմիտ կոշտութեամբ.

— Ելէնին պազի. ըսաւ ու մութին մէջ աներևոյթ եղաւ:

Բագրատ ժպտեցաւ. յիմար, ապուշ ժպիտով մը որ սէ պատճառ ունի, սէ արտայայտութիւն:

Գնաց նստեցաւ զոհ պատուհանի առջև. ու

սկսաւ դուրսի մթութիւնը դիտել մտածկոտ. միշտ նոյն ապուշ, փիլիսոփայական ժպիտը շրթուներին:

Ե.

Նոյեմբերի հով առաւօտ մըն էր:

Լիաթոք ծծելով թարմ օդը՝ արագ-արագ դէպի կամուրջ կ'իջնէր Վասակ:

Վասակ ալ երկար ատեն չէր, որ Պոլիս կը գտնւէր:

Ինքը բուն արապիզոնցի էր. կարող ընտանիքի զաւակ. իր ուսումը ստանալու ուղարկւած էր Թիֆլիս Ներսէսեան վարժարանը, ուր իրար յաջորդող խռովութիւններուն միշտ մասնակից՝ վերջապէս վռնուած էր վերջնութեւ դասարանէն: Տարւան մը չափ պարապ Թիֆլիսի փողոցները չափէր փելէն վերջը՝ վերադարձաւ Տրապիզոն: Եր'ու տարիի չափ ալ մնաց իրենց տանը և ժամանակին մեծ մասը ազարակը կ'անցնէր: Թէ Թիֆլիս և թէ տանը կը կարդար շարունակ ինչ որ ձեռքը հասնէր. վերջերը մասնաւոր հակում մը ստացած էր դէպի բնական գիտութիւնները՝ դէպի դարւինիզմ:

Տրապիզոն քաշւած կ'ապրէր ու շատ քիչերուն հետ յարաբերութիւն ունէր: Վերջապէս ձանձրացաւ այդ կեանքէն. մտածեց Պոլիս երթալ: Ծնողքը ուրախութեամբ համաձայնեցան, յուսալով որ «ուսումնական» տղանին հոն վերջապէս գործի մը կը փակչի:

Զէքերը ամսէ ամիս կանոնաւորապէս Պոլիս կ'երթային. բայց տղանին գործի մը փակած լինելու լուրը Պոլսէն դալու կ'ուշանար միշտ:

Վասակ արդէն եօթը ամսէն աւելի է Պոլիս էր: Առաջին օրերը նոր կեանքի մէջ կարծես նոր տպաւորութիւններ ստացաւ. բայց այդ նորութիւնը անցաւ շատ շուտով. ու նորէն քաշւեցաւ իր Պերա վարձած խցիկը և կարդալու վերսկսաւ: Իսկ կարդալէն բաց մնացած ժամանակն ալ Պոլսի շրջապէս կ'ապրտելով կ'անցնէր:

Նոյեմբերի այդ առաւօտն ալ նմանապէս պտոյտի էր ելած:

Երբ դաւազանը խաղցրնելով՝ իր ճամբան խաչաձևող փողոց մը մտաւ՝ դէմ ու դէմ գտնուեցաւ Բագրատի ու Սարգսի հետ, որոնք տաք-տաք խօսակցելով նոյնպէս դէպի կամուրջ կ'իջնէին:

— Փահ. ըրաւ Վասակ՝ կանգ առնելով:

— Այս ուր բարով, Պերայի երկրաչափ. հարցուց Բագրատ քրմ ծիծաղ:

— Կղզի. քիչ մը մաքուր օդ ծծեմ. իսկ դու:

— Մենք քեզի պէս ազատ մարդ չենք. պատասխանեց Սարգիս: Ե՛ս տպարան, ան դպրոց: Հնչ, նոր յօդւածս տեսար:

— Ոչ միայն տեսայ, դեռ կէսն ալ կարդացի:

— Վայ. այդչափ ժամանակ ուրիշ ես գտեր:

Երէկ զիշեր քունս չտարաւ. լրագիրը ձեռքս

առի, որ քունս գայ. քու յօղւածիդ կէսին էի, որ քնացեր եմ:

— Հը՛մ. երեւի շատ բան հասկըցած կը լինիս. ըսաւ Սարգիս հեգնօրէն:

— Գրածդ ինչ է, որ ինչ հասկընամ, է. եղաւ պատասխան: Խենթին մէկը ելեր է քանի մը տասնեակ ցնդաբանութիւններ է գրեր. այն ոտանաւոր ցնդաբանութիւններէն. ոտանաւոր կ'ըսէք, ինչ է: Ուրիշ խօսքով՝ որքան ապուշ, չհասկըցած գաղափարներ ու մտածումներ որ կան խելապատակին մէջ՝ գրի է անցուցեր. զարդարեր է այդ բոլորը ըստ կարելոյն անբնական դարձածներով, առտառօց բառերով. և հայտէ, տարեր է տպարան, որպէս զի դուք ամենքդ ալ այդ ուղեղի փսխունքը վայելելէ չի զրկւիք:

— Լաւ, մարդուն գրքոյքը կարդացնէր ես, որ այդպէս կը խօսիս. ընդհատեց Սարգիս:

— Զէ, բարեկամ. այդ տեսակ բաներ կարդալու չափ ալ ապուշ չեմ դեռ. բանաստեղծութիւն չէ անունը. հերիք է, պարզ է թէ ինչ պիտի լինի: Զէ, շիտակը ես այդ պարոն բանաստեղծներուն գրածներուն շատ ալ չեմ զարմանար, որովհետեւ արդէն իրենց գլուխներն ալ բանաստեղծացած է, ծռած է, բնականէն ելած է: Բայց ինչ ըսեմ քեզի, որ հեղինակին աւելի նըւազ դդում չհամարւելու համար ելեր ես այդ բոլորը քննելու:

— Է, արդէն խենթ էի, որ քեզի բան հար-

ցուցի. նկատեց Սարգիս: Գալէ, քալէ, ճամբադ քալէ, ինչ քու պղընձէ զգացումներուդ բանն է այդ բոլորը հասկընալը. ինչ քու հաստ գլխուդ բանն է այդ զգացումներու նրբութիւնը:

— Գիտեմ, գիտեմ. այդ զգացումներու նրբութեան պատմութիւնը յօղւածիդ մէջն ալ կար, մինակ բարեբաղդաբար կէս մնաց: Բանաստեղծութիւնը զգացումներ կը նրբացնէ եղեր. հա, հա, հա:

Ահաւ խնդալ. մէկ ալ յանկարծ խնդուկը կըտրեց, և փողոցին մէջ՝ կուռղի մը դիւրքով՝ Սարգսին դէմը կեցած արագ-արագ վրայ տուաւ.

— Զգացումներ կը նրբացնէ եղեր: Հերիք է, հերիք, որքան զգացումներ նրբացուցիք: Աչքդ շուրջդ դարձուր. դիտէ մէկ մեր ողորմելի երիտասարդութիւնը. կամքէ զուրկ, վախկոտ, գլուխին անպէտք չօռ-չօփով լեցուն, բառերով խաղացող անբնական թուլամորթները: Ահա այդ բոլորը ձեր դպրոցներու, ձեր լրագրութեան, ձեր փիլիսոփայութեան, ձեր բանաստեղծութիւններու պոռնիքն է: Մեղք, ափսոս ձեր երկուքի ուժերուն. մէկը վարժապետ է եղեր գլխուս, միւսը հրապարակախօս. մեծ գործի վրայ էք: Կործանելու է ձեր բոլոր դպրոցները, ձեր խմբագրատունները. ձեր գրավաճառանոցները գլխունուդ փրցունելու է. կարելի է այն ատեն քիչ մը շունչ առնենք. կարելի է մեր յաջորդները քիչ մը աւելի բնական լինին, բնական մարդու նմանին. մնալ, որ իր բնականին համե-

մատ զարգանայ մարմնով ալ, հոգով ալ. որ բնութեան իրեն տւած ուժերը չի ծռէ, չի հիւանդացնէ. մարդ լինի, մարդ:

— Ինծի նայէ, սիրելիս, ատոնք բոլոր դատարկ խօսքեր են. ըսաւ Բագրատ Վասակի թեէն քաշելով: Որ մեր կրթական, լրագրական և ընդհանրապէս բոլոր ընկերական-հասարակական կազմութիւններուն մէջ լեցուն հինցած, փտած բաներ կան՝ ատոր տարակոյս չի կայ. մեր բոլորիս ջանքերն ալ այդ փտածները կտրել ու առողջով փոխարինելն է: Բայց ոչ թէ քեզի պէս ամեն եղածին անխտիր ոտքով աքացել. և հիմա քու ըսածդ ինչ է. դըպրոցը աւելորդ է. գրականութիւնը, գեղարւեստը, լրագրութիւնը աւելորդ է:

— Այո, ոչ միայն աւելորդ, այլ և պարզապէս ֆեասակար է. ատոնք բոլորն ալ բնական ճամբէն դուրս են ելած. ատոնք մարդկային զարգացման ծուռ բռնած ծիւերն են, որոնք մեր բնական զարգացմանը արդելք կը դնեն: Նեանելու է, նեանելու այդ բոլորը մէկդի: Դպրոց, ինչ յիմար բան. բառ մը, որ բնութեան օրէնքներուն դէմ կը թքնէ. աղան բացը, բնութեան ու ընկերութեան մէջ ազատ մեծնայ պիտի և պէտք է մեծնայ իր հակումներուն, իր կամքին թողնելով, ոչ թէ մեր նախազծած ծրագիրներուն, մեր փիլիսոփայական ծթած պահանջներուն ենթարկելով. այս բոլորը գլուխդ կը մանէ, պարսն աեսուչ:

— Բրաւօ. այդչափ մանկավարժութիւն ալ կայ եղեր գլխուդ մէջ. այդ ինծի համար անակնկալ էր. նկատեց Բագրատ ժպտելով:

— Խնդա դուն. բայց ես կը կրկնեմ—այդ բոլորը, որ ձեզի հիմա այդպէս կ'ողւորէ, որու իրագործման համար իբրեւ թէ կ'աշխատիք, այդ բոլորը պարապ է, զեռօ է. սխալ է, սխալ: Ա՛ռ քեզի մէկն ալ այս հրապարակասօր. մեծ բանի վրայ է. կը գրէ ու կը գրէ. դեռ չի համոզեցաք, որ ոչ ոք ձեր գրածին կարեւորութիւն տւող չի կայ. եթէ գրածնիդ կը կարդան՝ պարզապէս ժամանցի համար է. և վերջապէս գրածնիդ արդէն ինչ է որ. ինքնին հին, անպէտք բաներ, որ անդադար հովին կու տաք: Այսօր կ'եղնես ժամին ու տիրացուն, տէրտէրին ու թաղականին նեխած ու ճինճերած պատմութիւնները կրկնելու, հաշիւները տեսնելու, խորհրդներ տալու. կարծես զլուխնիդ դեռ չէ նստեր, որ ատոնք բոլորը անցած-գացած ժամանակներու թափթփուկներն են. թողէք իրենց հալին, մինչև որ հալին ու վերջանան: Վաղն ալ, տեսար, կ'եղնես գլխուս փիլիսոփայ կը կտրիս. բարոյախօսական խրատներ կը կարդաս, ամուսնական վէճեր կարգադրելու կ'եղնես, կըրօնքի կամ թատրոնի նշանակութիւնն բացատրել կ'ողնես. ես ինչ գիտնամ. դատարկ խնդիրներ շատ: Եթէ պատահի որ գրելիք չունենաս՝ այն ատեն ալ կ'եղնես ուրիշի գրածները քննադատելու. ալ ո՞ր օրւան համար արհեստակիր էք: Շատ ալ որ նեղը ից-

նաս, կը նստես ինքդ բանաստեղծութիւն մը թըխելու: Երաւ, առանց կատակի, քեզմէ բան մը պիտի խնդրեմ. արդեօք կարելի չէ, որ ինծի համար ալ ոտանաւոր մը գրես, ուր կատարեալ մանրամասնութեամբ նկարագրուած լինի մարտդական գործողութիւնը մէկ ծայրէն մինչև միւսը. և ի հարկէ բանաստեղծական բոլոր նրբութիւններուն ու գեղազտական բոլոր պահանջներուն համեմատ:

—Որ ի՞նչ դուրս դայ. հարցուց Սարգիս հազիւ ծիծաղը զսպելով:

—Որպէս զի դէթ անդամ մը կեանքիդ մէջ ճշմարիտ բանաստեղծութեան շիտակ ճամբէն անցած լինիս:

—Ա՛ւ, տափակ սրախօսութիւնները մէկգի. ըսաւ Բագրատ լրջութեամբ: Հարցի արմատին դառնանք. վայրկեան մը քեզի հետ ընդունիմ, որ մեր բոլոր ըրածը ծուռ է, մեր ամբողջ հասարակական գործունէութիւնը սխալ է. շատ լաւ. դէհ, հիմա ըսէ ինծի՝ որն է ճիշտը. մեր ըրածը սխալ է՝ չընենք ուրեմն:

—Տեսնա՞ր, հիմա հարցի ճիշտ գլխուն զարկիր. այդ տարբեր խնդիր է, և ճիշտ այդ է, որ ինծի ալ կ'ըզբաղեցնէ: «Ո՞րն է բնական ճանապարհը». նախ այդ պէտք է ըմբռնել և ատոր համար նախ պէտք է հին նախապաշարումները բացարձակապէս վրայէն վար նետել և միւս կողմէն բնութիւնը ուսումնասիրել. այո՛, նախ այդ հարցը պէտք է փնտռել:

—Է՛, բարեկամ, դուն փընտըռէ. երբ որ զրոնես՝ մեզի ալ հեռագրէ: Սենեակին մէջ պէտք է գոցել և առանց գիշերնոցը վրայէն հանելու՝ գրքերու մէջ պիտի թաղւիլ ու անվերջ պիտի փնտռել, թէ որն է մեր գործունէութեան շիտակ ճամբան: Է՛յ, խելօ՛ք, կեանքը այդ տեսակ յիմարութիւններ չի հասկընար. ան գործ կ'ուզէ, գործ. կեանքին չես կրնար ըսեր. «կեցիր նախ մտածեմ, գտնեմ, ետքը առաջ գնա՛ն: Այդ քու ըրածդ հին ձգնաւորական դրութեան մէկ նոր վարիանտն է. այն մարդիկը գործունէութենէ ու հաճոյքէ քաշուած կը ճգնէին երկնքի արքայութեան նեղ ճամբան գտնելու համար. դուն ալ նոյն գործունէութենէն ու հաճոյքներէն զրկուած կը ճգնիս գործունէութեանդ շիտակ ճամբան գտնելու համար:

—ձգնաւորը դուն ինքդ ես, որ հին, փոռած, հոռած կարգ ու սարքէն չես կարող գլուխդ դուրս քաշեր և քիչ մը անկախ մտածեր ու դուն ալ կապկորէն կամ հիպնոզացած կը կրկնես միւս հարիւրաւոր-հազարաւորներու ծանծաղ դատողութիւնները: Եւ որ աւելի ծիծաղելին է՝ կը կարծես թէ մեծ գործի վրայ ես, ու դեռ դդումութեամբ ալ կը հպարտանաս: Հա՛, հա՛, հա՛. ձգնաւոր եմ եղեր, ինչո՞ւ. որովհետեւ անկախ, ազատ դատելու կարող եմ, որ միանգամ ընդմիշտ հինին, աւելորդին, ծուռին, քայքայուածին աքացելու ուժ ունիմ մէջս և անգամ մը սխալը ըմբռնելէս վերջը այլ ևս այդ ճա-

նապարհով չերթալու քաջութիւն կայ մէջս, որքան ալ որ այս բոլորը եղած կարգերուն հակառակ լինէ. անոր համար ճշմարտութիւն եմ, հա. խելքի տուրախ:

— Ազատ, անկախ դատելը բոլոր եղածը ոտքի տակ առնելուն մէջը չէ. այս անգամ մը զլուխդ խոթէ. ամեն բան անխտիր ոտքի տակ տալը՝ հաստատ սկզբունքներ չունեցող, ցրւած ուղեղի գործն է:

— Հաստատ սկզբունքներ. այսինքն մեր հնարած կամ ենթադրած դոգմաները ըսել կ'ուզես. այո՛, ես ատոնք չունիմ և փառք աստուածներուն:

— Ինծի նայէ, սիրելիս, կը կրկնեմ՝ ատոնք պարսպ, ուռուցիկ խօսքեր են. ինծի համար Փակտը այս է. դուն քու բոլոր երիտասարդութեամբդ, բոլոր ուժերովդ, բոլոր «ազատ ու անկախ դատողութեամբդ» ո՛չ քեզի, ո՛չ ալ քու շրջապատին դրամբ մը օգուտ չունիս. պարսպ, անգործ մարդ ես. ահա՛ Փակտը:

— Իսկ դո՛ւք մեծ գործի վրայ էք, չէ՞. բանաստեղծ փիլիսոփաներ:

Հասած էին կամուրջի մօտերը, ուր ճանապարհները կը բաժնուէին:

— Լաւ, շարունակելի. ըսաւ Սարգիս:

Երեք բարեկամները իրար ձեռք թօթեցին:

— Յետու թիւն:

— Յը՛:

— Յը՛:

Բազրատ ծռեցաւ ձախ. Սարգիս դէպի աջ:

Վասակ շինակ դէպի կամուրջ: Բազրատ իր դպրոցը մտածելով, Սարգիս իր յօրւածը. իսկ Վասակ խառնուեցաւ կամուրջ մտնող բազմութեանը մտքալուծ:

— Ճգնաւոր. ես. պարսպ, անգործ մարդ եմ եղեր. ես. իսկ իրենք. խելքներ. բայց ինչ շունչանորդի ոգևորութիւն, ինչ շունչանորդի վստահութիւն է իրենց ըրածնին. ինչպէս ալ պինդ փակած են իրենց միջնադարեան գաղափարներուն մարդ հարցնէ՝ ինչ բանի վրայ են դրեր իրենց վստահութիւնը. կոյրեր. փիլիսոփայ կապիկներ:

2.

Թէև դեռ այնքան ուշ չէր, բայց խիտ ամպերէն այնպէս մթնած էր սննեակը, որ վառարարանին ու պատուհանին մէջտեղը քանապէհին վրայ փռւած Գեորգը դիրքը ձեռքէն մէկդի դրաւ ու շփեց աչքերը, որոնք լարւած ձիգէն տեսակ մը կը կըսկըծային:

Ծուլութեամբ կոտորուեցաւ ու դարձաւ միւս կողմ:

Սիրակի էր. տնեցիք հիւր էին գացած. իսկ Բազրատ գացեր էր Թորոսեանին, որ Բազրատի սիրելի վաճառական երիտասարդներէն մէկն էր. հոն լինելու էին նաև ուրիշ քանի մը երիտասարդ առևտրականներ, և Բազրատ կ'ուզէր հանգամանքէն օգուտի: Ա՛ն, վերջին ատենները տաք կերպով կպեր էր «մանկական» զրքերու աժանագին հրատարակու-

Թիւն» մը հիմնելու գաղափարին: Ամեն բան կարգադրած էր արդէն, կը մնար գլխաւորը՝ դրամական հաստատ Փոնդ մը դնել. և այդ նպատակով ալ այսօր գացած էր Թորոսեանի տունը:

Գէորգ վառարանի տաքէն թուլցած և երկար ընթերցումէն յոգնած՝ զիրքը վերջնականապէս գոցեց, նետեց պատուհանին մէջը, ու պառկեցաւ կըռնակին վրայ՝ ձեռքը գլխուն տակը դրած:

Կը մտածէր: Նախ քիչ մը կարդացած վէպին մասին մտածեց. վերջը կամաց-կամաց անցաւ իր վէպին՝ Էլէնիին՝ ու ժպտեցաւ. ինչպէս արագ կատարւած էր այդ բոլորը և ինչպէս ալ արագ անցած:

Բոցի մը պէս եկեր պատեր էր այդ զգացումը ամեն կողմէն. բուռ ուժ մը այդ երկու վայրենի սրտերը իրարու էր քաշած. բայց հազիւ իրարու զարկած՝ ոչնչացած էր արդէն ինքը՝ այդ ձգողական ուժը: Հազիւ քանի մը շարքեր անցեր էին այն տաք հրապոյրի օրերէն, այն առաջին փոթորկոտ սիրոյ օրերէն՝ և արդէն անցած հանդարտած էր ամբողջ փոթորիկը: Հիմա Գէորգ երբ իր առաջին յուզումները, ոգևորութիւնը, աղջկան իր վրայ ըրած առաջին տպաւորութիւնները կը յիշէր՝ ինքն ալ կը զարմանար:

— Է՛, շտեսութիւն, ուրիշ ոչինչ. կը կրկնէր ինքնին՝ փորձւած կեանքի մարդու մը հովերով:

Բագրատ, որ առաջ տեսակ մը վախ ունէր եր-

կուքի չափազանց մերձումէն, հիմա այլ ևս փոյթը չէր ընէր: Հիմա ինքն էր, որ կը կատակէր շարունակ ու Էլէնին համար շնանածդ կ'ըսէր Գէորգին: Գէորգ կը ժպտէր և ուսերը կը ցնցէր անտարբեր:

— Գէորգ, շիտակ ըսէ. հարցուց անգամ մը Բագրատ անոր այդ տեսակ վայրկեանի մը: Շիտակ ըսէ, այդ աղջիկը կը սիրես. քու զգացումներուդ խելքս բնաւ չէ հասած:

— Խելք չհասնելու բան չի կայ. սէրը ինչ բան է. աղւոր աղջիկ մըն է, կեանքով լեցուն. խենթ-խելօք հետը կը խօսիս, կը կատակես, կը դըրկես, կը համբուրես. ըսէ, այս բոլորը զւարճալի չէ:

— Լաւ, սիրելիս, բայց այդ աղջիկը քու զւարճութեանդ առարկան է. ինչ իրաւունքով անոր հոգին կը վրդովիս:

— Է՛, լաւ. ես անոր զւարճութեան առարկան եմ. ինչ իրաւունքով ան իմ հոգիս կը վրդովէ: Ձէ, Բագրատ, կը կարծէի, թէ ես եմ մինակ միամիտը. բայց, հոգիս, դուն ինձմէ ալ խեղճ ես եղեր:

Էլէնին ինքն ալ արդէն սթափած էր: Անոր զգացումներուն ջերմութիւնը արդէն հազիւ շաքաթ մը տեսած էր: Աղջիկը շատ շուտով զգաց, որ իր եռացող յուզումները շատ էին շտապած. թէև ի հարկէ եղածէն ալ մասնաւորապէս տժգոհ չէր: Առտու, իրիկուն կատակներն ու համբոյրները իրենց սովորական կարգովը կը կրկնէին, մինակ առաջւան

կիբքն ու կրակը այլ ևս չի կար: Իրան, աղջիկը երբեմն կը դողար, կը մարմրէր տղուն համբոյրներուն տակ, բայց վայրկեան մը միայն առանձին մնալը հերիք էր անոր զգացնելու համար, որ այդ նոյնը պիտի զգար, եթէ Գէորգին տեղը մէկ ուրիշը լինէր: Գէորգ այլ ևս չատ հասարակ կը թւէր իր աչքին: Սրինակ եթէ Գէորգի տեղ լինէր Սարգիսը, որուն աղջիկը երբեմն շատ տարօրինակ նայւածքներ կը նետէր, և կամ օրինակ Բագրատը...

Աղջիկը սկսած էր հետզհետէ Բագրատի մասին շատ մտածել, որքան Գէորգ պարզ ու հասկանալի էր, այնքան Բագրատ անըմբռնելի կը թւէր աղջկան՝ իր բոլոր ձգտումներովը, իր բովանդակ կեանքովը, որքան Գէորգ շուտ ու զիւրին նետւած էր իր գիրկը, Բագրատ այնքան անմատչելի էր. անմատչելիութիւն մը, որ ժպիտներու, կատակներու, անկեղծ խօսակցութեան ու խորունկ հայեացքներու պարիսպը ունէր իր շուրջը: Ելէնին կ'ըզգար, որ ինքը Բագրատին համար եղած-չեղած մէկ հաշիւ է. միայն մէջէմէջ տղան տարօրինակ նայւածքներ ունէր, որոնք աղջկան սիրտը դող կը հանէին ու տեսակ մը անորոշ յոյս կու տային:

Միւս կողմէն Բագրատ ազօտ կերպով կ'ըզգար, որ իր ու Ելէնին մէջ բան մը կը դառնար: Ինքը իր կողմէն շատ կարեւորութիւն չէր տար աղջկան. բայց վերջապէս գիտակցիլը, թէ աղջիկ մը քեզմով է զբաղւած, այն ալ Ելէնիի պէս տաք ու բոցոտ

աղջիկ մը, որուն համար բոլոր իր ընկերները խենթ կ'ենէին, Բագրատին փափուկ հաճոյք մը կը պատճառէր: Եւ նոյն իսկ այդ պարագան, որ բոլորը այդ աղջիկով կը հետաքրքրէին, Բագրատին վրայ ազդեցութիւն կ'ընէր, և ան ակամայ կը մտածէր. «Երևի իրաւ չափազանց հաճոյալից է լինելու այդ անպիտանին զգւանքները»: Նոյն իսկ տեսակ մը զայրոյթ կ'ըզգար վերջերը, երբ իր ներկայութեանը Գէորգ աղջիկը կը համբուրէր: Այդ տեսակ դէպքերէ վերջ երկու տղոց մէջ մօտաւորապէս հետեւեալ խօսակցութիւնը կը կրկնուէր:

— Իր սենեակը գնա ու ինչ կ'ուզես այն ըրէ՛. կ'ըսէր Բագրատ:

— Եղբայր, քեզի ինչ ըրած ունինք:

— Ի՞նչպէս թէ ինծի ինչ ըրած ունիք. ես քարէ եմ շինած:

— Հա, ակորժակդ կը բանանք. կը քրքջար Գէորգ: Եղբայր, զո՛ւն ալ հրամմէ. ես չեմ նախանձիր, հոգս մի՛ ըներ:

— Յո՛ւշ. այդ տգեղ կատակ է, Գէորգ:

Աղջիկը տաք-տաք խօսւած այդ պտիկ վէճերը դուրսէն կը լսէր. թէև հայերէն բան մը չէր հասկընար, բայց կարծես կը զուշակէր: Ու Բագրատի դէմ նոյն պատկերները յաճախ կը կրկնուէին: Գէորգ ինքզինքը արդարացնելու համար ամեն անգամ կը կրկնէր ծիծաղելով.

— Ե՛, ի՞նչ ընեմ, որ աղջկան պահնիլը քու դիմացդ կը բռնէ:

Եւ նոյն իսկ այսօր առաւօտ էր, որ նորէն կը համբուրէին, երբ Բագրատ համբերել չկարողանալով՝ գրիչը վար նետեց ձեռքէն, ցատկեց ոտքի ու երկուքի ալ թւէն բռնած՝ սենեակէն դուրս հրել կ'ուզէր:

Աղջիկը թւը ազատեց տղու ձեռքէն, խորունկ ակնարկ մը նետեց անոր աչքերուն ու յաղթական շեշտով մը—

— Հ'ը. կը նախանձիս. ըսաւ, մատը վերան թօթեց, նորէն վաթթբեցաւ Գէորգին ու սկսաւ հնչիւն հնչիւն համբուրիլ:

Բագրատ չի կրցաւ իր ծիծաղը զսպէ. անոնք ալ ծիծաղեցան. ու սիրուն պատկեր մը մէջտեղ ելաւ. ծիծաղկոտ համբուրող զոյգ մը, որ ծիծաղկոտ դէմք մը ծիծաղով դուրս կը վրաւնտէր:

Գէորգ քանապէջին վրայ երկնցած առաւօտեան այս տեսարանը իր աչքերուն դէմ պատկերացուց ու սկսաւ նորէն բարձրաձայն խնդալ:

Բայց յանկարծ ծիծաղը քարացաւ իր շրթունքին, ետքը դէմքին մկունները թուլացան ու խիստ խոժոռ նայւածք մը առաւ: Առաւօտեան մտաբերումը յանկարծ անոր չիշեցուց այն ազոտոտ խանը, բեռնակիրներու այն խոնաւ սենեակը, ուր գացած էր առտուն անոնց հետ մէկ-երկու լրագիրներ կարդալու. և այդ արտասահմանէն եկող լրագիրները ինչ լու-

րեր կուտային. սով, քուրան, գաղթականութիւն, սպանութիւններ, պղծումներ. ամբողջ ժողովուրդ մը ինկած երեսի վրայ, ուրիշ ամենքը իրենց ձեռքը քաշեր են. միայն տառապանքն է, որ իր թաթերուն բոլոր ծանրութիւնը խեղճի թիկունքին է յինած: Գէորգ սկսաւ մէկիկ մէկիկ յիշել այն բոլոր քստմնելի նկարագրութիւնները, թէ լրագիրներու, թէ իր հայրենակիցներուն ստացած մասնաւոր նամակներունը. յիշեց բեռնակիրներուն դէմքերը, անոնց արտասանած վշտի ու ցասուկի անէքները. մտաբերեց և իր խօսքերը ու դողաց...

«Հմն իմիններս կեղեքման ու յուսահատութեան մէջ. ես հոս տաքուկ սենեակին մէջ տղջիկներու մասին կ'երազեմ. մըմնջեց քանապէջին վրայ նստելով: Ա՛յս էր իմ երեակայածը. ես այսպէս կը մըտածէի իմ մասին. այսպէս կը խօսիմ ես ուրիշներուն. դեռ այս առտու էր, և ես ինչեր կը պահանջէի. վատութիւն, ստորնութիւն է այս:»

Ու ձեռքերով դէմքը ծածկեց: Մեղամաղձոտ տրտմութիւն մը եկաւ վրան, տեսակ մը յուսահատութիւն, իր եսի ոչնչութեան զգացում մը, որ քիչ-քիչ սկսաւ թուլնալ, ու միայն անորոշ տխրութիւն մը մնացած էր վրան, երբ լսեց, կարծես քունի մէջէն, որ դուրսը բանալիներ դարձան, քրքրեքիջներ լսեցան ու դռներ սկսան բացւիլ ու գոցւիլ:

Պահ մը վերջը իր սենեակի դուռն ալ ամուռ մը բացեցաւ, ներս մտաւ Բագրատ անհանգիստ շարժումով մը, նետեց գլխարկն ու վերարկուն անկողնին վրայ՝ պոռալով.

— Ի՞նչ ես մութ տեղը շնթըռուկեր. լոյսը չի վառեալ:

Գէորգ ցընցըւեցաւ. նայեցաւ շուրջը.

— Ըսէ՛ թող վառեն. ինչ է պատահեր. հարցուց անտարբեր:

— Ինչ է պատահեր. չգիտեմ. այդ մարդիկը ուղեղ չունին. բան հասկընալ չգիտեն. պարզ առևտրական հաշիւ մըն է. կը բացատրեմ, ցոյց կուտամ օգուտը, շահը. ո՛չ, գլուխնին չի մանիր. ես վաղ անցայ բոլոր բարոյական ու չգիտեմ ինչական օգուտներ. թող պարզ շահի աղբիւր նկատեն. իրենք ալ արդէն վաճառական չեն. թոքերս պատռտեցաւ նոցնը կրկնելէն. ո՛ւհ, որ կը մտածեմ՝ ճաթելը կուգայ. ինչ փայտ-գլուխ մարդիկ. և ատոնք երիտասարդ են, հա. քանի ըստակ կ'ընէ երիտասարդը առանց ձեռներէցութեան, յանդգնութեան. հովէն դողացող, անվստահ, կասկածոտ. թո՛ւ. ատոնք ալ մարդ են՝ խրաւիլակ:

— Այո. կովմաց Գէորգ բոլորովին ցրւած:

— Մէկը ելաւ թէ դեռ կանուխ է այդ տեսակ գործի ձեռնարկելը. միւսը թէ արդէն ժամանակը անցած է. դիւրմ մըն ալ ելաւ, թէ մենք արդէն մանկական ընթերցանութեան գրքեր շատ ունինք,

դեռ ատկէ առաջ մտածելու ուրիշ շատ բաներ կան. որ մէկը ըսեմ. կը համոզեմ, կը բացատրեմ, կը շեշտեմ իրենց ստանալիք նիւթական օգուտը: «Այո, կ'ըսեն, բայց անյարմար է»: Մէկն ալ յանդգնեցաւ երեսիս ըսելու, թէ դուք վարժապետ մարդ էք, հաշիւներէ ի՞նչ կը հասկնաք. տեսականին մէջ ատոնք սիրուն են, բայց գործնականի մէջ զեռօ. զանգիս մէջտեղէն ճաթելս եկաւ: Ես շուտով նկատեցի, որ այն բոլորը պատճառանք են պարզապէս, և որ ատոնք իրենց քանի մը ոսկիները վտանգի ենթարկելէ կը վախնային. ալ չի կրցայ ինքզինքս զսպեր. լեզուս բացի ու վերէն վար լւացի. ատոնք ապուշ-ապուշ երեսս կը նայէին. մէջերնէն մէկը կարծեմ ուզեցաւ բարկանայ. Թորոսեանը մէջ նետեցաւ ու գործը կատակի զարկաւ. այս միջոցը ուրիշներուն ալ յարմար եկաւ, ամենքը սկսան կատակներ ընել, իբրեւ թէ իմ խօսքերս ալ կատակի տեղ ընդունելով. թո՛ւ, զղւելի էր. չի կրցայ այդ կեղծիքին դիմանալ. ձգեցի, դուրս նետեցայ ու զայրոյթէս չգիտեմ ինչ ընեմ:

— Հը՛ր՛մ:

— Ո՛ւհ, Աստուծ իմ, գլուխս կ'այրի:

Քաշեց զանգակը ու լացուելու ջուր խընդրեց:

Օգիւստան ջրի ճերմակ փարչը ձեռքը ներս մտաւ ժպտելով: Բագրատ կ'ուզէր ձեռքէն առնէ՝ աղջիկը չուաւ և ինքը սկսաւ լեցնել տղու ձեռ-

քերուհն՝ բայց անդադար խաղալով մէկ քիչ և երբեմն ալ երկար սպասցընել կուտար:

— Օգիւստոն, խաղի տրամադրութիւն չունիմ. ըսաւ Բագրատ լրջութեամբ:

Աղջիկը մանկական հնչիւն ծիծաղով մը պատասխանեց ու նորէն իրը շարունակեց:

— Բայց վերջ տուր, կ'ըսեմ քեզի. սաստեց տղան խստութեամբ:

Աղջկան ժպիտը սառեցաւ. կարմրեցաւ, գունատեցաւ, ջրի փարչը դրաւ վար ու դուրս սպըրդեցաւ:

Բագրատ հազիւ էր չորցեր ու բարկութեամբ սենեակին երկայնքովը կ'երթևեկէր իր մտածումներուն մէջ թաղած, երբ ներս եկաւ տիկինը:

— Պարոն Սուրեմեան, ինչ է պատահեր. Օգիւստային բան մը ըրիք:

— Օգիւստային. Էս. ոչինչ,

— Չգիտեմ, ներսը կուլայ. բոլոր հարցումներուս միայն ձեր անունը տւաւ. գացէք, տեսէք անգամ մը ինչ է:

Է.

Բագրատ տարակուսանքով դուրս ելաւ ու բաղնիք միւս սենեակին դուռը:

— Մտէք:

Բագրատ բացաւ ու սեմի վրայ կանգ առաւ: Բաց դաշնակի առաջ դաշնակի աթոռակին

վրայ նստած էր Լուիզը և անոր ծունկերուն մէջ կէս մը գետինը, կէս մը անոր գիրկը ինկած էր Օգիւստոն և, դէմքը թաղած քրոջը ծոցին մէջ, ջղաձգօրէն կուլար:

Լուիզ երբ Բագրատը տեսաւ, ոտքի ելնելու շարժում մը ըրաւ ու կարեկցոտ ձայնով մը հարցուց.

— Պարոն Սուրեմեան, այս խենթը ինչո՞ւ կուլայ:

Այդ երկու քրոջ պատկերը, Օգիւստայի հեծկըլտուքը, Լուիզի անուշ-քննող հայեացքը դաշնամուրի մոմերուն կէս լոյսին մէջէն մեծ ազդեցութիւն ըրաւ Բագրատի վրայ:

Բագրատ երկու քայլ ըրաւ, մօտեցաւ աղջիկներուն, ծռեցաւ ու փորձեց Օգիւստայի գլուխը քրոջը կրծքէն բարձրացնելու: Աղջիկը ընդդիմադրեց, ու Բագրատի ձեռքը սեղմեցաւ Օգիւստայի ճակտի ու Լուիզի ծծերուն մէջ: Բագրատի ձեռքը դողաց, և կարծես վախնալով ետ քաշել ուզեց, բայց չքաշեց:

Դուք ասոր բան մը ըրե՞ր էք. կրկնեց Լուիզ:

— Ինքս ալ չգիտեմ. եղաւ պատասխան:

Յանկարծ Օգիւստան գլուխը ետ առաւ քրոջը ծոցէն, և արցունքի մէջ լողացող դէմքը Բագրատին դարձնելով՝ կըտրրուող ձայնով մը հեծկըլտաց.

— Չգիտէք. ես ձեզի ինչ ըրի, որ ինծի այնպէս յանդիմանեցիք:

Բագրատ խղճահարեցաւ այդ աղւորիկ էակը

խղուր տեղը վշտացուցած լինելուն համար. արդէն այսօրւան յուզումէն ջիղերը բոլորովին թուլցած՝ ինքն ալ ծունկի եկաւ աղջկան քովը. յուզւած դէպի իրեն քաշեց անոր դուռը ու սկսաւ համբուրել անոր արցունքոտ աչտերը՝ կրկնելով.

Մի՛ լար, մի՛ լար, սիրունս. ներէ. ուրիշ բանի վրայ սիրտս նեղացած էր:

Աղջիկը առանց արտասուելէ դադարելու՝ գլուխը յենեց Բագրատի ուսին:

— Բայց մի՛ լար, հերիք է. կ'ըսէր տղան:

— Ա՛խ չեմ կարող. կախաղեց աղջիկը: Միայն այլ ես բարկանալնուդ համար չէ, որ կուլամ. աւելցուց արցունքի տակէն ժպտելով:

— Թողէ՛ք, որ հանգստանայ. մէջ ինկաւ քոյրը՝ Բագրատի գրկէն աղջկան դուռը հեռացնելով:

Բագրատ նայեցսւ Լուիզին. անոնց աչքերը իրարու հանդիպեցան. աղջիկը աչքերը փախցուց: Այդ աչքերու փախուստը նորէն տեսակ մը ցնցում տաւ Բագրատին:

Ելաւ ոտքի ու դուրս ելնել կ'ուզէր, երբ Օգիւստան աշխոյժ շարժումով մը ցատկեց ոտքի, փաթթըլ-ւեցաւ տղուն՝ հծծելով.

— Ո՛չ. ես ալ հետդ պիտի գամ:

— Եկու՛ր, ըսաւ ան. ու կէս մը գրկւած միասին սենեակէն դուրս ելան:

Լուիզ նայեցաւ ետենուն. երբ անոնք հեռացան՝ պահ մը նոյն դիրքով աչքերը դռան անշարժ

մնաց. շրթունքները երերացին, կարծես բան մը ըսաւ. յանկարծ «է» բացականչեց, դարձաւ դաշնակին ու սկսաւ ամուր-ամուր նւագել:

Իսկ Բագրատ՝ աղջկան փաթթըլւած՝ հաղիւ ոտքը իր սենեակին ներս դրած էր, երբ քանապէհն խորերէն սոսկալի քահքահ մը փրթաւ, որ ամբողջ սենեակը լեցուց.

— Եկու՛ր, եկու՛ր նայինք, խելօք պարոնս. ինչ եկեր բարկութիւնդ խեղճ աղջիկներէն կ'առնես:

— Սարգիս, դժւն ես:

— Հրամանոցդ ծառան. ինչ ըրիր նայինք ընկերութեանդ Ֆոնդը. անշուշտ վերջացուցիր, ինչ ըսել կ'ուզէ:

Ելէնին լոյսը բերաւ:

Բագրատ առանց պատասխանելու նստեցաւ բազկաթոռին մէջ ու մտածկոտ սկսաւ աղջկան մտքերը շոյել:

— Ե՛, չի պատասխանե՛ս. հարցուց Սարգիս ու սկսաւ նորէն խնդալ: Լաւ, լուէ դուն. Թորոսեանին քովէն կու գամ. պատմեց քաջագործութիւնդ: Սիրելիս, ինչո՞ւ քիչ մը փորձաճաներուն ականջ չես դնէր. այդ մարդիկներէն մեզի օգուտ չի կայ: Այդ մարդիկը ո՛չ այն դուռը ունին քու ըսածներդ ըմբռնելու, ո՛չ ալ այն սիրտը՝ գէթ առանց լաւ ըմբռնելու զոհողութիւն մը ընելու:

— Ո՛չ, ես զոհողութիւն չեմ ուզեր. շահ, շահ, իրենց շահը:

— Զոհողութիւն՝ անոնց համոզումով. ոչ ալ
այնչափ յանդգնութիւն ունին հասկընալէն վերջը
գործի ձեռնարկելու: Անոնք քեզի պէս նորութեան,
յառաջդիմութեան, փոփոխութեան սիրահար չեն.
անոնք ամեն նորութենէ այնպէս կը վախնան ինչ-
պէս մուկը կատուէն. անոնց ձգէ, որ իրենց հայ-
րերու ատենը տեսածը կրկնեն ու կրկնեն:

— Բայց, բարեկամ, ժամանակը այլ էս իրենց
հայրերու ժամանակը չէ:

— Ե՛, այդ փիլիսոփայութիւններդ որո՞ւ կը
հասկըցնես:

— Բայց, եղբայր, եղածը իւրաքանչիւրի հա-
մար քանի մը տասնեակ ոսկիի խնդիր է միայն.
մէջտեղ բարդ հաշիւներ ալ չկան:

— Այդ միւսնոյնն է. տասնեակէն հարիւրեակին
անցնիլը դիւրին է. առաջին քայլն է դժւարը: Ե՛,
ալ այսօրւնէ քիչ մը կը խելօքնաս, չէ՞: Գիտես,
քեզի անցեալ օր ալ այնքան ըսի, որ այդ մարդոց
օձիքը բաց ձգես, որ անոնք այդ տեսակ գործերու
համար ստակ տըւող չեն. իսկ դուն ինծի ձէ՛, դուն
ալ Պոլսեցի ես դարձեր. թուլամորթ, առանց փոր-
ձելու ոչինչ չի յաջողիր» կ'ըսէիր. դէ՛հ, կը շնորհա-
ւորեմ փորձդ:

— Իմ՝ սկզբունքս նորէն նոյնն է. առանց փոր-
ձելու ոչինչ չի յաջողիր. միայն այսօր պիտի աւել-
ցընեմ՝ առանց անյաջողութեան ալ ոչ մի փորձ չի
յաջողւիր:

— Դուն դեռ յոյսդ կտրած չե՞ս:

— Ամենեւին:

— Մարդու գլուխը կամ դատարկ տախտ չի-
նելու է, կամ քուկինիդ պէս քամիներով լեցած, որ
այսօրւան փորձէդ ետքը նորէն այդ փորձը կրկնել ուզէ:

— Ի՞նչ ըսել կ'ուզես. եթէ գործ տեսնել կ'ու-
զենք՝ մաքառինք պիտի, աշխատինք պիտի, գլուխ
պիտի հանենք. ոչ թէ կէս ճանապարհին ետ քաշ-
ւինք, կամ նոյն իսկ դեռ գործի չսկսած, մտածե-
լով որ անկարելի է. այդպէս դատելով է, որ մինչև
հիմա ոչինչ չենք շինած:

— Գործէն ձեռք վերցուր չեմ ըսեր քեզի. մի-
այն հիմակուհիմա այդ հաստատ ֆոնդէն վնդ
անցիր:

— Լաւ, ըսինք, նախնական ծախքերը կերպով
մը գոցել կրնանք. բայց այն ատեն թարգմանիչ-
ները, հեղինակները ինչո՞վ պիտի վարձատրենք քիչ-
շատ. Ոսփորի օդո՞վը:

— Ճիշտ իմ ըսածիս եկար. առայժմ այդ վար-
ձատրելու խնդրէն ձեռք վերցնելու է:

— Բայց մի՛ մոռանար, որ այդ աշխատողները
գրեթէ բոլորն ալ խեղճ մարդիկ են, մեծ մասով
ուսուցիչներ:

— Այո՛. բայց գործի յաջողութեան համար, ո՞վ
որ կրնայ, պէտք է զոհողութիւն մը ընէ: Եւ այդ
ալ առժամանակ մը միայն. մինչև որ գործը իր
սեփական ոտքերին վրայ կենայ:

— Հիանալի տրամաբանութիւն. ֆոնէ, այդ հոտած զաղափարներէն, տես, դեռ դուն ալ չես ազատուած. հասարակութեան մէկ անհատը ոչինչ չունի, կարօտ է, խեղճ է. բայց ինչ ընենք, ազգասիրաբար պէտք է աշխատի ազգին գործերուն ձրիաբար. իսկ անդին միւսները հարուստ են, հանգիստ. բայց որովհետեւ անոնք չեն բարեհաճիր հասարակութեանը որ և է կերպով պէտք գալ, անոր համար ալ ձեռք պիտի չի տանք անոնց: Մէկէն պահանջներ, որովհետեւ արդէն ձեռքէն եկածը կ'ընէ. իսկ միւսը հանգիստ ձգենք, որովհետեւ ոչինչ չընէր և ընելիք ալ չունի. հա՛:

— Այդ բոլորը ես ալ գիտեմ. միայն առաջինները որովհետեւ զործը կ'ըմբռնեն՝ կրնանք զոհողութիւն մը ընել տալ. իսկ երկրորդները քանի որ...

— Պատճառը ինչ կ'ուզէ լինի. ինծի համար ըսածներուդ եզրակացութիւնը միշտ նոյն է. «Որ ունիցի՝ տացի նմա, և որ ոչ ունիցի՝ բարձցի ի նմանէ». այս է ըսածդ՝ որ կողմ որ դառնաս:

— Ի՛նչ ընենք, սիրելիս, աշխարհք այդպէս է:

Բազրատ կամաց մը աղջիկը գիրկէն հեռացուց, ոտքի ելաւ, եկաւ կեցաւ շիտակ Սարգսի դէմը ու պատասխանեց.

— Ո՛չ. աշխարհք այդպէս չէ. միայն մենք մարդիկս այդպէս կ'ընենք. մեր օրէնքները, մեր հազիւ զարգացման ճամբան գտած քաղաքակրթութիւնն է, որ այդպէս կ'ընէ: Այո՛, քանի մը անհատներու

ձեռքը ստակը քոլերացի բացիլին պէս կ'աճի, մինչ հազարներու կեանքը դժոխք կը դառնայ. իրաւ, այս իրողութիւն է. բայց ի՛նչ, մի՞թէ պիտի այդ դաւանանք շինենք, մի՞թէ պիտի ընդունինք, որ այդ է աշխարհքի բնական ընթացքը. դուն չե՞ս համոզուած, որ այս բոլորը փոխանցման շրջանի մը մէջ է, հին կեանքին ու նորին մէջ, որ արդէն սկսած է իր զարնան ծիլերը արձակել. դուն չե՞ս հաւատար մարդկային նոր, մե՛ծ վերածնութեան դարին...

— Նորէն բռնընկեցաւ մեր լուցիկին: Լաւ. ըսենք թէ երբ այդ ապագան գայ՝ կը փոխւին պայմանները. բայց հիմա որ դեռ փոխուած չեն...

— Գործենք, ինչ որ գիտենք թէ սխալ է, հա՛. շարունակենք Սարգսի կէս-ձգած նախադասութիւնը:

Եւ պահ մը կարծես պատասխանի սպասելէն վերջը՝ շարունակեց.

— Եթէ ամեն մարդ այդպէս մտածէ՝ երբեք այդ ապագան չի գար. այդ ապագան մենք պիտի ստեղծենք:

Սարգիս ժպտեցաւ. Բազրատ շարունակեց.

— Մենք պարտական ենք ամեն վայրկեան ձեռքերնուս եկածը ընենք հինը բարեփոխելու, քանզի մըն ալ նորին մօտենալու համար: Ամեն թուրութիւն ու դանդաղկոտութիւն յանցանք մըն է ժամանակին դէմ, որ նոյն ժամանակին ձեռքովն ալ անպատճառ կը պատժուի:

—Աղէկ, թող այդ փիլիսոփայութիւններդ ու
ինձի ըսէ տեսնեմ, ի՞նչ ես մտադիր հիմա ընելու:
Չկարծեմ որ ոստիկանութեան ձեռքով անոնցմէ
բռնի ստակ առնել մտածես:

—Ոստիկաններէն աւելի կարող ոստիկաններ
կան մարդու վրայ:

—Նորէն փիլիսոփայութիւն. օրինակ:

—Օրինակ, ձանձրոյթ, ամօթ, նախանձ, ոգե-
ւորութիւն, մագնիսացում, հոսանքի ենթարկում.
ալ կ'ուզեմ.

—Իրան, որ չեմ հասկընար լեզուդ:

—Մէկին կարելի է ամբչցնել, միւսին ոգեւո-
րել, երրորդը ձանձրացնել, չորրորդին իր զրացին
օրինակ տալ, ու գործը առաջ քշել: Արդէն ես այս-
օր նկատեցի, որ միջերնին մէկը շատ ազդեցաւ.
Թորոսեանը արդէն մերինն է. կարելի է մէկ երկու
հատ ալ ճարել. ու գործը եփեցաւ:

—Եւ դուն կը կարծես, որ այդ կերպ սկսած
գործը առաջ կ'երթայ. առանց ոգեւորութեան,
առանց հաստատ գիտակցութեան:

—Դուն ինքդ ըսիր, որ գործը անգամ մը
սկսելը դժուար է. եթէ այդ մարդիկը անգամ մը
տեսնան, ոչ ոչ միայն տւած ստակնին չկորաւ, այլ
և մէջը իրաւ շահ մը կայ՝ իրենք ալ կ'ազդուին:
Մենք հիմա այն տեսակ վիճակի մը մէջ ենք, որ
ամեն բան բնականին հակառակ ծայրէն սկսելու
ենք. փոխանակ գիտակցութենէն, կամքէն գործ չա-

ռաջացնելու, պիտի աշխատինք կատարած գոր-
ծէն դոնէ կամք ու գիտակցութիւն առաջաց-
նենք:

—Հոգիս, ատոնք և ընդհանրապէս բոլոր
ըսածներդ սիրուն խօսքեր են, բայց չեն յաջողիր,
անիրագործելի են:

—Իրագործելի են, թէ ոչ՝ այդ օրէկտիւ կեր-
պով դատելու կարողութիւն չունինք մենք: Միայն
այս ըսէ ինձի՝ քու համոզումովդ այդ բոլորը ճիշտ
է, շիտակ է:

—Անտարակոյս. այդ ամենը իւրաքանչիւր
մարդու գլխի մէջն ալ կայ. քիչ կամ շատ:

—Եթէ ատոնք ճիշտ են, եթէ ատոնք ամեն
մարդու գլխին մէջն ալ կան, ուրեմն ատոնց համե-
մատ ալ պէտք է գործենք. իսկ ո՞վ որ իր գլխին
մէջ եղածը իրագործելու չաշխատիր՝ անազնիւ
մարդ է ան, կամ առնւազն անպէտք մարդ:

—Ե՛, սիրելիս, շատ սուր կը խօսիս. քանի մը
տարի դեռ եփւելու ես կեանքին մէջ:

—Այսինքն, խաշած մսի պէս, մէջս եղած բո-
լոր սննդարար, կենսատու նիւթը դուրս տալու եմ
ըսել կ'ուզես:

—Ո՛չ. նորէն չափազանցում. այլ միայն քիչ մը
աւելի դրականանալու ես:

Բազրատ արհամարանքով ուսերը ցնցեց:

Ը.

Խոնաւ ու ցուրտ գիշեր մըն էր:

Թէև հազիւ էր արևը մայր մտեր, բայց շուրջը կէս գիշերւան պէս մութ էր:

Պերայի կողմնակի նեղ ու տղմոտ քանի մը փողոցներ անցնելէ վերջ՝ Բագրատ զարկաւ բարձր տան մը դուռը: Դուռը բացւելու կ'ուշանար. տղան անհամբերութենէն ոտքը գետին կը տոփէր ձիու պէս:

Դուռը ի վերջոյ բացւեցաւ. Բագրատ արագ քայլերով սկսաւ բարձրանալ ոլորուն ստնդուղէն վեր. այս վերելքը բաւական երկար տևեց: Շնչասպառ ու հոգնած կանգ առաւ վերջապէս դռան մը առջև. կամաց մը հրեց ու ներս մտաւ:

Փոքրիկ սենեակ մըն էր, անկողինը տրորւած, աթոռները խառնակ ու ամենուն վրայ հագուստի կտոր մը. ասդին, անդին կօշիկներ, վրձիններ, պատըռտած թղթի կտորներ, ճմռթքած թերթեր, կէսը բաց մնացած մարդակազմութեան քարտէզ մը. վառարանին մօտիկ սեղան մը զրքերու ու լրագիրներու կոյտի մը տակ թաղւած. իսկ ատոնց բոլորի վրայ ինկած երիտասարդ մը, որ նստած կը կարդար՝ լայն վերարկուն մէջ պինդ մը փաթթւած:

Դռան թեթև ճռճոցը կարգացողի ուշադրութիւնը գրաւեց. ետ դարձաւ կամաց մը ու թևերը պարզեց. կարծես նորեկը զրկել կ'ուզէր. բայց խփոյն բացաւ բերանն ալ, խորունկ մը յորանջեց:

պինդ մը կոտորուեցաւ և յանկարծ մէկ ոստիւնով ցատկեց ոտքի ու կեցաւ հիւրին առջևը, որ դռան մօտը կեցած կը ժպտէր:

— Ի՛նչ քարացար. վրայինդ չհանե՛ս: Ե՛, աղէկ որ եկար. սիրաս սկսել էր նեղանալ. երեւկայէ. այսօր տունէն դուրս ելած չունիմ. մինչև հիմա կը կարդայի. վերին աստիճանի հետաքրքիր:

— Կարգացածդ ի՛նչ է:

— Նոր բնագիտական երկ մը. «Վենդանիներու հասարակական կեանքը». շունշանորդի. կենդանիներ կան, որոնք մեզմէ շատ աւելի խելօք հիմքերու վրայ են դրած իրենց ընկերական չարաբերութիւններու շէնքը:

— Աղէկ, ա՛. գնա՛ անոնց հասարակութեան մէջ մտի՛ր:

— Այո՛, ի՛նչ գիտցար. ո՛չ միայն ես, դո՛ւն ալ, ամե՛նքն ալ այդ հասարակութեան մէջ պիտի մըտնինք օր մը:

— Վա՛յ. այդ գիւտը նոր ես ըրեր:

— Ինձի նայէ՛. կենդանական կեանքի միակ ու բոլոր ձգտումը իր ու իր սերնդի տեականութիւնը ապահովելն է. բայց մենք՝ մարդ-անասուններս, որ ամենազարգացածը լինելու հաւակնոտութիւնը ունինք, մեր զարգացած ուղեղէն այն տեսակ պաշմաններ ենք ստեղծեր, որ նոյն իսկ մեր գոյութեան խորհուրդը ոտքի տակ կուտանք. մեր ըրած ամեն քայլը սխալ է. մեր վարչական կազմակերպութիւն-

ները, մեր անտեսական յարաբերութիւնները, մեր ընկերական նիստ ու կացը, հրը, հրը բնական շաղին մէջն է. ամենքն ալ մեզի դէպի կորուստ, դէպի մեր սեռի կործանումը կը տանին. մենք ոչ միայն գրականութիւնը հիւանդոտ երեակայութեան արդիւնքը եղող բանաստեղծութեան ենք վերածեր, այլ նոյն իսկ մեր կեանքը: Մենք, սլարդ ու բնական կեանքի ընթացքը թողած՝ ուղեղնիս կը չարչարենք ու իր ուժերէն վեր բաներ արտադրել կը սահանջենք. է. խեղճ ուղեղն ալ ինչ ընէ. երբ կովին ծիծը շատ կ'թեւ՝ կաթի փոխարէն արիւն կուգայ:

— Օ՛Ք, ձգէ, Վասակ. քու բնագիտական անվերջ քարոզներդ ամբողջ օրը ինչ գլուխ կ'ուռեցնենք հերիք է. ելայ քեզի եկայ, քիչ մը կը բացւիմ ըսի. դուն ելեր ես գլխուս գայլի աւետարան կը կարդաս: Դպրոցը ինչ գլուխ կը ցուցնենք բաւական է:

— Տեղն է. քեզի ո՞վ ըսաւ այդպէս չիմար գործերու մէջ մտնես: Բայց, ներէ, մոռցայ, որ չիմարներէն ամենէն մեծը զուն ինքդ ես:

— Նորէն բերաննիս աւրեցինք:

— Բագրատ, ձեռքէս որ գայ քեզի բզիկ-բզիկ պիտի ընեմ. դուն, որ իբրեւ թէ խելօք հասկըցող երիտասարդ ես, էականը թողած երեակայական բաներու ետեւէն կը վազես, հասար միւս խեղճերը ինչ ընեն:

— Այսօր նորէն քրիզիսիդ օրն է. հասկցայ. ցոյցաւթիւն:

Գլխարկը առաւ, որ դուրս ելնէ: Վասակ վազեց դէմը, գլխարկը խլեց ձեռքէն, նետեց անկողնի միւս ծայրը, Բագրատը բռնի աթոռին վրայ նստեցուց ու առանց անոր թեւը բաց թողնելու՝ շարունակեց.

— Բագրատ, եկուր ինծի լսէ, դուրս թափէ գլխէդ այդ չիմարութիւնները. ես քեզի շնորհքով մարդ մկրտեմ:

— Մկրտէ, նայինք. ըսաւ Բագրատ ժպտելով:

— Հա. դէհ, ուրեմն ըսէ ինծի հետ հրաժարիմք: Հրաժարիմ ի դպրոցէ և յամենայն չիմարութեանց նորա. հրաժարիմ չիղէպլէ և յամենայն զեղեկութեանց նորա. հրաժարիմ ի բանաստեղծական ցնդաբանութիւններէ, յանուրջներէ և ի յօդաւածներէ. ի... է՛, չըսես:

Բագրատ սկսաւ ջղաձգօրէն խնդալ:

— Ապուշ. մարդ դառնալիք չունիս. եղբարացուց Վասակ: Գլխիդ մէջ այնքան աւլուկ-թափուկ բաներ ես լեցուցեր, որ շնորհքով զաղափարի այլ ևս տեղ չէ մնացեր:

— Ինծի նայէ, աղւոր Վասակս, իրաւ գլխուս մէջ քու այդ շնորհքով զաղափարներուդ տեղ չի կայ. բայց հաւտան, որ ստամբքսիս մէջ ահագին տեղ կայ քու Ռուսաստանի թէյիդ ու խաւարիդ համար. դէհ, շուտ, գործ տես:

Վասակ խնդրեց ողորդել լամպը վառեց, թէյամանը դրաւ վրան. բերաւ քանի մը մանր-մունր ուտելիքներ ու Բագրատի ուզած խաւեարը:

Ծամելիքները իրենց դերին մէջը մտան. և ըստ երևոյթի ին կատարեալ լրջութեամբ. բաւական երկար երկուքն ալ լուռ էին:

Վասակ յանկարծ այդ լուռութիւնը մէկէնիմէկ ընդհատեց.

— Շիտակ ըսէ, Բագրատ, մինչև հիմա քանի աղջիկ սիրած ես. ով գիտէ՝ գուցէ սիրած ալ չես:

— Ի՛նչ հարցում է այդ: Քանի մը անգամ կարծեր եմ թէ սիրած եմ. սակայն երկար տեւած չէ. զգացումներու զրգուում մը, որ անցած է արագ. խորունկ, ամբողջական զգացումներու ցնցումը դեռ ունեցած չեմ:

— Ե՛, ես քեզի այդ չեմ հարցնել. քու ծրթոած, բանաստեղծական հիւանդոտ զգացումներուն հետ ես գործ չունիմ. իմ հարցուցածս բնական, ֆիզիքական, առողջ սիրոյ մասին է: Տես, է. շուտով քսանըհինգ տարեկան պիտի լինիս. ուժերուդ դազաթնակէտը. և ուժերդ իր նպատակին չես ծառայեցներ. հրէշութիւն է այդ պարզապէս:

Բագրատ թեթեւ մը կարմրեցաւ. ու չի պատասխանեց:

— Ահա, այդպէս էք դուք, իդէալիստ ապուշներ: Մարդիկ անօթի «հաց, հաց» կը պոռան երեսնուդ. դուք անոնք իդէալներով, բանաստեղծու-

թիւներով, բարոյական քարոզներով, աստածաբանական տափակութիւններով, անձնւիրութեան ու ինքնազրկման անբարոյական խրատներով կը կերակրէք: Մարդիկ ամեն կողմ բնութենէն խթած «սերէլ, սերէլ» կը կրկնեն. դուք անոնց լսածը կը ծռէք, «սիրել, սիրել» կը ծամածռէք, զգացումներու նրբութիւններ կը հնարէք. ճաշակագիտական, իդէալական նախապաշարումներ կը փաթթէք խեղճի գլխուն. կրօնական առտառոց օրէնքներն ալ մէջքին կը կապէք, կը կաշկանդէք, կը ծռէք խեղճ արածը, ու կ'երթաք պարլամենտներու մէջ տարիներով ապահարգանի մասին կը վիճէք, առանց ժամանակնիդ մեղքնալու: Ա՛, անխելքներ, ծուած, խեղաթիւրւած անխելքներ:

— Այդ բոլոր փամփուշտ բառերը մէկդի: Ըսածէդ ինչ դուրս եկաւ. քու կարծիքով սէրը հանդիպած աղջկան գիրկը նետուի՞ն է, առանց հակումի, առանց զգացումներու բնական զարգացման, առանց մտքի ու բնաւորութեան փոխադարձ կապակցութեան. ուրիշ խօսքով երկու էակներու մէջ կապ մը, որ պտուղ ալ չունի. անց է, հա՛, բնական սէրը, մարդկային սեռի զարգացման նպաստողը: Բարեկամ, այդ բոլորը ինչ կ'ուզես անւանէ, բաց միայն ոչ «սէր». գոնէ անւան սիրունութեանը խնայէ:

— Այո՛. անւան սիրունութիւնը. բանաստեղծութիւնը վրայէն վար կը թափի, այնպէս չէ: Որչափ դժւար է ամեն բանին իր ճշմարիտ անունը

տալը: Իսկ ստեղծը, երևակայեցը, բանաստեղծեցը, ատոնք ունի. Սո՛ւրբ սէր, զգացումներու յորդու-
թիւն, հակո՛ւմ, միտո՛ւմ, համակրութիւն. ես ի՞նչ
զիտնամ—տոպրակներով բառեր էք հնարեր. մինչ-
դեռ մէկ պարզ բայ մը հերիք էր:

—Երկարելու արտօրժակ չունիմ. արդէն ժամա-
նակն ալ ուշ է. բաժակ մը թէյ ալ տո՛ւր. տաք-
տաք խմեմ ու ելնեմ:

Թէ՛քը խմեց. ելաւ, հագաւ վերարկուն ու միա-
սին սանդուղի գլուխը ելան:

Նոյն միջոցին վերի յարկի սպասուհին արագ
սահեցաւ անոնց առջևէն ու վերի սանդուղը անցաւ:

—Մարիանի. կանչեց Վասակ:

Սպասուհին կեցաւ ու ժպտեցաւ:

Վասակ անոր մօտենալ կ'ուզէր, որ աղջիկը
կարծես միտքը հասկըցաւ ու վեր վազեց խնդալով:
Վասակ ցատկեց ետէն, բռնեց հագուստին քղանց-
քէն, գրկեց բռնութեամբ, պինդ մը համբուրեց
երկու այտերէն ու վեր հրեց, մինչդեռ աղջիկը
դէշ-դէշ կը ճըլճըլար:

Երբ տղու թևերէն ազատեցաւ՝ նախ բարկա-
ցած դէմք մը շինեց, ետքը մատը տղուն վրայ
թափ տըլաւ, խընդաց ու վեր փախաւ:

Բազրատ դէմքի տարօրինակ արտայայտութեամբ
մը կեցած էր անշարժ:

Երբ աղջիկը անցայտացաւ՝ դարձաւ Վասակին.
—Է՛, այս է սէրը, հմ:

Վասակ յաղթական ու նշանակիչ շեշտով մը
վրայ բերաւ.

—Այո՛, այս է, ի՞նչ գիտցար. այս սիրոյ ծաղ-
կազարդն է, դռնբացէք. ճիշտ շաբաթ է մը
խթումն ալ կու գայ, զատիկը:

Եւ իր այլաբանութենէն կատարեալ դո՛հ՝ մտաւ
իր սենեակը ըսելով.

—Դէ, ցտեսութիւն. հոս շատ ցուրտ է:

Իսկ Բազրատ ճնշըւած սրտով, զղւանքը դէմ-
քին դրոշմըւած՝ սկսաւ սանդուղներէն վար իջնել:
Շարունակ աչքերուն դէմն էր սպասուհին, որ անա-
սունի պէս կը ճըլճըլար Վասակի երկաթէ ճմլու-
մին տակ:

Երբ տան դռնէն դուրս ելաւ՝ պաղ հովը զար-
կաւ երեսին. սթափեցաւ. ձեռքը թոթւեց. «է»
մրմնջեց, վանել ուզեց գլխէն այդ պատկերը, ու
ճանապարհ ելաւ:

Բաց դեռ մինչև տուն հասնիլը ուղեղը շա-
րունակ նոյն նիւթի շուրջը կը յածէր:

«Զլինի՛, իրան, ես եմ սխալը. չլինի՛ իրան, որ
ծուռ եմ կրթւած, ինչպէս որ չիմարը կ'ըսէ. չլինի՛
իրաւ, որ մեր ամբողջ կեանքը ծռած է. գուցէ
իրաւունք ունի. զգացումներ, իդէալներ իրաւ գուցէ
մեր հնարած բաներն են: Գուցէ իրաւ անբնական
է իմ կեանքս. մինչև հիմա ոչ իսկ աղջիկ մը սի-
րած. բաց որ սիրտս չէ կպած, ի՞նչ ընեմ: Սիրտս չէ՛
կպած. արդե՞ծք. թէ՛ իդէական ցնդաբանութիւններով

սիրտս բռնադատած եմ, որ չսիրէ. հասարակական վարկ, օրէնք, սովորութիւն, և միւս կողմէն իդէալներ, բարձրագոյն, ամբողջական սիրոյ իդէալներ, որոնք չեն թողներ սովորական զգացումներով գոհանալու: Բայց ինչ է այդ իդէալական ըսւած սէրը. կ'այց տեսակ աղջիկ մը, որ իմ բոլոր պահանջներուս, իմ բոլոր անընդունելի համապատասխանէ. և եթէ կայ, մի՞թէ ես արժանի եմ, որ ան ինծի կապւի. և միայն ինծի. ինչո՞ւ. իմ ո՞ր առաւելութեանս համար. Գո՞ւ, սոսկալի են այս մտածումները:

Վերջին խօսքերուն հետ ելաւ իրենց սանդուղի վերջին ոտքը ու թափով մը քաշեց դռան զանգակը:

Գէորգ դեռ արթուն էր: Հագուստներով անկողնին վրայ փրուած, ձեռքերը գլխուն տակ, աչքերը առաստաղին՝ կը մտածէր:

Երբ Բագրատ ոտքը սենեակէն ներս դրաւ,—

—Եկա՞ր. ո՞ւր էիր կորսւէր. հարցուց Գէորգ: Գիտե՞ս. Մկրտիչը հոս էր:

—Ի՞նչ Մկրտիչ:

—Հոգաբարձուն եղբայրը: Սէքդ լոյս. թաղային կիրակնօրեայ վարժարանի խնդիրը յաջողւելու վրայ է: Անցեալ օրւան թաղական խորհուրդի մէջ ըրած աղմուկդ աղդեր է մեծապատիւներուն. խելքներին մտեր է քիչ մը: Ե՛, դէշ է, կ'ըսեն. թող գան դաս տան, ինչ վնաս ունի. ծայրը ծախք

ալ չի կայ. աւելի աղէկ, թաղեցի անգրագէտներուն քիչ մը գրել կը սորենցնեն, քիչ մը կրօնագիտութիւնը կը բացատրեն. կարելի է ժողովուրդը քիչ մը աւելի ջերմեռանդանայ. թէ չէ այդպիսով եկեղեցիին սնդուկը շատ խեղճ վիճակի մէջ է:

Գէորգ լռեց. ու իր աչքերը խորամանկութեամբ յառեց Բագրատին տեսնելու համար, թէ իր խօսքերը ի՞նչ տպաւորութիւն պիտի ընեն անոր վրայ:

Բագրատ շրջունքը խածաւ. հանեց գլխարկն ու վերարկուն՝ մրմնջելով.

—Ե՛, զարմանալու ոչինչ չի կայ. այդ մարդոց աջ կողմը վաշխառու է, ձախը՝ տիրացու:

Յանկարծ դէմքին մկանները ձգեցան. սկսաւ խնդալ՝ կրկնելով.

—Հա՛, հա՛, հա՛. ա՛յը վաշխառու, ձախը տիրացու: Ձէ, հաշիւնին շիտակ են տեսեր. թող հաշւեն ինչպէս որ կ'ուզեն. մինակ մեզ թող չխանդարեն: Արօնագիտութիւնը բացատրել. հիանալի գաղափար. խեղճ ժողովուրդ, աչքը բացած վայրկեանէն կրօնագիտութիւն են բացատրեր. և ինչո՞ւ համար. հոտ է փիլիսոփայութիւնը. որպէս զի եկեղեցիին սնդուկը խեղճ վիճակի մէջ չի մնայ. սընդուկը. հա՛, հա՛, հա՛, սնդուկ. ահա այդ կրօնասէրներու հաւան կրօնը: Մտի՛ր դիւղ, մտի՛ր քաղաք, նայէ՛ թերթերը, լսէ՛ ձագերը, դամբանականները. ամեն կողմ՝ նոյն եղանակը կ'երգեն. ամեն կողմ՝

ատոնք կրօնքի ու ջերմեռանդութեան անուանով կը խօսին. բայց բառերը կամաց մը անդին հրէ—ու տակէն պիտի ելնէ միշտ նոյն սնդուկը. այո՛, զանազան ձևերու տակ. երբեմն աւելի կոպիտ՝ գրպանի ձև առած, երբեմն աւելի քաղաքակրթաւոր՝ նըւէրներու, ձևափոխութիւններու տակ. բայց միշտ նոյն սնդուկը: Վաշխառուներ, տիրացուներ:

Վայրկեան մը կեցաւ, մտածեց. ու յանկարծ դարձաւ ընկերօջը:

— Գէորգ, ինծի բան մը պատմէ՛. այսօր չափազանց չիմար տրամադրութեան մէջ եմ: Երէկ իրիկուն թատրոնը ինչպէս էր. շատ բազմութիւն կ'աւ. Գունօյի «Ճառասոյն» էր. չէ՛. Մարգարիտի դերը ո՛վ խաղաց. անցեալ օրւան իշխանուհի՛ն. կ'երևակայեմ շատ սիրուն երգած պիտի լինի. շան աղջիկը ինչ մաքուր ձայն ունի, է: Աղւոր աղջիկներ շատ կային. հա՛, քու աղջիկդ նորէն եկած էր. սա բեմին կից լոժին մէջ. կարմիր չիտակով, կապոյտ ժապաւեններով, ճերմակ շրջազգեստով աղջիկը չէ՛ս յիշեր. «Ժիածանը», լսեցի, որ... ինչ պիտի ըսէի. հա՛. տես, է, վաղւան պատրաստելու դաս ունիմ դեռ. ժամը քանի՛ն է: Գէորգ, վառարանը այսքան չէ՛ն վառեր. քնացիր ես. Գէորգ. ինչ կը խնդաս:

Սկսաւ երգ մը մռլլտալ. անցաւ գրասեղանին գլուխը. դիւրք մը բացաւ, քանիմը թերթ թըղթատեց, դոցեց, դրաւ մէկդի, քաշեց թերթ մը թուղթ ու սկսաւ դրել:

Բայց առաջին բառին դէմ առաւ, ոչինչ չէր մտածեր. ձգւած, անգիտակից:

Գրիչը իրեն համար եռանկիւնիներ, քառանկիւնիներ կը գծէր անդադար մաքուր թղթին վրայ:

Թ.

Ամիսները կ'անցնէին իրարու ետեւ:

Թէև դեռ հազիւ փետրւարի կէսերն էր, տաճկան արդէն սկսած էր զարուհը տարօրինակէս կանուխ:

Այս այն տաքուկ, կակուղ, հեշտոտ, ցօղոտ գարուններու սկզբներէն էր, որ հարաւային ծովերը երբեմն կը նըւիրեն իրենց սիրած ցամաքներուն:

Երիտասարդներուն զործերը իրենց կատարեալ ընթացքին մէջն էին: Դպրոցը՝ Բագրատի ոգևորութեան ու զործունէութեան հնոցը՝ օր օրի կ'առաջանար: Ուսուցիչներէն մէկ-երկու հատը՝ զործին նըւիրելու էին արդէն ու բոլորովին Բագրատին կապուեր. միւսները կամայականաց կ'աշխատէին լարած աշխատանքով: Աշակերտներու դէմքէն թմրութիւնը փախեր էր. տեսակ մը թարմութիւն, կենդանութիւն մարդ կ'ըզգար, երբ այդ աղմկոտ շէնքէն ներս կը մտնէր. ամեն կողմ խաղ ու աշխատանք.

Բագրատ հիմա զբաղւած էր դպրոցական մատենադարանի խնդրով, թէ աշակերտական և թէ ուսուցչական կրկին բաժինով. արդէն քանի մը անհրաժեշտ գրքեր ու թերթեր կ'ըստացւէին, բայց

այդքանովը հերիք չէր. գործը շնորհքով ընդարձակել կ'ուզէր. դեռ կը մտածէր դպրոցական մատենադարանին կամաց-կամաց թաղայինի գոյն տալ:

Բագրատի ու իր ընկերներու եռանդն ու աշխատանքը հոգաբարձուներու աչքին չէր վրիպեր. և ընդհանրապէս գոհ էին:

Երկրասարդներուն ամենէն աննպաստ տարրը թաղականներն էին, որոնք շատ ալ հաշտ աչքով չէին նայեր այդ նորեկուկ «երեսխաններու» ոգևորած աշխատութեանը. մանաւանդ սաստիկ դժգոհ էին Բագրատի գրեթէ բռնի բերել տըլած քանի մը ֆիզիքական ու քիմիական գործիքներէն, մոզէլներէն, նկարներէն, որոնք «եկեղեցու սնդուկը շատ ծանրաբեռնած են», ինչպէս թաղականները կ'ըսէին:

Բագրատ պահանջած էր նաև դպրոցին մէջ շէնքի քանի մը փոքրիկ փոփոխութիւններ տողոց առողջապահական տեսակէտէն. բայց այդ անկարելի էր եղած, որովհետև թաղականները այդ ստակով մտադիր էին պատարագիչ քահանային համար երկու ձեռք նոր շուրջառ կարել տան:

Դպրոցէն դուրս միւս գործերն ալ բաւական կարգի մտած էին:

Կիրակնօրեայ վարժարանը արդէն Նոր-տարիէն պսած էր, ուր քսանի չափ մեծ մասով զաւառացի մշակներ կը սորուէին կարդալ-գրել, պարզ թւաբանութիւն ու բնագիտութիւն, զիւղական պահանջներուն անհրաժեշտ եղածին չափ:

Ասիէ զատ Բագրատ կ'ուզէր ժողովրդական դաստիարակութիւններու շարք մը բանալ, զխաւորաբար երկրասարդներուն ազդելու ու բնագիտական ուղղութեամբ ընթերցանութեան դրդելու համար: Բայց թաղականները ոչ մէկ կերպ համոզել չուզեցին. այնպէս որ այդ գաղափարը առժամանակ չեւտաձգւեցաւ. դոնէ այսպէս կ'ըսէր Գէորգ, որուն Բագրատ միշտ կը պատասխանէր. —

— Յետաձգւած — գետը ձգւած:

Գալով մանկական գրքերու հրատարակութեան ֆոնդի խնդրին, Թորոսեան ինքը յանձն էր առեր այդ գործը կերպ մը կարգադրէ. ինքը մէկ-երկու քին հետ արդէն խօսած էր այդ առթիւ ու Բագրատին յաջող յոյսեր կուտար:

— Բարեկամս, քիչ մը քաղաքականութիւն բանեցնելու է այս տեսակ խնդիրներու մէջ: Մարդու երեսին պոռալով՝ ձեռքէն ստակ չառնւիր, կ'ըսէր Թորոսեան Բագրատի ուսին զարնելով:

Այս էր տողոց դուրսի կեանքը՝ գործի կեանքը. կար ևս ներսի կեանք մը. կեանք մը, որ իրենց տան չորս պատերուն մէջ կ'ըսկսէր ու հոն ալ կը վերջանար ամեն առաւօտ դպրոց երթալէն առաջ և ամեն իրիկուն դպրոցէն զալէն վերջը:

«Դուրսեցիներուն սենեակը» ոչինչ փոխւած չէր: Միայն վառարանը այլ ևս չէր ճարձաթեր. և կարծես աշխատութիւնը քիչ մը աւելի պակսած էր:

Բագրատ անգամ տունը այլ ևս համեմատաբար քիչ կ'ըզբաղէր:

Ընկերներ եղած ատենը նոյն աղմուկն ու իրարանցումն էր սենեակին մէջ. հիւր չեղած ատենն ալ՝ կամ տղայք աղջիկներու ու տիկնոջ քովն էին, կամ անոնք տղոց սենեակը:

Գէորգի ներսի գործերն ալ պարզ էին, դուրսիններուն պէս: Սիրտը «չէն» եղած ատենը Էլէնիին հետը կ'իջնար, կը վազվզէր, կ'երգէր, աղջիկը կը բարկացընէր. իսկ երբ սիրտը նեղանար՝ աղջկան թեւէն բռնածին պէս դուրս կը վազնայ, երբեմն այն աստիճան կուպիտ, որ Բագրատ կը բարկանար ու կը լանդիմանէր.

— Վայրենի:

— Դուն ինչ գիտես, է. այդպէս որ չընէի մինչև հիմա այլ ևս երեսս չէր նայեր:

— Վայրենի:

— Ընտանի: Շիտակը շատ աւելի գերադասելի է ինծի համար, որ վայրենի վազրի մը պէս փաթթուիմ ծառերու բունին, ճանկուտեմ, մընչեմ ու վար ցատկեմ, քան թէ ընտանի կառուի մը պէս թողնեմ, որ աղջիկ մը ինծի գիրկը առնէ, մանրիկ մատիկներովը շոյէ գլուխս «փխի, փխի, աղւոր փխի». ետքն ալ որ սիրտը նեղանայ «փխտ» զոգնոցը թոթաւէ ու ինծի բազմոցի անդիլի անկիւնը նետէ: Այդպէս է, այդպէս, անգլխս. չորս կողմէ նայէ, հերիք չգնիս:

Կ'ըսէր, կ'առնէր գաւաղանը ու դուրս կ'ելնէր: Ընդհանրապէս հիմա շատ դուրսն էր. կամ խաները, կամ Պերայի փողոցները:

— Մինչև իրիկուն հողինիս կ'ելնէ. իրիկունները քիչ մը անուշ օդ ծծենք. կ'ըսէր «անուշ» բառը մասնաւորապէս շեշտելով:

Բագրատ թէև գոհ էր Գէորգի խենթութիւններէն, բայց մէկ կողմէն ալ ուրախ էր. տունը ինքզինքը աւելի մենակ կ'ըզգար. և կարծես այդ իրեն բաւականութիւն կը պատճառէր:

Ինքն ալ իր մէջ փոփոխութիւններ սկսած էր նշմարել: Իր զբաղմունքներէն դադար առած ամեն վայրկեաններուն գլուխը մէկ գաղափարի մը շուրջը կը դառնար—աղջիկ: Եւ այդ բառը, որ շատ փոքր հասակէն բովանդակ բանաստեղծութիւն մըն էր եղած իրեն համար, և որ վերջը իդէալականացած ու իր ապագայ կեանքի երջանկութեան պսակը կը պատկերացնէր, հիմա հետզհետէ նոր ձև մը, նոր գոյն մը կ'ըստանար: Հիմա այդ գաղափարը մարմին էր առած: Դրացի պատուհանէ մը երեցած մերկ կանայի թեւ մը իրեն ցնցումներ կուտար. իր քովէն անցնող աղջկան մը երկար հիւսքը մագնիսի պէս հետը կը տանէր իր հայեացքը. թատրոնը իր թեւին կից՝ անհանգիստ շնչող կնոջական կուրծք մը տարօրինակ խռովութիւն մը կը պատճառէր իր հոգիին: Երբ տունը Օդիսսոսան թեւերուն մէջ առած կը համբուրէր՝ արեան յուզւիլը կ'ըզգար. երբ Լուի-

զի հետ դէմ դէմի ընթերցանութեան կը նստէր՝ գրքի բովանդակութենէն աւելի աղջկան շրթունքներն ու ծնոտը իրեն կը հետաքրքրէին. և աղջիկը երբ դաշնակի առջև կը նւագէր, ինքը անոր ծոծրակի ձերմակ ու փափուկ մորթովը կը հիանար: Այդ տեսակ վայրկեաններուն երբ աղջիկը իր խորունկ ու թափանցող վճիտ աչքերը տղու դէմքին նետէր՝ սա ամօթ մը կը զգար, կը պատկառէր, ինքն ալ որոշ չհասկանալով՝ ինչո՞ւ:

Գործը այլ կերպ էր Ելէնիին հետ: Յոյնուհին հիմա սովորականէն շատ ցածախ կը կենար Բագրատի աշխատութեան սեղանին մօտ. երկար, անպէտք հարցումներու շարքեր իրարու կը յաջորդէին, և Բագրատ առանց ձանձրանալու կը պատասխանէր ատոնց՝ աչքերը դամած աղջկան կրծքի այն վերի, բաց, փոքրիկ մասին, ուր խորհրդաւոր ահօսիկ մը իր հետաքրքրութիւնը կը կարթէր: Աղջիկը հազար զիրքեր, հազար ձեւեր կ'առնէր անոր դէմ. կը խընդար՝ երկու ձեռքերով պինդ իր մէջքը գրկած. երբեմն կը յենէր գրասեղանին, Բագրատի գիրը յունարէնի կը նմանցընէր ու յունարէնով կարդալ կը փորձէր. չիմար, անմիտ վանկեր դուրս կուգային. կը խնդար ինքը ամբողջ սեղանը իր լեցուն կրծքին հետ ցնցելով. և այնքան դէպի տղան կը հակէր, որ իր այտերուն տաքութիւնը անոր դէմքին կը զարնէր. այդ վայրկեաններուն Բագրատին կը թւէր, թէ սենեակին օդը մէկէն ի մէկ կը պակսէր:

Անգամ մը աղջիկը մազերը արձակ, թւերը մինչև ուսերը վեր ժողւած, չփակին կոճակներ մասամբ միացն կոճկած տղուն սենեակը մտաւ ձեռքը սանր մը բռնած, խնդրելով որ անոնց հայելիին մէջը սանտրուի. իրենը սրբելու համար վար էր առնուած ու անյարմար էր, ինչպէս ինքը կ'ըսէր: Բագրատ թողուց ու գրել ձեռացուց. բայց չկրցաւ. սիրտը կը նետէր. ու սկսաւ զողունի ազահութեամբ նայել այն լեցուն ողորկ թւերուն, որոնք շաղանակի առատ մազերուն վրայէն կը սահէին՝ մազի հեղեղատ մը թափելով ուսերուն, որոնք կէս մը կ'երևային: Բագրատ այնպէս խաժաւ ձեռքի գրիչը, որ ճարձաթեց: Հայելիին մէջէն աղջիկը ժպտուն իրեն կը նայէր: Բագրատ կարմրեցաւ, առաւ բառարան մը ու սկսաւ արագ թղթատել. ինչ կը փընտրուէր. ո՞վ գիտէ. միացն այդ փընտրուտութեան շատ երկար տևեց, մինչև որ աղջիկը ժպտելով ու աչքերը Բագրատին յառած սենեակէն հեռացաւ:

Այս բոլորը, ի հարկէ որոշ սահմանափակումներով, պատմեց Վասակին:

Վասակ խորհրդաւոր կերպով ժպտեցաւ ու պատասխանեց.

— Գարնան հովերուն շնորհքն է, սիրելիս: Այդ կ'ապացուցանէ, որ մարմինդ խելապատակէդ աւելի խելացի է: Անա այդ այն է, որը դուն և ընդհանրապէս բոլոր բանաստեղծացածներդ սուրբ տենչ, երկնային հուր, իդէալական յուզում, և այլն, և այլն

կ'անւանէք, որը բոլոր բանաստեղծները առաւելընէ մինչև իրիկուն երգել իրենց պարտքն են համարած, որը սակայն ամեն մարդ ալ ու ամեն անասուն շարունակ կ'երգեն, առանց բանաստեղծ լինելու, ի հարկէ քիչ մը աւելի գործնական եղանակով: Հասկնալ, իդէալիստ, միամիտ, ողորմելի բարեկամ, ատոր մեր աշխարհքը կ'ըսեն սէր: Եւ ոչ թէ քու ցընդի-փընդի վերացական փիլիսոփայութիւններուդ, ապուշախդէական զգայնականութիւններուդ ու երազական ցնորքներուդ:

Բագրատ քովէն կը քալէր՝ առանց անոր ճանին կարեւորութիւն տալու:

Իր զանգին առի հիմա մէկ մտածում մը միայն թուխտ էր նստած:

Ուրեմն ես Ելէնին կը սիրեմ, Ելէնին. ինչ առտառոյ գաղափար. Ելէնին սիրահարած. ես զարմանք. չէ, այդ մարդը իրաւունք ունի—մենք բոլորովին ծուր ենք:

ժ.

Երկու-երեք օր վերջն էր: Շաբաթ իրիկուն մը: Դպրոցէն դարձին Բագրատ ելաւ Պերա:

Հիանալի օդ մը կար: Գաղջ, զրգռող, անուշ:

Ահագին կենդանութիւն կը տիրէր մեծ փողոցի վրայ: Բագրատ աշխոյժ շուրջը կը նայէր. կը դիտէր բազմութիւնը, կը դիտէր այն անվերջ զոյգերը, որոնք թե թեի ծիծաղելով, խօսակցելով իր դէմը կու գային նեղ մայթին վրայ:

Յանկարծ նախանձ մը մտաւ իր մէջը. ամենքը կեանք կը վայելէին, զւարթ, գոհ, զոյգ-զոյգ իսկ ինքը. ինչո՞ւ ինքն ալ թեւը աղջիկ մը չունէր, որ առնէր տանէր դաշտերը գեղեցիկ վերջալոյսին դէմ, երեկոցեան զովութեան դէմ, կապոյտ ու ծիծաղկոտ երկնքին դէմ:

Ու թեւը աղջիկ մը ունենալը իրեն պահանջ դարձաւ:

Շտապ քայլերով զնաց տուն: Ելէնին ու տիկինը տանը մենակ էին:

«Դիպւածը ինծի հետ է» մըմնջեց Բագրատ:

Ու դառնալով կ'ինքնուն աւելցուց.

— Հիանալի իրիկուն է, Տիկին. մարդ սենեակը մնալ չի կրնար. երթամ քիչ մը շրջելու: Ելէնի, կարելի է միասին գալ կ'ուզէիք:

Աղջիկը ցնցւեցաւ.

— Ա՛, ամենայն սիրով. վայրկեան մը. գլխարկս դնեմ:

Այնթարթի մը գործ եղաւ աղջկան արդ ու զարդը. ու երիտասարդին հետ դուրս ելան:

Այս առաջին անգամն էր, որ Բագրատ աղջիկներէն մէկուն հետ առանձին շրջելու կ'ելնէր. սովորաբար երեքով կամ չորսով կը լինէին:

Աղջիկը ուրախութենէն ըրածը չը դիտէր: Բագրատ ալ զւարթ էր. կը խօսէին, կը կատակէին, անցորդներու վրայ իրար ականարկութիւններ կ'ընէին ու կը ծիծաղէին սրտանց, բարձրաձայն:

Երբ շիտակ ճանապարհը ելան՝ Բագրատ առանց այլեւայլութեան աղջկան թիւը խլածին պէս իր թիւը անցուց։ Աղջիկը զարմանքէն ու բերկրանքէն սկսաւ քրքշալ։

Բագրատ հիմա տեսակ մը խղճահարութեամբ կը նայէր այն անզոյգ երիտասարդներուն, որոնք քննող հայեացքով իրենց քովէն կ'անցնէին. իրեն աչնպէս կը թւէր, թէ իրեն կը նախանձէին. ու այդ զգացումէն հպարտ՝ թեթեւ մը աղջկան թիւը կը սեղմէր։

Աղջիկը կը պատասխանէր այդ սեղմումներուն. ամբողջ կը ծքովը կը փակէր տղուն։ Ու այն տեսակ ակնարկներ կը շանթէր անոր աչքերուն, որ տղու սրտէն սարսուռ կ'անցնէր։

Խօսելէ ու քսշելէ յոգնած հասան Շիշլի. ու մտան պարտէզ մը։ Շուրջերնին նստելու յարմար տեղ մը կը փնտռէին։

— Զոն, հովանոցին մէջ թէ աւելի չոր է և թէ աւելի առանձին. ըսաւ սպասաւորը՝ խորամանկութեամբ ժպտելով։

Բագրատ աղջիկը հովանոցէն ներս մտցուց, որ բաղեղներու դեռ անտերև թփերովը կէս մը գոցած էր։

Բերել տւին գարեջուր. սկսան խմել, խօսիլ ու խնդալ։

Բագրատ կատակի համար հանեց աղջկան դաստակէն ապարանջանը. իր թիւը անցնել փորձեց՝

չհասաւ. նորէն հազցուց աղջկայ դաստակին, դիտմամբ զարդը կոճկելու երերալկաց. և կոճկելէն վերջն ալ անմիջապէս աղջկան թիւը չձգեց։

Արեւը արդէն մայր մտած էր։ Քանձր կապտութիւն մը արևելքէն պարտէզին վրայ կը թափւէր։ Խոնաւութիւնը սաստկացած էր. ու պարտէզը եղողները ներս ռեստորանն էին մտած։

Աղջիկը յանկարծ ոտքի ցատկեց. ու մատովը զուրսը ցոյց տալով—

— Տեսէք, տեսէք. հոս օրրան կայ եղեր. ըսաւ։ Ա՛, օրրւիմ պիտի. եկէք ինձ օրրեցէք. աւելցուց զլիսու քծնող շարժումով մը։

Դուրս ելան հովանոցէն։ Աղջիկը նստեցաւ օրրանին մէջ. Բագրատ դէմը կեցած օրրել սկսաւ նախ նստարանի փայտէն կը հրէր. բայց քանի սկսաւ օրրանը ուժոյնալ՝ տղան ստիպւած էր աղջկան ոտքերէն հրելու. և ամեն անգամ, որ անոր կէս-կօշիկներուն մէջէն դուրս սահող մանր ուղեքները կը բռնէր՝ ձեռքերը կը խրտխրտային։

Օրրանի պատճառած հովը թեթեւ մը վեր կ'առնէր աղջկան շրջագոգեստը, որուն տակ սև երկար գուլպաները ճերմակութեան մը մէջ կը կորսւէին։

Բագրատ օրրելը դադարեցուց։

— Ինչո՞ւ չէք օրրեր. հարցուց աղջիկը։

— Կեցէք, միասին օրրւինք։

— Իրա՞ւ. եկէք։

Ու աչքերը սկսան տարօրինակ ցոլք մը ար-
ձակել:

Օրրանը կեցաւ. աղջիկը մէկ կողմ քաշւեցաւ.
Բագրատ նստեցաւ ու բռնեց պարաններէն. իսկ աղ-
ջիկը փաթթւեցաւ Բագրատին: Տղան ուժ տւաւ
ոտքի մէկ-երկու հարւածով. օրրանը թափ առնել
սկսաւ. ու Էլէնին ան ուժով փաթթւեցաւ երիտա-
սարդին՝ գլուխը անոր կրծքին յենած:

Բագրատ զողաց. ոտքը ուժով գետնին դէմ
տւաւ: Օրրանը ցնցումով կեցաւ: Աղջիկը զարմա-
ցած բարձրացուց գլուխը. ու միեւնոյն ատեն զգաց
երիտասարդի պինդ թևերը, որ իր մէջքը կը փաթ-
թէին և անոր շրթունքները, որոնք իր այտին յա-
րեցան:

Իրար ընդգրկած, կթոտ ոտքերով դարձան տե-
ղերնին:

—Ա՛, ես գիտէի, որ ինծի կը սիրես. կը հօծէր
աղջիկը մարմնող համբոյրներուն մէջէն:

Իսկ Բագրատ ոչինչ չէր մտածէր, ոչինչ չէր
լսեր: Իր առողջ, մաքուր, լեցուն արիւնը կ'եռար-
ամբողջ մարմնով կը զողար ու բոլոր ուժովը աղ-
ջիկը գրկին մէջ կը սեղմէր:

Յանկարծ ձգեց աղջիկը թևերուն մէջէն, ցառու-
կեց ոտքի, դրաւ գլխարկը ու անոր ձեռքէն բռնած՝

—Երթանք, երթանք. կը կրկնէր: Տո՛ւն եր-
թանք, հեռանանք:

Էլէնին ինկած էր աթոռին, գլուխը ետ նետած՝

շրթունքները բաց. թևերը Բագրատին. թոյլ, ան-
կամք ու շնչարգել:

Բագրատ թևէն քաշեց, հանեց ոտքի, առաւ
թևը, ու արագ վճարելով սպասաւորին՝ զուրս ելաւ
պարտէզէն:

Շարժումը աղջիկը ուշքի բերաւ:

—Բագրատ, մրմնջաց ակռաներուն մէջէն, նա-
յեցաւ տղուն ու անոր ձեռքերը սեղմեց:

Բագրատ արագ կը քայլէր:

Նստեցաւ առաջին հանդիպած թրանւայը: Աղ-
ջիկը առանց տղու ձեռքը ձգելու կրթնցուց գլուխը
անոր ուսին:

Թրանւայի միակ ուղեւորը տաճիկ ծերունի մըն
էր, որու բարի դէմքին ներողամիտ ժպիտ մը կը
խաղար քանի երկուքին կը նայէր:

Ա՛էս ժամ վերջը իրենց ապարտմանի զանգը
քաշեցին. զուռը բացւեցաւ. ու Լուիզ ժպտելով
բարեկեց:

—Այս սրբան ուշացաք. մայրս ձեզի կ'ըստա-
սէր. ըսաւ ուշադիր Բագրատին նայելով:

Բագրատ ճնշում մը ըզգաց Լուիզին հանդիպե-
լէն: Անոր աչքերը իրենները փախցընելու կ'ըստիպէին:

—Ինծի ինչու չէք բարեկեր, պարոն Բագրատ.
հարցուց Լուիզ միամիտ ժպիտով մը:

—Անցէք մէկ շնորհքով ներս մտնեմ. հազիւ
վրայ բերաւ Բագրատ ու աղջկան պարզած ձեռքը
թօթւեց: Ո՞ւր է Գէորգը:

— Եկաւ, ու նորէն դուրս ելաւ. Մանուկի կազինսն է. ըսաւ որ դուք ալ հոն երթաք: Բայց մի՛ երթաք, պարոն Բագրատ. քանի զիշեր է իրարու հետ շնորհքով տեսակցած չունինք. այս զիշեր մենք ալ մենակ ենք. մայրս գործ ունէր—դուրս ելաւ. մեզի հետ անցուցէք այս զիշեր. եթէ կ'ուզէք ձեզի համար կը նւագեմ ալ ձեր սիրած կոտորներէն.

— Այո՛, այո՛. ես ալ կ'երգեմ. մենք ալ միասին կ'երգենք, պարոն Բագրատ. կը կրկնէր Օգիւստոսն տղու ձեռքերէն քաշելով:

Բագրատ ճնող զգացում մը ունէր մէջը. կ'ըզգար, որ ինքը իր աչքին առջև ինկած էր և աղջիկներու արտասանած իւրաքանչիւր սիրալիւր ու միամիտ խօսքը իր այդ զգացումը աւելի կը շեշտէր. երբ Օգիւստոսն իր թւերէն կը քաշէր՝ ինքը բնազդօրէն ետ կը քաշէր ըստ կարելոյն աղջիկը չի շօշափելու համար. ու լուիզի աչքերուն մէջ նայելու կ'ամչնար:

«Ո՛չ, չեմ կարող տունը մնալ» վճռեց—ինքնիքէն: Ու բարձր աւելցուց.

— Ես ալ կ'ուզէի տունը մնամ այս իրիկուն, անկարելի է: Գէորգը անպատճառ տեսներու եմ. գործ ունիմ: Գիշեր բարի:

Մտաւ սենեակ, առաւ հաստ վերարկուն, շտապով հագաւ ու դուրս նետուեցաւ:

Երբ տան դուռը ետեւէն գոցեց ու ինքըզինքը մենակ զգաց՝ խոր շունչ մը առաւ: Մանր-ծանր

սանդուղներէն իջաւ մտածկոտ. ու փողոցի դռան առջև կանգ առաւ:

«Է՛, պարապ բաներու մասին մտածելու ակսորժակ չունիմ» ըսաւ կամաց, ձեռքով մերժողական շարժում մը ըրաւ, գլուխը թոթւեց, պինդ մը հազաց ու հպարտ քայլերով փողոցը մտաւ:

Գէորգ երեք-չորս ընկերներու հետ կազինոն նստած կը խօսէր:

Բագրատը տեսնելու պէս տեղ բացին. ու խօսակցութիւնը տաքցաւ: Խնդիրը հրապարակի վրայ երևցած նոր վէպի մը մասին էր: Բագրատ իր բոլոր թափովը մէջ նետուեցաւ: Ամենէն շատ կը խօսէր, կը կատակէր, կը չարձակէր աջ ու ձախ. կը ցատկէր մէկ նիւթէն միւսը, առանց միջոց տալու, որ լռութեան վայրկեան մը մէջ գայ:

Շատ ուշ էր, որ տուն դարձան. զարեջուրէն թեթեւ մը գլուխը կը դառնար ու չափազանց խօսեւէն ձայնը մարեր էր:

ԺԱ.

Երբ աչքը բացաւ պայծառ առաւօտ էր:

Գէորգ հայելիին առջևը կեցած երկու ձեռքով կ'աշխատէր ընչացքներուն դէպի վեր ուղղութիւն տալու. և անցաջողութենէն զայրացած կը հայհոյէր:

Երբ երկուքն ալ արդէն հագած էին՝ Գէորգ կաթ ուղեց: Ներս մտաւ Ելէնին կաթի ամանը ու բաժակներով ակսէն ձեռքը:

— Բարի լոյս. գիշերը ինչպէս քնեցիր. հարցուց աչքերը Բագրատի կողմը ուղղելով:

Բագրատ ձայն չհանեց:

— Ամենափառաւոր կերպով. պատասխանեց Գէորգ: Իսկ դձև:

— Ա՛, ես ամբողջ գիշերը չի կրցայ քնանալ. ըսաւ աղջիկը աչքերը միշտ Բագրատին:

— Ինչո՞ւ. հարցուց Գէորգ անտարբեր՝ օձիքը խոզանակելով:

— Ես ինչ գիտնամ:

Բագրատ նստած էր սեղանին առջև, իսկ Էլէնին դէմը կեցած կաթը կը լեցընէր: Բագրատ սկսաւ դիտել Էլէնիի երկար ու քիչ մըն ալ աղտոտ եղունկները. և յիշեց որ ամբողջ նախորդ իրիկունը այդ մատներն էր սեղմած այնպէս պինդ-պինդ. նողկանքի պէս բան մը ըզգաց:

Իսկ Էլէնին Գէորգի պահ մը սենեակէն ելնելէն օգտուելով՝ ընտանեքար մօտեցաւ Բագրատին, ծռեցաւ վրան, ու—

— Ինչո՞ւ չես խօսիր. ինչո՞ւ այդպէս լուրջ ես. հարցուց:

— Ի՞նչ խօսիմ. պատասխանեց. Բագրատ. ու սկսաւ աղջկան դէմքի գծերը դիտել, որ տարօրինակ կերպով գռեհիկ կը գտնէր:

Մինչ աղջիկը այդ յամառ նայւածքէն խրախուսւած ալ աւելի ծռեցաւ, ձեռքը տղու վիզը նետեց ու համբուրել կ'ուզէր: Բագրատ ուղղակի զըզ-

ւանք զգաց այս անգամ. ուժով մը մէկ կողմ ծռեցաւ, ոտքի ցատկեց ու սկսաւ յուզւած-յուզւած շուրջն ու գրպանները որոնել:

— Ի՞նչ կը փնտրուես. հարցուց խեղճ աղջիկը շիտթաւ ու ապշած:

— Թաշկինակս ո՞ւր դրի. ինչ եղաւ թաշկինակս. Գէորգ, թաշկինակս ո՞ւր դրի. կը կրկնէր Բագրատ իրար ետեւէ:

— Այդ ինչ յիմար հարցում է. լսեցաւ Գէորգի ձայնը սենեակի սեմի վրայէն:

Բագրատ հազիւ քանի մը ումպ կաթէն խմեց, «ես դործ ունիմ» ըսաւ, Գէորգին հետ կիրակնօրեայ վարժարանը իրար հանդիպելու որոշումը տրւաւ ու դուրս նետեցաւ:

Առանձին մնալու պահանջ մը կ'ըզգար:

Դեռ երկու-երեք ժամ կար մինչև իր դործին սկսելը:

Իջաւ կամուրջ, ու Ոսփոր մեկնող շոգենաւներէն մէկը մտաւ: Մտաւ քովի երկու հոգինոց պզտիկ խցիկներէն մէկը ու վարագոյրները քաշեց:

Շոգենաւը ճանապարհ ելաւ. անիւները ճիշտ իր խցիկին կից էին ու ահագին աղմուկ կը հանէին:

Բագրատ սկսաւ խորունկ մտածել: Երկու հոգի կար հիմա իր մէջը, որոնք իրարու հետ կը վիճէին: Եղածը վերլուծելու պէտքը կ'ըզգար. իր դադափարներուն մէջ երկութիւն կ'ըզգար, հոգեկան վիճակ-

ներէն ամենասոսկալին: Ինքն իրեն հետ հաշտուիլէ կ'ուզէր:

«Եւ այն ալ այդ աղջիկը. կը մտածէր: Այդ սովորական գեղեցկութիւնը, այդ հասարակ հոգին, այդ տափակ բանականութիւնը, որ երէկ Պէտրգին հետ էր, այսօր ինծի, ու վաղը ո՞վ գիտէ որու: Ինչպէս եղաւ այդ. միթէ երբ և իցէ լուրջ զգացում մը տածած եմ այդ աղջկան. զգացում. ոչ. բայց այո՛. այդ աղջիկը գրաւիչ ու սիրուն չէի գտներ. ուրեմն կը սիրէի. սէր. չէ՞ որ Վասակը կ'ըսէ, թէ այդ է սէրը. իրաւ. չէ՞ որ կ'ըսեն թէ սէրը կարճատեւ է, ու յագեցածին պէս կը մարի. իմն այն տարբերութիւնը ունէր, որ կէս ճանապարհին մարեցաւ. և այդ ալ զարմանալի չէ. չէ՞ որ Վասակը կ'ըսէ, թէ ես բոլորովին ծուռ եմ մեծցած. չէ՞ որ բոլոր նախապաշարուածներս մէկ անգամէն գլխէս նետել չէի կրնար. նախապաշարուածներս. ահա այս ալ նախապաշարում մը, որ ամօթ կ'ըզգամ ինքս ինծմէ, ես ալ չգիտեմ ինչու. ծուռ կրթութիւն, ծուռ. իրաւ է: Այո՛, նախապաշարուածներ են պարզապէս այս բոլորը, բոլոր իմ ձգտումներս, անուրջներս, իդէալներս և այն սէրը, որ այնչափ երկար ժամանակ երազած եմ. ան, այն սէրը, այն սէրը...»:

Կախեց գլուխը տխրութեամբ ու մնաց անշարժ:

«Ի՛նչ». բացականչեց յանկարծ. ցընցընեցաւ, շարժեցաւ, բացաւ փոքրիկ լուսամուտը, աչ-

քերը յառեց ծովի խուսափող փրփրոտ ալիքներուն ու նորէն մտածել սկսաւ.

«Ի՛նչ. այն սէրը, այն բոլորը, որ ինծի համար սուրբ էին, այս բոլորը նախապաշարուածներ են. նախապաշարում. և այս է սէրը, հա՛, որ երէկ իրիկուն կար և որ այս առտու յիշելու կ'ամչնամ. ոչ. այս ամօթը նախապաշարում չէ. ոչ ալ իմ զգացումներս նախապաշարում են. ատոնք բնութեանս՝ էութեանս խորքերէն կուգան: Գեղեցկութեան տիպար մը ունենալը, քու էութեանդ ամէնէն աւելի յարմարող զոյգ մը փնտռելը և այդ էակին տեականօրէն կապելու տենչը սեռի պահանջանման ամենաէական պայմանն է. ատոնք բնական պահանջներ են մեր մէջ. այդ զգացումներէն առաջ. նորդիկը հրէշութիւն չէ. հրէշութիւնը ինքզինքը բռնաբարելն է. հրէշութիւնը իմ երէկ գիշերւան ըրածս է, գուցէ. և անշուշտ ատոր համար է, որ հիմա կ'ամչնամ: Աղջիկ մը որ չեմ սիրեր, դէպի որը ոչ մի մասնաւոր կապ չեմ զգար և որ ոչ մի կերպով ինծի համար չէ. և այդ տեսակ աղջկան մը լանջին վրայ մարմնել. ինչո՞ւ. որովհետեւ աղջիկ է, որովհետեւ մի՞ս ունի: Բայց ինչպէս եղաւ, որ այդ աստիճան սահել կարողացայ. այդ ալ պարզ է. գրգռում, արեւստական գրգռում. ուրիշ ոչինչ. շրջապատողներս այն մտի երգը կրկնեցին ականջիս տակ. այդ է սէրը, ըսին. ու անչափ կրկնեցին, որ ես առանց հաւտալու կարծես հաւտալ սկսայ. ինծի՛

հրէշ, ծուռ, անբնական անւանեցին, որովհետեւ Ֆիզիքական ու հոգեկան զգացումներս դեռ չգտան իրենց ներդաշնակող էակ մը և ես առանց կարեւորութիւն տալու կարծես սկսայ կարեւորութիւն տալ այդ ծաղրին. այդ խնդիրներու վրայ մտածել սկսայ շարունակ, զրգռեցի ուղեղս, գուցէ գարունն ալ ինծի օգնեց—և ահա ըրած էի արդէն առաջին քայլը. և այդ հերիք էր: Իմ ճաշակիս հակառակ, օրգանիզմիս բնական ձգտումներուն հակառակ, բնադրիս հակառակ, հոգեկան պահանջներուս ու իդէալներուս հակառակ՝ հարկադրեցի ինծի այդ աղջկանը փաթթելու. ահա թէ զորն է ծուռութիւնը, անբնականութիւնը, հրէշութիւնը...»:

Շոգենաւը կը յառաջանար, մէկ եւրոպական, մէկ ասիական ափին մօտենալով: Երբ մօտեցաւ Ն. գիւղի նաւահանգստին՝ Բագրատ դուրս ցատկեց իր խցիկէն, երաւ նաւամատոցց, աշխոյժով բարեկեց հոգաբարձուներէն մէկը, որ շոգենաւ կը մօնէր ու սկսաւ արագ-արագ դէպի վարժարան քալել, ուր կ'ըսպասէին իր մօրուքաւոր աշակերտները:

Բագրատի քայլածքը վստահ էր. դէմքը պայծառ. կ'երևէր, որ իր որոշումը տւած էր արդէն: Երեկոցեան ուշ ատեն միայն տուն վերադարձաւ:

Դուռը բացողը Ելէնին էր:

—Մեր սենեակը մարդ կ'անց:

—Ո՛չ:

—Հետո եկէք:

Աղջիկը ուրախութեամբ ու վախով հետևեցաւ երիտասարդին:

—Ելէնի, կարծեմ ինծի կը սիրէք. ըսաւ Բագրատ առանց յառաջաբանի: Բայց պարզապէս խենթութիւն է ձեր ըրածը. իմ խելքս բոլորովին ուրիշ գործերու է: Դուք ինծի համար միշտ քրոջ պէս էք եղած. եթէ կ'ուզէք որ ասկէ վերջն ալ այդպէս շարունակելի՝ աւելորդ բաներ մի մտածէք: Գիտցած եղէք, որ ես ձեզի երբէք սիրած չեմ. այս կ'ըսեմ, որ չլինի թէ ինծի սխալ հասկընաք. ես ձեզի քրոջս պէս կը յարգեմ:

—Բայց երէկ դիշեր այս ատեն. հարցուց աղջիկը յուզումէն դողացող և արտասուքէն ուռած ձայնով մը:

—Ը՛ր՛ը՛... երէկ, երէկ ես գործով մը չափազանց ուրախացած էի, և չափէն քիչ մը աւելի խմած. շիտակը աղէկ միտքս չէ, թէ ինչ ըրի. միայն այսքանը կը յիշեմ՝ կարծեմ ձեզի համբուրեցի. է, մնաս չունի. եկէք անգամ մըն ալ համբուրեմ. դուք բարի աղջիկ էք:

Թեթև մը գրկեց, շրթունքներէն համբուրեց, դրաւ նորէն գլխարկը ու դուրս:

Սենեակի սեմին վրան էր, որ ետեէն լսեց աղջկան հեծկլոտքը:

Սոսկալի խղճահարութիւն մը իր սիրտը խաճաւ. շտապեց. անգամ մը մտածեց ետ դառնալ: ալ ուշ էր. արդէն ետեէն գոցած էր տան դուռը:

Մուլթ սանդուղի գլխին ակընթարթ մը կանգ առաւ:

«Խեղճ աղջիկ, խեղճ աղջիկ» կը կրկնէր ակռաներուն մէջէն՝ երկու ձեռքով դէմքը զոցած:

«Գուցէ ան ինծի պէրանքէ աւելի լուրջ զգացումով մը կը սիրէր. ա՛յ, ինչ իրաւունքով խաղացիր սրտին հետ. բայց, է. եղաւ. մէկ անգամէն կըտրելու էր. լաւ ըրի. սակայն չափազանց կոշտ եղաւ այս. խեղճ, խեղճ Ելէնիս. ա՛յ, ո՞վ դիտէ ինչպէս կուլայ հիմա. ա՛յ, հրէշ, հրէշ. արդեօք կ'արժե՞մ այդ աղջկան արցունքը. է...»:

Ու սկսաւ արագ-արագ վար իջնել:

ԺԲ.

Ամուսնացեալներն վրայ Գառն-գիւղ տանող շոգենաւներու նաւամատոցին մօտ՝ կազինօյի բաց պատուհանին առջեւ նստած՝ Վասակ քառորդի մը չափ էր մէկ աջ կը դառնար Պոլսի կողմը, մէկ ձախ՝ Ղալաթիա. ու անհամբերութենէն ոտքերը կ'երերցընէր:

Կիրակի էր, ու կէս օրի մօտ. ապրիլի արեւը Ոսկեղջիւրի կոհակներուն հետ կը խաղար:

Վասակ յորանջելով վերցուց սեղանի վրայէ հացերէն լրագիրներէն մէկը. աչքէ անցուց ու նետեց անդին:

— Տօրիչեւան դատարկութիւն, մռլտալով:

Առաւ Պարիզեան պատկերազարդ թերթ մը:

առաջին երեսի զունաւոր պատկերը ոճրագործի մը կալանաւորումն էր, վերջին երեսինը՝ շոգենաւի մը Ատլանտեանի ջրերուն մէջ ընկղմելը:

Երկար ուշադրութեամբ դիտեց բռնուած ոճրագործի կատաղի դիմագծերը. ու սկսաւ համեմատել անդին խեղաւրդ աղջկան մը յուսահատ դիմագծերուն հետ:

«Շունշանորդի, ինչ նմանութիւն. կը մտածէր: Աչքերուն բացւածքը, բերնին քովի ծալքը, ունդերուն լայնացումը, բռունցքներուն գալարումը. նոյնը երկուքն ալ: Խեղճ աղջիկ, անմեղ զոհ. բայց ես ինչո՞ւ աղջիկը մեղքըցայ. աւանդական, դասական արտայայտութիւն, ուրիշ ոչինչ. է, մեր զգացումներն ալ արդէն դասական՝ քլասիկ են դարձեր: Ո՛չ. ես աւելի ոճրագործը կը մեղքնամ. մէկը մարդկային հոսանքին մէջ խեղաւրդն է, միւսը սլարդ ջուրի. մէկին տանջանքը կէս ժամ առաջ հազիւ սկսաւ ու քանի մը վայրկեանէն կը վերջանայ. միւսը տանջանքը սկսած է զուցէ արդէն ծնած օրէն և դեռ ո՞վ դիտէ որքան ալ տեւելու է բանտերու, շղթայակիր տաժանանքներու մէջ. մէկին մահացընողը կոյր դիսլաճն է. իսկ միւսինը մե՛նք՝ մեր ընկերութիւնը իր ծռութեամբ, իր բրտութեամբ, իր վայրենի օրէնքներովը ու անբնական կազմութեամբը: Խեղճ մարդ»:

Նոյն միջոցին գաւազան մը երկընցաւ պա-

տուհանէն ներս ու լրագրի տակէն թեթեւ հար-
ւած մը տըլած:

Վասակ զլուսը բարձրացուց:

— Բագրատը դեռ չեկան. հարցուց եկողը:

— Ո՛հ: Հոս եկուր, Գէորգ. նայէ՛ այս պատկերը.
ինչ է այս:

— Ոճրագործ մը կարծեմ:

— Ոճրագործ. ի՞նչ է ոճրագործը: Ինծի լսէ.
երկաթուղին կապեր են երկու գծերու մէջ. ոչ
դուրս կրնայ ելնէր, ոչ ներս. հիմա երեւակայէ՛ լո-
կոմոթիւը. հոն լեցւած է ջուրը. տակն ալ անընդ-
հատ քարածուխը կը վառեն. արդ ի՞նչ պիտի լինի
հետեանքը. ջուրը կը գոլորշիանայ. գոլորշին բան-
տըւած է. ի՞նչ պիտի ընէ. ուղէ-չուղէ պիտի պտա-
ցընէ չափւած, ձեւած ու յարմարացուցած անիւները.
և երկաթուղին առաջ կ'երթայ իր գծերուն վրայ:

— Ե՛, ինծի մեքենաբանութիւն դաս կուտաս,
ինչ է:

— Ինծի պատասխան տուր. հիմա այդ լոկոմո-
թիւը այդ պայմաններուն մէջ, երբ իր գծին վրայ
գտնուող մարդու մը մարմինը մէջէն կէս կ'ընէ,
ոճրագործ է:

— Սակայն այսօր նորէն շատ յիմար օրերէդ է,
ըստ երեոյթին:

— Յիմար, այնպէս չէ, ըսածս յիմար է:

Ու սկսաւ խնդալ բռնադբօսիկ, կեղծ ծիծաղով
մը. յանկարծ ծիծաղը ընդհատեց ու վրայ տըլաւ.

— Իսկ դո՛ւն. դուն յիմար չե՛ս, հա՛, երբ այս
խեղճ մարդը ոճրագործ կ'անւանես: Անսիրտ, նա-
խապաշարւած, կարճամիտ: Ահա՛ այս այն լոկոմո-
թիւն է, որ վայրկեան մը առաջ քեզի նկարագրեցի,
մեր մարդկային սահմանափակ մտածումներով ասոր
համար տնտեսական գծեր ենք շինէր, ուրկէ ոչ մի
կերպ դուրս ելնելու կարող չէ. խեղճի մէջը լեցու-
ցեր ենք բոլոր հարստանալու, ինքը տէր լինելու,
ինքը ուրիշներու վրայ տիրելու, ինքը ուրիշները
ճնշելու, աշխատեցնելու, հարստահարելու հակում-
ները, գաղափարները, փափաղները. արդէն կրակը
բնականէն մէջը կայ՝ անօթութիւնը. և խեղճ մե-
քենայ. ուղէ-չուղէ առաջ պիտի երթայ. ճանապար-
հին վրայ մէկ ուրիշ մարդ է պառկած. կտրէ պիտի
մէջէն ու անցնի. կրնայ շեղիլ մե'ր, լսէ, մե'ր իսկ
չինսած, շիտկած, պնդացուցած գծերէն. ոճրագործ,
հա՛. խեղճ մեքենայ:

— Ե՛, ես քու մեքենայիդ ալ խէրը կ'անիծեմ,
քու ալ, ոճրագործիդ ալ. անդին նետէ սա լրա-
գիրը:

Պոռաց Գէորգ զայրացած, խլեց անոր ձեռքէն
թերթը ու նետեց հեռաւոր մարմարէ սեղաններէն
մէկուն վրայ:

— Դուն ինծի այն ըսէ՛ ժամը քանիին է շո-
գենաւը:

— Չգիտեմ. արդէն մէկ հատ եկաւ ու դնաց:
Սպասելէ ձանձրացայ. արդէն ձեզի հետ ճամբայ

եղնելը խենդութիւն է ինքնին. ո՞ւր էիր մինչև հիմա:

— Բարեկամ, մենք քեզի պէս հով կլլող չենք. չգիտեմ, որ խանը մէկ-երկու հայրենակիցներու հետ կը պարապիմ:

— Ի՞նչ. ես մոռցեր էի. ի՞նչ կը սորուցնես, ամօթ չլինի հարցնելը:

— Միասին կը կարդանք. կը բացատրեմ, կը հասկըցընեմ, որով թէ ընթերցանութեան սէր կուտամ և թէ առիթ կը գտնեմ ոգևորելու ու անոնք ալ ոգևորելու ինծի ամենէն աւելի հետաքրքրող խնդիրներովը. հիմա Յերենցի Վերկունքը՝ կը կարդանք միասին:

— Միայն, ի սէր Աստուծոյ, զգնւշ. չլինի յանկարծ մուկ մը ծնէք. ըսաւ Վասակ չար ու չոր ծիծաղով մը:

Տեսակ մը զայրոյթ կ'ըզգար Գէորգի դէմ:

Ինքը անկէ շատ աւելի զարգացած, հասուն ու փորձած լինելու էր. բայց անոր վրայ վստահութիւն մը, ոգևորութիւն մը, իր ըրածին ու թողածին վրայ հաւատք մը կար, որ Վասակ իր մէջը չէր տեսներ:

Նախանձի պէս բան մը կ'ըզգար. ու այդ զգացումը ծաղրով խեղդել կ'ուզէր:

— Բարեւ՝ ձեզ, աղայք, լսեցաւ Բագրատի զւարթ ու սուր ձայնը:

Պինդ մը սեղմեց երկուքի ձեռքը ու ինկաւ

աթոռի մը վրայ. Ժպիտը շրթունքին, քիչ մը գունատ. զո՞հ ու յոգնած մարդու մը բոլոր արտաքին արտայայտութիւններով:

Բագրատի հետ էին ուրիշ երկու երիտասարդ ուսուցիչներ ևս, որոնք անոր հետ կիրականօրեայ վարժարանը կ'աշխատէին:

— Խէր լինի, Բագրատ. ըսաւ Գէորգ: Այսօր շատ ուրախ կ'երեւնաս աչքիս. երեւի օգէն է. այսպէս պայծառ օր:

— Դեռ դուն ճամբան տեսնելու էիր անոր ոգևորութիւնը. նկատեց հետի երիտասարդներէն մէկը:

— Լաւ, ի՞նչ է պատահեր:

— Յովհաննէս աղբարը կը յիշէս, Գէորգ. ինքը մէջ նետուեցաւ Բագրատ: Սա քառասուննոց աղպղպեղ մօրուքով միշտ լռիկ մարդը. յիշեցիր:

— Է՞. ետքը:

— Այսօր դասէն ետքն էր. դուրս պիտի ելնէի. կամաց մը ընծի մօտեցաւ ու մէկ կողմ քաշեց: Տարօրինապէս յուզւած էր. բան մը պիտի ըսէր, բայց կը քաշէր: «Ի՞նչ ունիս, Յովհաննէս աղբար» հարցուցի: «Ինծի ներէ, պարոն. պատասխանեց. դուք ու ձեր ընկերները այնքան բարի էք, այնքան սիրով և սրտով մեզի հետ կ'աշխատիք, որ ես կ'ամըշնամ. ըրածնուդ տակէն ո՞չ մէկ կերպ ելնել չեմ կրնար, գիտեմ: Գիտեմ, որ նւէր չէք առներ. բայց այս նւէր չէ. արդէն ձեզի համար ոչինչ ալ

չարժեր. իսկ ինծի անոր համար թանկ է, որ աղ-
ջիկներն իս ձեռքի բանածն է. դեռ երկրէն երէկ
ստացայ. մի՛ մերժիր, պարոն. ինծի շատ կ'ուրախ-
ցնես: Խեղճի ձայնը կը դողար և ձեռքը, որ այս
թաշկինակը ինծի էր պարզած: Ախ, Գէորգս, չեմ
կրնար նկարագրեր, թէ ինչ զգացի այդ պարզ ու
անկեղծ զգացումի, այդ քնքոյշ արտայայտութեան
դիմաց. յուզումէս ինչ ըսելս չգիտէի. ծերուկի ձեռ-
քը սեղմեցի պինդ մը, թաշկինակը առի, հազիւ
շնորհակալութեան մէկ-երկու բառ արտասանեցի ու
փախայ սենեակս: Պահ մը վերջը պատուհանէն տե-
սայ, որ ծերուկը դպրոցի քարէ սանդուղներէն վար
կ'իջնէր. ախ, Գէորգ, տեսնելու էիր դէմքը. չգի-
տեմ, երբ այդ դէմքի արտայայտութիւնը կը յիշեմ՝
ուրախութենէս ինչ ընելս կը մոռնամ. գոհութիւն,
բերկրանք, հպարտութիւն, խանդաղատանք. ամէն
բան կար այդ դէմքին վրայ դրոշմած: Ինծի այն-
պէս կուգայ, որ չի լսած, չի տեսնած բարիք մը
գործած եմ. ինչպէս ըսեմ. այս զգացումը չի բա-
ցազրուիր. բոլոր մինչև հիմա ունեցած աշխատանքս
վարձատրւած է կարծես. ոչ միայն այդ. դեռ կար-
ծես վրաս սրտք դրւած է դեռ շատ ու շատ
աշխատելու. ահա այս թաշկինակով:

Ու թոթւեց թաշկինակը. փռեց ծունկերուն
վրայ:

— Բազրատ. նկատեց Վասակ բոլորովին լուրջ
դէմքով: Պահէ այդ հիմա. երբ օր մը սիրուհիէդ

օ-դը-քոյնի մէջ թաթխւած մետաքսէ թաշկինակ
մը նւէր ստանաս՝ ատոր քովիկը կը զնես:

— Պարտքս լինի. ցանկացածդ այդ լինէր. պա-
տասխանեց Բազրատ ժպտելով:

Վասակ յօնքերը կիտեց. ծաղրը չէր դիպած.
կ'ուզէր անպատճառ կերպ մը Բազրատը խածնէ,
անոր այդ ուրախութիւնը թունաւորէ:

— Վամ եթէ կ'ուզես՝ ես քեզի ոսկեղօծ շրջա-
նակ մը դնեմ. առ թաշկինակը մէջը դիր ու սե-
նեակիդ պատէն կախէ, սրտուի վկայականի մը պէս:

Բազրատ նայեցաւ Վասակին. նորէն թեթեւ մը
ժպտեցաւ. ու սկսաւ ուշադրութեամբ թաշկինակը
ծալլել իր ծալքերուն վրայ:

— Տեսնեմ անգամ մը. ըսաւ Վասակ՝ ձեռքը
երկնցնելով:

Բազրատ թաշկինակը քիթին տանելով.

— Ի՛սկ հայու քիթի համար է չափած. ըսաւ
Վասակ՝ թաշկինակը քիթին տանելով:

Բազրատ մէկէնիմէկ ոտքի ցատկեց ու կտրուկ
շեշտով մը, որ զիմադրութիւն չի վերցներ:

— Զի համարձակիս. պոռաց երեսին:

Վասակ սկսաւ բարձրաձայն խնդալ ու ծաղրա-
բանելով ալ թաշկինակը ետ տըւաւ:

Շոգենաւը սուլեց:

Ելան տոմսակ առնելու:

— Ինծի նայէ, Բազրատ. ըսաւ Վասակ անոր
թեւը մանելով: Այդ քու ըրածիդ յիմար զգայնո-

տութիւն կ'ըսեն. տղայ-մարդուն այդ տեսակ վարմունք չի վայելեր. պէտք չէ, որ հիստերիկ ազնկան մը նմանիս. ամօթ է:

Բազրատ հպարտ ու արհամարտ ձեռքի շարժում մը ըրաւ. ու առաջ անցաւ դէպի տոմսակ գնելու պատուհանիկը:

Պիտի երթային Գատը-դիւղ, Սարգսի տունը:

ԺԳ.

Շոգենաւը Ոսկեղջիւրէն ելած՝ դէպի Մարմարա կը ծրուէր:

Տղայքը վեր ելած բաց օդի տակ կը խօսակցէին ու կը դիտէին շուրջը:

Բազրատ քաշներ էր հովէն պատսպարւած անկիւն մը ու կծկըւեր.

Վասակ՝ կռնակը միւսներուն՝ Բազրատի քովը ոտքի վրայ կեցած ակնապիշ ծովուն ջուրը կը դիտէր:

Կը մտածէր:

— Բազրատ, ամենեւին մտածե՞ր ես, թէ անձնըւիրութիւն ըսած բանը քանի փարա կ'արժէ. հարցուց յանկարծ լռութիւնը խզելով:

— Այսօր ինծի հանդիստ ձգէ. քիչ մը տկար եմ, կարծես. քեզի հետ գլուխ դնելու բնաւ տրամադրութիւն չունիմ:

— Չէ, կատակը մէկդի. լուրջ կը խօսիմ:

— Ըսածդ ինչ է:

— Լսէ: Մենք կեանք առած ենք ապրելու համար. և ամենէն առաջ մենք մեզի համար. էակի մը գոյութեան ամենաէական խնդիրը ինքըզինքը պահպանելն է. զիտութեան այսօրւան հաստատւած ամենապարզ ճշմարտութիւնն է այս. արդ՝ երբ մէկը կ'ենէ և իր գոյութիւնը արհամարելով, իր կեանքի խորհուրդը անգոսնելով՝ իր բնական աճումն ու զարգացումը կը նւիրէ ուրիշ անհատի մը հանգըստեան, և կամ—որ աւելի է—որ և է զաղափարի մը իրագործման՝ այն ատեն այդ ձեր ուղեղներու տրամաբանութեամբը կը լինի ինքնազոհութիւն, անձնւիրութիւն. այնպէս չէ: Սակայն, ըսէ, հիմա այն բնական եղաւ. կեանքի, գոյութեան պայմաններուն համեմատ եղաւ. իսկ այս մէկը կարծեմ չես կրնար մերժեր, որ ինչ բնութեան հակառակ է՝ այն սխալ է, ծուռ է, անբարոյական է: Ահա քեզի պարզ ճշմարտութիւն մը, որ վերջապէս պէտք է ըմբռնես:

— Ոլիմպոսի աստուածները քեզի խելք տան:

— Օրինակ. երեւակայէ, որ աշխարհիս մէկ անկիւնը պատերազմ է ծագած. և կըռւի պատճառ ալ դնենք ամենէն ազնիւ համարւած բաները. օրինակ, իրենց յաջորդ սերնդին տնտեսապէս ու բարոյապէս աւելի հանդիստ պայմաններու մէջ դնելու փափազը. և ենթադրենք—որովհետեւ ամեն անհեթեթ բան ալ կարելի է ենթադրել—որ բոլոր զինուորներն ալ այդ զիտակցութեամբ ճշմարիտ որ տո-

գորւած են, և ոչ թէ ճառերու, երաժշտութեան ու օղիի գոլորշիներուն տակ պարզապէս մեքենայացած. և անհ հարիւր հազարներով կ'երթան թնդանօթին բերանը, կը մեռնին, կ'ոչընչանան, կամ ինչպէս զուր կ'ըսէք՝ կը զոհուին. շատ լաւ. հիմա այս ձեզի համար աննման դիւցազնութիւն մըն է, առաքինութեան վերջին խօսքն է, այնպէս չէ. իսկ չնախապաշարւած դատողի մը համար: Մտածէ՛. այդ զոհող հարիւր հազարներն ալ նոյն կեանքը ունին ու գոյութեան ալ նոյն իրաւունքը, ինքը և ասոնց զոհողութենէն օգտուող յաջորդ հարիւր հազարները. ի՞նչ հաշիւ է այդ և ի՞նչ բարոյականութիւն. Կիրակոսը մեռցընենք, որ Թորոսը ապրի. այդ գործին մէջ շիտակը ես ոչ մի բարձրութիւն, ոչ մի ազնւութիւն չեմ տեսներ: Եւ անմիջապէս մարդկութեան օգտի տեսակէտէն ալ դատելով՝ այդ Կիրակոսները զուցէ շատ ու շատ առողջ էին ու մարդկութեան շատ աւելի պիտանի, քան քու Թորոսներդ: Գիտե՛ս, այս պատմութիւնը ինչի՞ կը նմանի. ամենամեղմ համեմատութեամբ 100 գրամ ածուխ վառեցինք 100 գրամ նոր ածուխ պատրաստելու համար: Ամենամեղմ կ'ըսեմ, որովհետեւ արդէն պատմութեամբ ապացուցւած Ֆակո մըն է, որ պատերազմներու մէջ ոչնչացող սերունդը թէ՛ Ֆիզիքապէս և թէ՛ բարոյապէս շատ աւելի բարձր է եղած, քան այդ զոհողութիւններէն օգտուող յաջորդ սերունդը:

— Դեռ չըլլըմընցա՛ր:

— Առնեմ ուրիշ օրինակ մը: Մարդ մը, որ առողջ է, խելօք է, որ կարող է կորովի սերունդներ առաջացընել՝ կ'ենէ ինքզինքը կը թուլացնէ, իր ջղաջին դրութիւնը կը խանդարէ, թոքերը կը փտտեցընէ. և դիտե՛ս ինչու. որպէս զի քանի մը ամբած, մեծ մասով սպիրտի տիրապետութեան վայրկեանին կեանքի կանչւած քանի մը ողորմելի արարածներուն կը թուութիւն տայ. հա, հա, հա. կը թուութիւն, կը լսե՛ս, բարոյապէս, Ֆիզիքապէս ու մտաւոր. հիմա այս անձնւիրութիւն, ինքնազոհութիւն է, չէ՞. սակայն բնական է: Եւ վերջապէս ի՞նչ օգուտ. մի՞ մոռնար, որ այդ մարդը դրամ մը իրական օգուտ չի կրնար տար իր ողորմելի սանիկներուն, որոնք արդէն ախտն ու փչացումը իրենց արեանը մէջն ունին. ու փչանալու են վերջի վերջոյ, ինչ ալ որ լինի:

— Դիցուք. միայն հոգիդ սիրես վերջ տնւր:

— Բայց ի՞նչ հեռունները կ'երթամ: Առնենք այսօրւան քու դէպքդ. էշի պէս ամբողջ շաբաթը կ'աշխատիս. — աշխատանքդ ալ աշխատանք լինի. ինչ և է, հիմա այդ ձգենք. — այն փոշիներու, այն խժիղուքի, այն հոտած տղոց մէջ...

— Հոտածը դու ինքդ ես:

— Նայէ՛, արդէն գոցնդ-մոցնդ թռեր է, վաղը-միւս օր բժիշկները աւետելու են, որ թոքերուդ ճիւղիկներուն մէջ անկոչ բացիւներ իրենց գահը

դրեր են. իսկ դուն գեռ ունեցած մէկ խեղճուկ
կիրակիդ ալ կ'երթաս նորէն կը գոցւիս այն անպի-
տան սենեակներուն մէջ ու ժամերով շունչ կը
հատցնես: Այն ալ ինչհե. 4- 5 մարդու մէկ երկու
կտորիկ բան պիտի սորենցնես. այդ մարդիկն ալ
այդչափ բան թող պակաս գիտնան, ինչ կ'ենէ. կամ
թէ մենք որ մէկ-երկու բան աւելի ենք սորեն-
շատ մեծ խեր մը տեսեր ենք: Բայց չէ. ծիծաղելին
որն է. այդ բոլոր իշային աշխատանքէն վերջը՝ զիւ-
ղացին իր պարզ տրամաբանութեամբը ուզեր է քեզի
կերպ մը վարձատրէ, ու առեր թաշկինակ մը բե-
րեր է. բարոյ վայելես. իսկ դուն. շուարեր, յուզ-
ւեր, տախնավրաց ես եղեր. ինչհե. որովհետեւ շա-
բաթներով կրած չարչարանքիդ փոխարէն 20 փա-
րանոց լաթի կտոր մը ստացել ես. հա, հա, հա.
յիմարութիւն յիմարութեանց. չէ, արդէն այդ յի-
մարութիւններու սատանան է:

Բագրատ ժպտեցաւ. իսկ Վասակ շարունակեց.

— Ահա այդ է ձեր անձնը իրութիւնը, ինքնա-
զոհութիւնը, գերազոյն առաքինութիւնը, բարոյա-
կան գազաթնակէտը, ես ինչ գիտնամ. արդէն դուք
սովեն յիմար բանի համար տակաւներով բառեր ու-
նիք. մինչդեռ միւս կողմէն ճշմարիտ, իրական
բաներու անունը անգամ տալու կը վախնաք,
կ'ամչնաք: Եթէ ինծի մնայ՝ այդ բոլոր բառերը կը
ջնջեմ բառարանէն և ատոնց տեղը կը գրեմ պարզ
ճշմարտութիւնը. ոչ թէ անձնը իրութիւն, այլ

պարզապէս էշնահատակութիւն: Վերջապէս աչքերդ
բաց, ինքդ երեւոյթները վերլուծելու վարժուէ, և
ոչ թէ պապիկէդ ու թոռմըշտած վարժապետէն
սորած անհեթեթութիւնները անդադար կրկնէ. և
այն ատեն պիտի տեսնես որ հազար անգամ կար-
դացած ու բիւր անգամ լսած ամենապարզ հա-
մարած ճշմարտութիւններէդ, իդէալներէդ, դադա-
փարներէդ մեծագոյն մաս մը ձմերուկի ջուր է, որ
թէ և անուշ է, բայց փոր ուռնցընելէ զատ՝ ոչ մի
անունդ չունի:

— Վերջի ըսածներդ սկզբունքով կ'ընդունիմ:
Բայց ինչ կը վերաբերի անձնը իրութեան, Վասակ,
մենք իրար չենք կրնար հասկընար. պարապ տեղը
շունչ կը հատցնես. մէկ կէտ մը կայ, որ դուն
չես ըմբռնած, և ըմբռնելիք ալ չունիս: Սիրելիս,
այն բոլոր դժարութիւնները, որ դուն հաշուցիր,
ես այդ բոլորէն հաճոյք կ'ըզգամ. մի՛ կարծեր թէ
աշխարհի մէջ մարդ մը գտնուի, որ իր կամքովը իր
եսին ահաճոյ բան մը ընէ. եթէ կ'ընէ՝ անպատ-
ճառ աւելի մեծ հաճոյքի մը յոյսը ունի: Իմ
ըրածս ուրիշներու կրնայ անձնը իրութիւն թելի,
բայց ինծի համար պարզապէս իմ էութեանս հա-
ճոյքն է: Ուրիշներու բարձրացման նպատած լի-
նելու մարդկային յառաջդիմութեան ասեղի խթան
մըն ալ ես տըւած լինելու, իմ ըմբռնածս իմ
նմանիս ալ հաղորդելու, կեանքի, գործի, շփման ու
կրօնի մէջ լինելու գիտակցութիւնը ինծի համար

շատ ու շատ աւելի մեծ հաճոյք ունի, քան ուրիշ հազարաւորներու պէս ուտել, խմել ու հարստանալու ետեւէ վազելը. ամեն մարդ իր հաճոյքին. ուրիշ ոչինչ: Իսկ թէ այդ հաճոյքը իմ ուժերս կ'ըսպառէ՝ ատոր պէտք է որ զարմանաս. բնութեան մէջ հաճոյք ու սպառում միշտ ձեռք-ձեռքի են. յիշէ օրինակ սէրը: Հաճոյք. ահա հոս է մեր բաղխման կէտը: Մենք իրարմէ տարբեր կերպով կը մտածենք ու տարբեր կերպով ալ կ'ըզգանք:

— Բայց մեր օրգանիզմները նոյն են. ես ալ, դուն ալ նոյն կենդանական սեռի միւսնոյն դասին կը պատկանինք. և զիտապէս անկարելի է, որ նոյնակազմ օրգանիզմներ իրարու տրամադծօրէն հակառակ կերպով իրենց ուժը արտայայտեն. ուրեմն պարզ է, որ այս երկու կերպ մտածումներէն ու զգացումներէն մէկը հիւանդ է:

— Իրաւունք ունիս. մեզմէ մէկը հիւանդ է. բայց ո՞վ. անկեղծ խօսելով՝ չեմ կրնար ըսեր. գուցէ դուն. բայց գուցէ և ես, կամ գուցէ երկուքս ալ: Եւ քանի որ վերջապէս կէտ մը գտանք, ուր երկուքս ալ իրարու համաձայն ենք, եկնոր կանդ առնենք. գլուխս ցաւել սկսաւ:

Վասակ սկսաւ զիտել Բագրատի լռութեւ մը գոգունած աչտերը, ցոլուն աչքելը. և տեսակ մը յուզում զգաց. կարծես կարեկցութիւն, կարծես պատկառանք, կարծես համբուրելու փափագ մը, կարծես նախանձ:

Ետքը քայլ մը հեռացաւ, մինչև մէջքը շոգե-նաւի եզրէն վար կախեցաւ ու աչքերը շոգենաւի անիւներուն հանած փրփուրին ու տախուկրացու-թեանը յառած՝ նորէն թաղեցաւ մտածումներու մէջ:

«Հաճոյք...» կը մտածէր:

ԺԴ.

Սարգսի տունը Գառը-գիւղի նաւամատոցէն շատ հեռու էր:

Հազիւ սպասաւոր մանչը դուռը բացաւ, որ Գէորգ թոքերու բոլոր ուժովը՝

— Սերգօ, պոռաց:

Ու վերէն լսեցաւ Սարգսի առողջ ձայնը.

— Եկնջք առ իս ամենայն վաստակեալք և բեռնաւորք, և ես հանգուցից զձեզ. զի գինին իմ քաղցր է և խոհարարս մեծհոգի:

— Աեցցէ՛ մեր տիրացուն. պատասխանեց վա-րէն Վասակ:

— Ո՞ր ծաին ես մտեր. կ'ըսէր Բագրատ սան-դուղներէն վեր ելնելով:

Եւ հինգը մէկէն մտան սենեակ մը, որ մանչը խնդալով մատնանիշ ըրաւ:

Անկիւնը, պատուհանին քով, խոշոր գրադա-րանի մը առջև, դեռ զիշերազգեստով՝ Սարգիս նըս-տած կը գրէր:

Երբ տղայքը միասին ներս խուժեցին, գլուխը

քիչ մը ետ դարձած ու ժպտելով՝ ըսաւ.

— Հա, վանդալներ. քիչ մը խելօք նստեցէք. հիմա կը վերջացընեմ, հիմա:

Ու սկսաւ արտագրել զրւածքի մը վերջին տողերը:

Բագրատ ծռեցաւ ու անոր ուսերուն վրայէն կարդալ սկսաւ:

Տղայքը բազկաթռռներու մէջ ինկած՝ կ'ըսուպսէին:

Իսկ Վասակ ձեռքերը ետին կապած՝ կեցած էր Սարգսի զրադարանին առջև. ու գրքերուն կողերը կը կարդար.

— Կիկերոնի «ձառ յաղազս բարեկամութեան». անթիքա: Միսթար Այ... աչրիի... վանցի. հը՛մ, հայրենակից է երեւի. վանցի: «Հացի խնդիր» լաւ: Ռընան, ուհ, գործը մեծցաւ: «Տնտեսագիտութիւն». այս մոլորւած ոչխարը հոս ի՞նչ գործ ունի: Սպէնսէր: Լաստի... լաստիվ՛նր... լաստիվերտ... խաւացի լինելու է: «Ողիսական», Դուբեմն, Շահազիզ, Զոլա. վանց, վանց, վանց, բանաստեղծներու կծիկը քակեցաւ: «Փիլիսոփայութեան պատմութիւնը մինչև...». հը՛մ: «Կրօնքներու ազդեցութիւնը ընկերական», հը՛մ: Մանկավարժական... անան...

Բացաւ բերանը ու սկսաւ խոշորաձայն յորանջել:

Ամենքը միաբերան խնդալ սկսան:

Սարգիս արագ վերջակէտ մը դրաւ, գրիչը նետեց ու ցատկեց ոտքի.

— Տղայք, կարդամ յօդածս՝ լսեցէք:

— Յօդածդ մեր փորը չի կշտացըներ. անօթի ենք մենք, բարեկամ. նկատեց Գէորգ:

— Ինչի՞ մասին է. հարցուց Վասակ: Նորէն կամ վարդապետ, կամ վարժապետ. ուրիշ բան:

— Ո՛չ. քաղաքակրթութեան զարգացման վրայ ակնարկ մըն է. պատասխանեց Սարգիս:

— Հը՞. ի՞նչ խոշոր վերնագիր. վախնամ քաղաքդ իր դռներէն դուրս ելնէ: Կարդա նայինք:

— Ձէ, չէ, վերջը՝. փորերնիս անօթի է. կրկնեց Գէորգ:

— Կեցէք. միայն սա վերջին կտորը կարդամ. ամբողջի մասին զաղափար մը կը կաղմէք: Կեցէք, ուրկէ՞ էր. հա.

Այսպէսով քաղաքակրթութիւնը ծլաւ Ասիայի հողին վրայ. հոն ու ժ առաւ, հոն ոտքի ելաւ, հոն ըրաւ իր առաջին քայլերը: Ասորեստանցիք, բաբելացիք, պարսիկները, հնդիկները, հրէան ու փիւնիկցիք, այլ և քաղղէացիներու ծնունդ եգիպտացիք՝ ահա այն ազգերը, որոնք հիմք դրին մեր արդի ընկերական ու քաղաքական ամեն վիճակներուն: Երբ թաղաւոր, զինուորական հաստատուն կառավարական ձևեր, զիր ու դրականութիւն, արհեստներ և արեստներ, առևտուր, երբ այս բոլորը արդէն լենէր Ասիան, անդին Եւրոպան ճահիճներով

ու անտառներով ծածկւած վայրի բնութիւն մըն էր դեռ, ուր վայրենի ցեղեր կը թափառէին:

«Բայց եկաւ ժամանակը՝ Սսիան կատարած էր իր առաջին գործը, ալ հողը յոգնած էր, ու հանգստի պէտք ունէր իր ուժերը վերստին ժողելու համար: Եւ քաղաքակրթութիւն անցաւ Եւրոպայի սիմէն ներս. ու ծլաւ Եւրոպան իր անտառներէն. մեծցաւ, զօրացաւ ու հասաւ արդի տիրող բարձրութեան. և հիմա ալ ան իր կարգին յոգնած է. ու հանդիստ կը պահանջէ: Քաղաքակրթութիւնը նոր, թանձր ուժերու պէտք ունի, երկար դարեր հանգըստացած, կամ բոլորովին չգործածուած հողի:

«Եւ ահա քաղաքակրթութիւնը Եւրոպայէն ալ սկսաւ չլուր. մէկ կողմէն դէպի Նոր-Աշխարհ, միւս կողմէն դէպի իր հին Սսիան: Սիբիր, Հնդկաստան, կեդրոնական Ասիա երկաթուղիներ կը վազեն արդէն. Զինաստանի դարեւոր պարիսպները սկսած են կործանուիլ. ձապոն մը աշխարհ եկաւ. Պարսկաստան շուտով պիտի ցնցուի, և քաղաքակրթութիւնը նորէն Ասիայինն է:

«Եւ ասիական դեռ շատ մը ազգեր նոր պիտի սկսին իրենց գործունէութիւնը մարդկային զարգացման սանդուղին վրայ: Ամբողջ միլիոններ կան — մենակ Զինաստան 400 միլիոն ունի, — որոնք քաղաքակրթութեան համար քրտինք պիտի թափեն:

«Եւ միւսներուն հետ՝ այսքան դարեր համբերութեամբ սպասող ու յամառութեամբ ոչնչացման

դիմադրող մեր փոքրիկ ժողովուրդէն ալ իր կոյս ու շղթայուած ուժերուն գործածութիւնը պիտի ստանայ:

«Ան ալ վերջապէս պիտի թափէ իր քրտինքը քաղաքակրթութեան համար»:

— Բռնւո, պոռաց Գէորգ:

— Շիք է. նկատեցին երկու երիտասարդները:

— Իսկը լրագրի յօդւած. ժպտեցաւ Վասակ:

— Բայց ես կ'ուզէի, որ այդ քաղաքակրթութիւնը գէթ մէկ-երկու բառով նկարագրէիր. ըսաւ Բագրատ մոռածկոտ:

— Այսինքն, հարցուց Սարգիս:

Բագրատ քիչ մը ճակատը շփեց. ու սկսաւ խօսիլ.

— Ա՛, կ'երեւակայեմ ես այդ քաղաքակրթութիւնը: Ասիայի մէջ ամեն բան խոշոր է, վեհ, լայն, ընդարձակ. հոս ալ չեն լինիր եւրոպական քաղաքակրթութեան պզտիկ խնդիրները. կռիւ ու աւերում նախապատմական բաներ կը դառնան. բոլոր ազգերը կապուած իրարու բնական սերտ կապերով՝ միայն ընդհանուր բարեկեցութեան համար կ'աշխատին՝ իւրաքանչիւրը իր տեղական-ազգային ունակութիւններուն համեմատ: Արդի տնտեսական կեանքի անհաւասարութիւնը, հարստութեան անհաւասար բաշխումը, աշխատանքի ու վարձի անզուգականութիւնը, գործաւորական պայքարները և այլն ապագայ պատմութեան ուսուցչապետէն ժա-

մեր պիտի խլին իր ունկնդիրներուն քիչ-շատ հասկանալի լինելու համար: Մեր կրօնքը, մեր բարոյական գաղափարները, մեր ընտանեկան կեանքը նահապետական պիտի անւանւին. մեր գրականութիւնը՝ մանկական. մեր գիտութիւնները ու արհեստները՝ առաջին խարխափումներ: Ելեքորականութիւնն ու մագնիսականութիւնը, օրինակ, կրակէն հասարակ, առօրեայ գործածութեան տարրական բան մը պիտի դառնան. և նոր հնարած հաղորդակցութեան միջոցները «հեռու» բառին գաղափարը անըմբռնելի պիտի դարձնեն. Օդն ալ պիտի հնազանդի մարդու կամքին. ստորջրեայ անտառները, ընդծովեայ բնութեան հիանալի տեսարանները այն ժամանակեայ տուրիստներու սիրեկան ու շատ յաճախած վայրերը պիտի լինին: Ասպազ գիտնականները նողկանքով պիտի կարգան մեր արդի դատարաններուն, պատիժներուն, բանդերուն ու գլխատութիւններուն նրկարագիրը. ճիշտ այնպէս, ինչպէս հիմա մենք հաւատաքնութեան էջերը կը կարդանք: Եւ ապագայ ինքնը իր կոյման ու զարգացման բարձունքէն բէբէք պիտի անւանէ մեր արդի սալոններուն տիկիները: Եւ այս բոլորը այս հողին վրայ, ուր մենք հիմա մեր ողորմելի պայմաններուն մէջ քարշ կու գանք:

Լռեց: Լռած էին պահ մը միւսներն ալ:

Սարգիս, նիւթով գրաւած, Բաղրատին բան մը ըսել կ'ուզէր, Վասակ մէջ նետուեցաւ.

— Է՛, մենք հոս քարոզ մտիկ ընելու եկանք:

— Անթի կնք. պողացին Գէորգ ու միւս երկու երիտասարդները միաբերան՝ Գէորգի տըւած նշանին վրայ:

— Հիմա, հիմա, սովեաներ. յայտնի է, որ վարժապետ էք, է. պատասխանեց Սարգիս. և —

— Դաւօ. ձայն տըւաւ սպասուորին. ու վանեցուց բառբառով քանի մը հրամաններ աւելցուց:

ԺԵ.

Պղտիկ սենեակ մըն էր ճաշարանը:

Պղտիկ ալ սեղան մը, մաքուր սփռոցով ու սպասներով, որուն շուրջը շարեցան երիտասարդները:

Գիւղական սովորութեամբ ընտրուեցաւ սեղանի իշխան: Զայներու սուար մեծամասնութիւնը ինչաւ Վասակի վրայ, որ բաժակներու բաղխմամբ իր պաշտօնին գլուխը անցաւ:

Սկիզբները խօսակցութիւնը աւելի լուրջ էր. և բոլորն ալ աւելի ուտելով էին զբաղւած: Բայց իշխանի հրամանով իրար յաջորդող կենացները գլուխներու մթնոլորդը փոխեց: Ու իրար ետէէ հոսող ճառերն ու ոգևորումները հետզհետէ բովանդակութեամբ պղտիկնալ, ծաւալով մեծնալ սկսան:

Երգերը խռպոտեցան. ծափերը ուժովցան: Գէորգ գիւղական քանի մը ձևեր պարեց:

Սարգիս երգեց դաւառական լէլէ մը. Գէորգ յուզումէն կուլար. Վասակ իր լայն աթոռին մէջ

փռւած անմիտ ժպիտով մը կը խնդար. Բագրատ տխուր էր:

Երբ սրախօսութիւններուն տոպրակը սպառեցաւ, երբ ձայները բոլորովին մարեցան, և երբ փոքր սենեակին օդը ալ նեղ դալ սկսաւ՝ Սարգիս առաջարկեց երթալ Մօտա ծովեզրը:

Ծովի շունչը ամենքը կազդուրեց. աղօտած հայեացքները պայծառացան. ու սովորաբար այդ տեսակ խենթ վայրկեաններուն յաջորդող ծիծաղելի լրջութիւն մը թառեցաւ վրանին:

Գէորգ կեանքի մասին կը փիլիսոփայէր.

— Ի՞նչ է մեր կեանքը. կ'ըսէր: Ի՞նչ անմիտ բան է մարդու կեանքը. այսօր կ'ուտես, կը խմես, կը խնդաս. ու վաղը այլ ևս չի կաս. ի՞նչ անխորհուրդ բան. հէ՛, տղայք, ի՞նչ է այս կեանքը:

— Այս կեանքը. պատասխանեց Վասակ քմծիծաղ: Այս կեանքը զեռօներու շարք մըն է, որոնց մէկէն կ'ելնենք միւսին մէջը մոնելու համար:

— Շատ փիլիսոփայական. նկատեց Բագրատ:

— Շատ ցինիկ, աւելցուց երիտասարդ ուսուցիչներէն մէկը:

Իսկ Սարգիս իր յօդածէն զրդրւած կը տրամաբանէր մարդկային յառաջդիմութեան խոչընդոտ եղող պատճառներուն վրայ:

Բագրատ ինքըզինքը հետզհետէ աւելի ու աւելի անհանգիստ կ'ըզգար, թէ և ձայն չէր հաներ:

Մինչ այս՝ կամուրջ մեկնող վերջին շոգենաւի

ժամանակը մօտեցած էր:

Սկսան նաւամատոցը շտապել:

Սարգիս Բագրատի թիւը մտաւ. ու երկուքով միւսներէն քանի մը քայլ ետ մնացին:

— Ինձի նայէ՛ք, քանի միոքս է չմոռնամ. սկսաւ Սարգիս: Երէկ ձեր թաղականներէն հաստափորը տեսայ. գանգատիլ սկսաւ նորէն: «Քու մարդդ մեզի սողի կը նստի»՝ կ'ըսէ: «Ի՞նչ կայ» ըսի: «Հինգ-վեց ամսըւան մէջ մէկ-երկու տարւան ծախք ընել տըւաւ. այս ճանապարհով դործի տակէն չելնըւիր» կ'ըսէ: Ես ալ սկսայ փաստաբանել, թէ տղայ կըրթեւը դիւրին բան չէ. թէ առանց այդ ծախքերու շնորհքով դպրոց չի պահւիր. և այլն. ինչ և է, զրուեւ իւղեցի ու գնաց:

— Եէ. այդ պատմութիւնը կարծեմ՝ նոր չէ՛. ըսելիքդ ի՞նչ է:

— Սիրելիս, այդպէս անհոգ լինել անկարելի է. քիչ մըն ալ կարեւորութիւն տուր այս խնդիրներուն. շատ վերանալն ալ բան չէ:

— Ի՞նչ կ'ըսես, մարդ Աստծու. ի՞նչ վերանալ, ի՞նչ վարանալ. դործիք պէտք էր՝ դործիք առի, գիրք պէտք էր՝ գիրք բերել տւի. չընէ՞ք. թաղականներու քէ՛թին չէ եկեր. ի՞նչ ընեմ. ես այդ առաջընէ գիտէի. բայց ամեն կերպ աշխատեցայ ու յաջողցուցի. և ասկէ վերջն ալ ընելիքս այդ է. այդ մարդոց ուժով դործ տեսնել տալու է, ուրիշ ճար չի կայ:

— Բայց ինձի լսէ՛. այդպէս խենթ-խենթ գործ գլուխ չեներ. վերջը բոլորովին կը խրտնին. կամաց-կամաց գնան, որ տեղ հասնին:

— Է՛, նորէն միջնադարեան դատողութիւններ. կամաց-կամաց: Հերիք որքան կամաց-կամաց. այնքան ենք կամաց զացեր մինչև հիմա, որ վերջապէս տռանց նկատելու բոլորովին կանգ ենք առեր: Քիչ մը շարժելու է, շտապելու է: Հերիք կամաց-կամաց. քիչ մըն ալ արագ-արագ:

— Շատ արագ վազողը շուտ շնչասպառ կը լինի:

— Թո՛ղ լինի ինչ որ լինելու է: Թո՛ղ վազենք ինչքան որ կրնանք. երբ շնչասպառ լինինք մեր յաջորդները կը վազեն: Զիտոր սուրհանդակը, որքան յաճախ ձին փոխէ, այնքան արագ իր նպատակակէտին կը հասնի:

— Է՛, քեզի հետ խօսելը պարապ բան է: Բայց այդ փիլիսոփայութիւններէն անդին քիչ մըն ալ գործը մտածէ: Քիչ մըն ալ որ լարես, քեզի կը հրաժարեցնեն, ու լմնցաւ:

— Խերերնին անիծեմ. ինձի աշխատելու տեղ կը պակսի:

— Բայց այսչափ որ աշխատեցանք:

— Խո՛չ... Ո՛վ է, տեսնեմ, ինձի ճամբու դնողը. չեն համարձակիր:

— Հիմա քեզի ճամբու դնող չի կայ, բայց ամէն գործի գէշ կողմն ալ մտածելու է:

— Զգէ՛, եղբայր, յոռետեսութիւններդ: Հիմա

աշխատինք, քանի որ բան չիկայ. երբ դայ՝ կը մտածենք: Ամպ չեղած տեղը կարկուտէն վախնալը չիմարութիւն է:

— Բայց այդ աստիճանի լաւատես լինելն ալ բան է:

— Ես իմ աստղիս կը հաւտամ:

— Հաւտան ինձի, քու այդ բաց, անհոգ, ինքնավստահ բնաւորութիւնդ քեզի շատ չարչարանք պիտի պատճառէ:

— Առանց չարչարանքի կեանքը համ չունի:

— Սակայն իզուր, աւելորդ չարչարանք:

— Քու այդ ըմբռմամբ կեանքի բոլոր յուզումները, մաքառումները աւելորդ են լինելու. սակայն, ըսէ՛, այդ աւելորդ անւանած յուզումներէդ զատ կեանքը ուրիշ ի՞նչ հաճոյք ունի:

— Օդէ խօսքեր. ալ ըսելիք չունիմ: Քալէ. շոգենաւդ մեկնելու վրայ է:

Բայց հաղիւ նաւամատոցի տախտակամածի վրայ ոտք դրին, որ շոգենաւը բացւեցաւ:

Միւսներն ալ, որ կ'ըշտապէին, ետ նայեցան. ու իրարու հարցական հայեացք մը նետեցին:

— Է՛, աւելի լաւ. գիշերը ինձի կը մնաք. բացականչեց Սարգիս ուրախացած: Գէորգը ծոցս կ'առնեմ. ուրիշ անկողին մըն ալ ունիմ, ձեզմէ երկուքին կուտամ. մնացած երկուքն ալ բան մը կ'ընենք: Դէ՛հ, քալեցէք երթանք. այս լաւ եղաւ:

Տղայքը նորէն իրարու նայեցան ու Բագրատին:

Բագրատ լուռ մեկնող շողենաւին կը նայէր:

— Քալէ. ըսաւ Սարգիս թեէն քաշելով:

— Ո՛չ. ես տուն երթամ պիտի. զիշերը պատ-
րաստելու գործ ունիմ. վաղ առտու ալ շատ կանուխ
դպրոցը պիտի գտնըւիմ. հոգաբարձութեան նախա-
գահը տեսնելու եմ. քանի մը մանր գործեր կան
կարգադրելու. որ մնայ՝ ալ խերը տես:

— Վազ անցիր. կը կրկնէին միւսները: Այս օր
ալ թո՛ղ այսպէս անցնի:

— Ո՛չ. կարելի չէ. ես մակոյց մը կը բռնեմ
ու կ'երթամ:

— Խե՛նթ ես. արդէն մթնելու վրայ է. ծովն ալ
անհանգարտ. նկատեց երիտասարդ ուսուցիչներէն
մէկը:

— Մուլթը ինծի ինչ. ծովն ալ ինծի չի բռներ.
չէ, երթամ պիտի: Նաւավար, պոռաց ծովեզրը
դառնալով:

— Ե՛, ան որ զլուխը բան մը դնէ՝ այլ ևս հա-
մոզել կարելի չէ. բացց այդ չիմար բնաւորութիւն
է. ըսաւ Գէորգ զայրացած:

Նորէն քանի մը փորձեր ըրին համոզելու.
Բագրատ չհամաձայնեցաւ. թոթաւեց անոնց ձեռքերը
ու մտաւ մակոյցը:

Ընկերները բաւական երկար նաւամատոյցի վրայ
կեցած թաշկինակ կը շարժէին:

Բագրատ կը պատասխանէր:

— Կա՛մ այդ տղու զլուխը դլումի կուտով է

չեցած, և կամ... կամ, ինքս ալ չգիտեմ ինչ ըսեմ.
մումնաց Վասակ:

— Երթանք. կրկնեց Սարգիս:

Ու խումբը իր կռնակը դարձուց ծովին, ուր
դեռ սեին կուտար Բագրատը տանող մակոյցին փոք-
րիկ առագաստը:

ԺԶ.

Մակոյցը արդէն ծովուն բացերն էր: Հոն,
ուր Ոսփորի հոսանքը Մարմարայի ալիքներուն հետ
կը գրկուէ:

Նաւավարը թողած էր թիերը ու առագաստը
կը կառավարէր, իր պաշտօնը յանձնած Սե-ծովէն
փչող պաղ հովերուն:

Մակոյցը կը սուրար՝ ջրի ծծերուն վրայէն,
որոնց պտուկներէն կաթ-փրփուրը կը ծորէր:

Մակոյցը կը սուրար՝ թեքւած դէպի ձախ: Եր-
կու մատ միայն կը զատէր ջուրը նաւակին եզերքէն:

Բագրատ բնազդաբար աջ կողմը յենած կը դո-
ղար հովէն. զո՛ր կծկիլ կը ջանար իր վերարկուի ու
գլխարկին եզերքներուն տակ:

Աչքերը շեշտ նաւակի եզերքէն վազող ջրին յա-
ռած՝ կը մտածէր:

«Ահա մատ մը միայն մահէն հեռու, մնտ
մը միայն: Հովի քմահաճոյքէն աւելի ուժգին շունչ
մը, աւելի կամայական ու մեծկակ ալիք մը, նաւա-
վարի կողմէն սխալ մը— և վերջացաւ. վերջացաւ

այս կեանքը իր բոլոր անուրջներով, տենչերով, նպատակներով, գործունէութեամբ, զգացումներով: Զգած ու գործել. ահա կեանքը, կենդանութիւնը, մեր նիւթի կենդանական յատկութիւնը: Երկու-երեք ամի ջուր թոքերուն մէջ — ու նիւթը կորսնցուց արդէն իր այդ յատկութիւնը. չնչին անկանոնութիւն մը ելեքտրական մարտկոցներու շղթային մէջ — ու ան ալ դադրած է ելեքտրականութիւնը արտադրելէ. ճիշտ այդպէս մարտկոցներու շղթայ մը չէ և մեր մարմինը, ուրկէ կենդանական ուժը կը հոսի՝ ելեքտրականութեան այդ հարազատ քոյրը, որ հոգի կ'անուանենք. է, ինչ խեղճ բան. և մե'նք, որ այնքան հըպարտ ենք մեր հոգիովը, մեր հոգեկան կարողութիւններովը. իրան, որ ծիծաղելի է. ստամոքսի, սրտի, թոքերու, ջիղերու ու մկաններու հանդուցէն կազմած ելեքտրական մեքենայ մը, որ կը հպարտանայ:

Վայկեան մը ջիղերը դադրեցան գործելէ. աչքերը անշարժ սեւեռած փնացին ջրի ուռեցքներուն վրայ, մինչև նորէն շողած մտածումը իր գանգի տակ՝

«Մահ. ինչ ջիւար բան, ինչ գոհիկ, ինչ հասարակ. և մենք կը վախնանք, կը սոսկանք անկէ. ինչո՞ւ. որովհետեւ վախցուցեր ենմեզի, ճշմարտութիւնը ծածկեր են մեզմէ, նախապաշարեր են մեզի: Մահ. ինչ է այդ. քիմիական պարզ բաղադրում մը. հին մոլէքիւլներու իր ատոմներուն վերլուծելը,

այդ լուծւած ատոմներէն նոր կազմութեան մոլէքիւլներ վերաբաղադրելու համար. նոյն տարրերու քիչ մը տարբեր կապակցումը, ուրիշ ոչինչ: Իսկ այդ գործողութիւնը միթէ ամեն վայրկեան մեր մէջը արդէն չի կատարւիր. արտաշնչած օդի իւրաքանչիւր ումպը, քրտինքի ամեն մէկ կաթիլը միթէ մեռած հիւլէի մը յուղարկաւորութիւնը չէ. միթէ մեր իւրաքանչիւր մտածումը, իւրաքանչիւր շարժումը միլիոնաւոր մասնիկներու մահաւան արդիւնքը չէ, և մենք կը վախնանք այդ մահէն, կեանքի այդ անբաժան ընկերէն. քիմիական այդ փոփոխութենէն, որ փոխանակ փորձի սրւակի մը մէջ կատարւելու, մեր մարմինն մէջը կը կատարւի:

«Մահ. մեր օրգանիզմի այդ ամբողջական փոփոխումը հետաքրքիր է. իրան. բացց հաբեկի՞չ, երբէք: Օրինակ, ինչ հետաքրքիր բան, ենթադրենք, որ այս շուրջս կաքաւող ալիքներէն մէկը յանկարծ կըքոտեցաւ ու մեր մակոյկը գրկել ուղեց. ինչ կը լինիմ ես. երևի, քիչ մը կը տապըլտիմ, ինքըզինքս ազատել կը փորձեմ. հետզհետէ աղի ջուրը կը մտնէ թոքերս այցելութիւն մը տալու ու հոն կը տեղաւորւի. մինչդեռ այդ զրաւած գաւառէն օդը սիրուն պղպշակներով դէպի վեր կը վազէ բանաստեղծօրէն, ես կը բռնեմ յատակի ճամբան. ճշմարիտ որ հետաքրքիր է լինելու. կ'ըսեն վերջին վայրկեանին մարդ իր ասորած կեանքի զրաւիչ դրուագները կը ջիշէ, օրինակ իր առաջին սէրը. և այդ

վերջուշներն ալ կը դնեն կեանքիդ վերջակէտը. ու լմընցաւ. այլ ևս չի կայ իմ «եսը». այդ խոշոր բարդ «ես»-էն ուրիշ աւելի տարրական միլլիարդներով «ես» եր կը բաժնըւին, մէկ մեծ մասն ալ ուրիշ «ես»-երու մէջ գործելու կ'երթայ սնունդի ձևերուն տակ: Եւ կամ, ո՞վ գիտէ, յարմար կաւային տղմի մը մէջ կը խրիմ. և հոն կը մնայ անաղարտ երբեմն իմ «ես»-ը կազմող մարմինը. կը մնայ հոտ միլիոնաւոր դարեր, և յանկարծ օր մը մեր մարդկային սեռէն առաջացած աւելի գերագոյն կենդանական հասարակութեան մը մէկ անհատը կը գտնէ ինծի, դուրս կը հանէ ինծի աիդմէն գիտական բոլոր զգուշութիւններով ու կը տանի իրենց մոլգէտմը ցոյց տալու իրեններուն այն նախապատմական «մարդ» կոչւած կենդանիին մէկ նմուշը: Մեղք որ այն ատեն զգալ չեմ կրնար. թէ չէ, ո՞վ գիտէ, որքան հետաքրքիր բաներ տեսնել կրնայի. մե'ղք:

«Բայց, է, հերիք մահւան մասին մտածեմ. քանի որ կ'ապրիմ թող կեանքը ինծի հետաքրքրէ: Ա՛, ինչպէս տաք է. կարծես գլուխս կ'այրի. ո՞վ գիտէ, ինչպէս զով է հիմա ծովուն մէջ, ծովուն տակը. հոն ալ կեանք կայ, չէ. հետաքրքիր էր անգամ մը այդ կեանքովը ապրիլ ջրի կեանքով, ջրի տակի ձորերուն ու լեռներուն մէջ. ա՛, ինչ սիրուն կը լինէր ձուկ ծնած լինէի. իմ հայրենիքս երկու ընդծովեայ քարաժայռերու իրարու յենած կէտը լինէր, ուր սեղերու տրցակ մը զով ջրին մէջ կ'ե-

րերայ, ա՛, ինչ հիանալի բան կը լինէր. միայն սիրուն ձուկ մը լինէի, մանաւանդ ուժեղ ձուկ մը, որովհետեւ հոն ալ բնութեան օրէնքը նոյնն է. գեղեցիկն ու ուժեղն է տէրը: Կը զարնէի ձկունս պոչս ջրի ծալերուն, կը վազվըռտէի աւազին, խիճերուն ու քորալներուն մէջ. վերէն ինկնող լոյսի ճառագայթ մը վրայիս թեփերը կը փայլեցնէր. և ես քծնանքով կը սլանայի էգերու քովէն, կը քսէի անոնց ու հազար շարժումներով անոնց սիրտը կը գրաւէի. տես, հոն արուներ ալ կան, որոնք էգերուն մօտենալ կը ջանդգնին. ինչ, երբէք, ու կ'ըսկսի մարտը, մրցումը. այն պարզ ու սովորական էգի համար մղւած կռիւը, որ մարդիկ վերի աշխարհին մէջ իբրեւ գեղարեւոտի հրաշալիք ամեն գիշեր կը խաղան թատրոնի բեմին վրայ, իսկ ամեն վայրկեան կեանքի բեմին վրայ: Եւ վերջապէս ինչո՞ւ համար է կեանքը իր ուռելու, յոգնելու, խաբելու, ստելու, բարկանալու, սիրելու, պաշտելու, զոհւելու, հնարելու, մտածելու և ուրիշ հազարաւոր գործողութիւններու նրբութիւններովը. միայն մէկ բանի մը համար. որպէս զի «աճիմ». աճիմ նախ ինքս իմ մէջս. և երկրորդ աճիմ ինծմէ դուրս՝ էգի մը արգանդին մէջը զարգացող էակին մէջ: Սնանիլ ու սերել. ահա բոլորը. բայց ինչո՞ւ. հա՛, հա՛, հա՛. այդ ինչո՞ւն. ինչ յիմար ու հետաքրքիր արարածներ են այդ մարդ ըսւած կենդանիները. և ինչ բաղդաւոր եմ ես ձուկ ծնած լինելուս: Ինչ պարզ ու բնական կեանք. երբ անօթի

եմ^ս կ'երթամ կըռելու. եթէ յաղթեմ^ս կ'ուտեմ^ս թէ յաղթըլիմ^ս կ'ուտելիմ. Լրկու դէպքին ալ բնութիւնն է որ կը շահի. երբ ուտելով կը զարգանամ^ս մէկ գաղափար մը միայն ինծի տիրել կ'ըսկսի. սիրել. և ո՞վ է այդ վայրկեանին որ ինծի հետ մրցել ուզէ. կամ ես եմ աւելորդ, կամ ան. բայց միշտ աւելի առողջ ու աւելի ուժեղ տարին է, որ սերունդը կը շարունակէ. է, ինչ բնական բան ձուկ լինելը...»:

— Պարոն, քիչ մը մէջտեղը նստեցէք. լսեցաւ նաւավարի ձայնը:

Բազրատ երազէ արթնցածի պէս նայեցաւ շուրջը. ու մեքենաբար հրամանը կատարեց:

Հիմա այլ ևս չէր դողար. ընդհակառակը արտասովոր տաքութիւն մը կ'ըզգար մարմնին վրայ:

Մտած էին Ոսկեղջիւրի բերանը: Խոշոր շոգենաւ մը յաղթ գնացքով քովերնուն անցաւ՝ ետեէն լացն շերտ մը ալիք, փրփուր ու ջրի ակոսներ թողնելով:

Այդ ջրերի մէջ մտաւ և Բազրատի նաւակը:

Բայց ի՞նչ ջուրի շերտ. ճերմակ կանացի կուրծք մը, որ անուշ կիրք մը կը յուզէ. կուրծք մը, որ ժանեակներու ծակոտիկներէն երեսիդ կը ժպտի:

Ու Բազրատ սկսաւ այդ փարթամ կուրծքը դիտել ու անըջել: Ա՛, ի՞նչպէս երջանիկ կը լինէր եթէ հիմա այդ տեսակ կուրծք մը իր թևերուն մէջ, իր լանջին տակը զգար. և զո՞յգ մը աղջկային

շրթունքներ, վարդի զոյգ թերթերու պէս, իր շըրթունքներուն փակէին, ու ինքը ծծէր, ծծէր, մեղւի մը պէս, ամբողջ կենսունակութիւնը այդ վարդիթերթ շրթունքներուն, այդ շուշանէ լանջին. բո՛ւր քնքշանքը այդ աղջկային հուլթեան, բովանդակ բոցը այդ իգային ես-ին:

Նաւակը մօտեցաւ եզերքին:

Բազրատ դուրս ցատկեց: Ոտքի վրայ կենալ չէր կրնար: Կրթնեցաւ. «Նաւակը կապելու ցիցին: Թեթև մը գլուխը կը դառնար:

«Չլինի հիւանդ եմ. մտածեց: Հիւանդ. բայց ո՞վ է առողջը. մենք մեր կեանքին մէջ երբ ենք առողջ. «էսկուլապին աքաղաղ մը մորթեցէք». հա՛, հա՛, հա՛. խեղճ Սոկրատ. երևի, ան ալ հիւանդ էր, որ կեանքը հիւանդութիւն անւանեց: Բայց պէտք է տուն երթալ:

Կեանքի բովանդակ ձգտումով մը ամփոփեցաւ, ու սկսաւ քալել: Առաջին քայլերը կթոտ էին. յաջորդները աւելի ամրացան: Իր շարժումը հիմա ահագին ջղային աշխատանք մը դարձած էր. իր ամբողջ մտածումը սեւեռած էր իր քալելու գործողութեանը վրայ:

Շուրջը բաւական բազմութիւն կար: Քանի մը խանութներէ լամպերու լոյսը լացն շերտերով սանդղաւոր փողոցին վրայ կը փռէր:

Բազրատ դիւցազնական, գերմարդկային գործ մը կատարողի վճռականութեամբ ու գիտակցութեամբ

կ'եղնէր ամեն մէկ ոտքէն վեր:

Իր փաղոցի անկիւնն էր հասած: Ժպտեցաւ ու շունչ առաւ: Եւ կարծես թուլցաւ մէկէնիմէկ. գլուխը նորէն պտոցոյ դալ սկսաւ:

«Ո՛հ, պէտք է ես տուն հասնիմ», վճռեց ու նորէն սկսաւ քալել. առաջ առանց ոչինչ տեսնելու, վերջը լարեց աչքին ջիղերը. իրենց տան ճակտի լապտերը ճանչցաւ... սկսաւ վազիլ. զոնէ այնպէս կը կարծէր թէ կը վազէ. մտաւ բաց դռնէն ներս. սեմի վրայ նստած դռնապանի բարեւը չլսեց. մահլեցեցաւ սանդղակներէն վեր. ինքն ալ չգիտէր ինչպէս ճիշտ իրենց տան դիմացը կանգ առաւ մեքենաբար, քաշեց զանգակը, «հասնոյ» մրմնջեց, ուժերը սպառեցան, ձեռքը երկնցուց դռան օղակը բռնելու, և...

ԺԵ.

...Եւ ճակտին վրայ պաղ-թաց բանի մը շոշափումը զգաց. ու կամաց մը թարթիչները իրարմէ բռնեց:

Խիստ աղօտ լուսաւորութեան մը մէջ առաջին տեսածը կէսմերկ թեւ մըն էր, իր դէմքին, իր լանջին բոլորովին մօտիկ. զարմացաւ. բացաւ աչքերը, թարթեց ու դիտեց:

Ճերմակ հագուստի մը թեթեւ ծալքերուն մէջ, մազերը ուսերէն լանջը թափւած իր վրայ էր ծրուած՝ աղջիկ մը.

«Հրեշտակ», մտածեց Բագրատ:

Աղջիկը ժպտեցաւ. ու տեսակ մը յուզւած.

— Ի՞նչպէս էք. ինծի կը ճանչնա՞ք. հարցուց:

Ձայնը ծանօթ էր. ու դէմքը աւելի ևս:

Բագրատ սքանչացած նկսաւ դիտել:

Աղջիկը լուռ, ծպտուն, զթոտ արտայայտութեամբ հակած տղու վրայ՝ զոյգ ձեռքերը անոր ճակտին, ուր Բագրատ պաղութիւն մը կ'ըզգար և ուրկէ պղտիկ հոսանք մը աչքին քովէն առու եղեր այտին վրայ կը վազէր:

Բագրատ հասկըցաւ ամեն բան:

— Ինծի չէ՞ք ճանչնար. կրկնեց աղջիկը տըխրութեամբ:

— Լուիզ. մրմնջեցին տղու շրթունքները:

— Ս', անցնաւ, անցնաւ. բացականչեց աղջիկը ուրախութեամբ ու երկու ձեռքերը ճակտի դեղօտ լաթէն հեռացընելով՝ քնքշութեամբ մը բռնեց տղու տաք այտերը՝ աչքերը միշտ անոր աչքերուն զամած:

Իր տաք այտերը այդ թաց ու փափուկ շոշափումէն տարօրինակ հաճոյք մը զգացին. և Բագրատ աչքերը դոցեց այդ հաճոյքը երկար վայելելու համար:

Վայրկեան մը միայն:

Բացաւ աչքերը. ու այն խառնակած մազերն էին իր վրայ, նոյն սիրուն դէմքը, նոյն քնքոյշ հայեացքը:

— Մէկ տեղերնիդ կը ցաւի, թոյլ էք. ա, եթէ զիտնաք որչափ մեզի վախցուցիք: Բայց ալ անցաւ. անցաւ. կ'ըսէր աղջիկը:

Այդ հոգածու շեշտը, այդ աղօտ մթութիւնը, ինքն իր անկողնին մէջ բոլորովին ուժասպառ, ու այդ սիրուն աղջիկը իր բովանդակ խնամքովը իր վրայ հակած, առանձին, անհուն գուրգուրանքով. այս բոլորը տղու կատարելապէս թուլցած ջիղերը աւելի թուլցուցին:

Շրթունքները շարժեց. կ'ուզէր շնորհակալութեան, երախտիքի բառ մը ըսէ. բայց շրթունքները միայն—

— Լուիզ, Լուիզ կրցան միմեջել ու նորէն սեղմըւեցան:

Լուիզ այս անգամ ցընցըւեցաւ, աւելի մօտեցուց դէմքը ու ինքն ալ եզակի—

— Ի՞նչ կ'ուզես. ի՞նչ ունիս. հարցուց՝ ամբողջովին յուզւած:

Բազրատ ոչինչ չի պատասխանեց. ժպտեցաւ. ու միևնոյն ժամանակ արցունքի քանի մը շիթ դուրս սահեցան աչքին անկիւնէն ու դեղին հետ խառնըւելով դէպի վիզը հոսեցին:

Աղջիկը ուշադրութեամբ ձեռքի թաշկինակովը սրբեց այդ հոսանքը՝ ըսելով.

— Ալ անցած է, ամեն բան անցած է. բոխչկը ըսաւ, եթէ մինչև առաւօտ տաքութիւնը իջնէ, ոչինչ վտանդ չի կալ: Իսկ հիմա 39-ն է միայն.

աւելցուց աղջիկը՝ տղու թևին տակէն ջերմաչափը կէս մը դուրս քաշելով:

Տղան ժպտեցաւ. նորէն աչքերը գոցեց ու ալ չբացաւ.

Ծնչառութիւնը ծանրացաւ ու կանոնաւորւեցաւ:

— Բազրատ, ըսաւ աղջիկը կամաց մը: Ու իսկոյն—

— Քնացաւ. աւելցուց:

Ամբողջ դողդոջուն պահ մըն ալ անշարժ դիտեց տղու վառուղ, գրաւիչ դէմքը. յանկարծ դողաց, կարմրեցաւ, քիչ մըն ալ ծռեցաւ ու շրթունքներովը դիպաւ տղու այրըւող շրթունքներուն:

Տղու նուրբ ընչացքները քսւեցան աղջկան վերին շրթունքին. աղջիկը անուշ խտխտանք մը ըզզաց. ամըշցաւ. ու մէկէն ետ քաշւեցաւ:

Պնաց պատուհանին մօտ, ճակատը դրաւ ապակիին ու անշարժ մնաց:

Այլ մտածէր. չէր մտածէր՝ կ'երազէր, ո՛չ, կը խաղար:

Պզտիկ, բանաստեղծական փունջ մըն էր այդ, որ ան իր երեւակայութեան մէջ կը փընջէր ու կ'աւրէր ու նորէն կը փընջէր:

Սիրուն, փոքրիկ փունջ մը: Երկու կաթիլ արցունք, փափուկ ժպիտ մը, խորունկ նայւածք մը, քնքշութեամբ արտասանած երկու վանկ ձայն, որ իր անունը կը կազմէին և... և գողցըւած համբուրիկ

մը: Փոքրիկ, բանաստեղծական փնջիկ մը. անհուն, երջանկութեան աշխարհ մը:

Աղջիկը սարսուռաց, ու ձեռքը մեքենաբար վերին շրթունքին տարաւ. կարծես հոն բան մըն էր մնացեր:

Ու դեռ ձեռքը շրթունքին կամաց մը ետ դարձուց գլուխը ու նայեցաւ անկողնի բարձերուն, ուր տղու ճակատն էր. թաց լաթը դեռ վրան:

Իսկոյն մոռցաւ ամեն բան. չիշեց հիւանդը. արագ մօտեցաւ տղուն, վերցուց լաթը ու քովը գտնուող սնակի մէջէն նոր մը առաւ ու երիտասարդի ճակատին դրաւ:

Տեսակ մը ամօթով նայեցաւ տղու դէմքին. ու անմիջապէս մօտեցաւ սեղանին, ուր լամպն էր դրւած՝ լուսամփոփով ծածկւած. առաւ իր ձեռագործը սեղանի վրայէն ու կ'ուզէր բանի. բայց հազիւ մէկ-երկու շարժում ւրաւ, որ ձեռքերը ձեռագործին հետ դէպի ծունկերը սահեցան. գլուխը կրթնցուց բազկաթուռի մէջքին ու սկսաւ ուսումնասիրել լուսամփոփի վրայի ծաղիկները. ծաղիկները իրար ձուլեցան, խառնեցան ու... ու փունջ մը կազմեցին. փոքրիկ, բանաստեղծական փունջ մը, բայց ոչ ծաղիկներու:

Կը մտածէր. չէր մտածեր՝ կ'երագէր. ո՛չ, կը խաղար:

Իր պզտիկ փունջն էր նորէն, որ ան կը փնջէր ու կ'աւրէր ու նորէն կը փնջէր:

Այն գիշեր բաւական ուշ վերադարձած էր տուն Լուիզ իր մէկ դրացի բարեկամուհիի քովէն. ու տուն մտնելուն պէս ամէն բան տալիս ու վրայ էր գտած. Բագրատ պառկած էր 40 աստիճանը անց տաքութեան մէջ, ուշքը կորսնցուցած, ու բժիշկը գլխուն մօտիկ: Իրեն պատմեր էին, որ տղան դռն մէջ էին գտեր, գիտակցութենէ զուրկ, ու չափազանց վախցեր էին: Լուիզ, երբ այդ բոլորը լսեց, ինքն ալ յանկարծ զոռնատեցաւ, զնաց գաղտուկ ու մօլ մը ջուր խմեց, բայց ոչ դի բան մը չըսաւ:

Բժիշկը պատուիրէր էր ղեղերը ու մէկնե՞ր՝ հրամայելով, որ իրեն իմաց տան, եթէ տաքութիւնը աւելնայ:

Լուիզ ու Ելէնի միասին հսկեր էին հիւանդը մինչև կէս գիշեր. տաքութիւնը ընդհակառակը սկսած էր նւազիլ. ու տղան միշտ կը քնանար: Լուիզ ուղարկած էր Ելէնին պառկելու, պայման ղնելով, որ մէկ-երկու ժամ վերջը արթնցընէ Ելէնին ու ինքը պառկի:

Շատոնց անցած էր պայմանին ժամանակը. բայց Լուիզ հիւանդի անկողնէն հեռանալ չէր ուղած:

Իսկ հիմա ինքն ալ չդիտէր այդ հիւանդի սենեակը ինչ ղիւթանք մը ստացեր էր:

Հիւանդը թեթեւ մը հառաչեց: Աղջիկը իր անրջանքը վրայէն թոթեց, մօտեցաւ անկողնին. քրտինքի մանր կաթիլներ պատեր էին դէմքը:

«Աղէկ է». մրմնջեց. մեղմով սրբեց դէմքը. թաց լաթը ճակտէն անդին նետեց. ու ալ նորը չի էրաւ:

Դուրսը լոյսը սկսած էր բացւիլ: Արդէն շատոնց իվեր լսած էր իրենց դրացի տան բակէն աքլորներուն կանչը:

Լամպը մարեց. ու վարադոյրներէն մէկը բացաւ, ուրկէ լոյսի զւարթ շերտ մը ինկաւ անկողինին վրայ:

ԺԸ.

— Դեռ չարթընցաւ. հարցուց Էլէնին ներս մտնելով:

— Անգամ մը աչքը բացաւ ու ինծի ճանչցաւ. հիմա քտընած է ու տաքութիւնը քիչ մըն ալ իջած:

— Ինծի ինչո՞ւ չարթնցուցիր:

— Անուշ քնացեր էիր՝ սիրտ չըրի. իմ ալ քունս արդէն փախեր էր:

Քիչ մը վերջը ամենքը արդէն ոտքի վրայ էին տան մէջ. ու սկսած էր կեանքը. և արդէն արևն ալ բաւական բարձրացած էր, որ դուռը զարկին:

Վասակն ու Գէորգն էին, որ առաջին շոգենաւով իջած էին կամուրջ և հոնկէ ալ տուն հանդիպած մէկ-երկու գիրք, ցուցակ ու քանի մը պէտքեր բաներ առնելու: Անոնց հաշտով Բագրատ արդէն դպրոցը լինելու էր:

Դուռը բացաւ Էլէնին, ու անոնց աղմկոտ բա-

րւին դէմ ցուցամատը դրաւ շրթունքին, ու—

— Կամաց. Բագրատը հիւանդ է. հօժեց:

— Իրաւ. հարցուց Վասակ տարակուսանքով:

— Սատկի թո՞ղ. այնքան ըսինք, որ գիշերը ետ չդառնայ. բացականչեց Գէորգ խոշոր քայլերով դէպի սենեակը ուղղւելով:

Բայց հազիւ ոտքը սեմէն ներս դրաւ, տեսաւ դեղերով շրջապատւած անկողինը, ու անկողինին մէջ հիւանդի թեթեւ մը տըժգունած դէմքը, որ խենթի պէս—

— Բագրատ. պոռաց ու նետեց դէպի անկողինը:

— Կամաց. ի՞նչ կը պոռաք. արթնցընէք պիտի. ձեռքը դէմ տաւ Լուիզ խստութեամբ:

Գէորգ կանգ առաւ. ու անգամ մըն ալ հիւանդը զիտեց:

— Ի՞նչ տեսակ ընկեր էք դուք. ըսաւ Լուիզ դառնութեամբ: Եթէ գիշերը մեռնէր՝ տեղեկութիւն անգամ պիտի չունենայիր:

Գէորգ փոխանակ պատասխանելու՝ գլուխը կըրթընցուց մահճակալի երկաթին ու սկսաւ լալ:

— Ա՛ռ քեզի ապուշ մըն ալ. մէջ նետեցաւ Վասակ:

Եւ դառնալով աղջկան սկսաւ ամէն բան հարցնել բժիշկի մը մանրամասնութեամբ. և երբ ամէն բան լսեց, —

— Է՛, բան չիկայ. արդէն քրտներ է. մէկ-երկու

օրէն ինծմէ ալ առողջ կը լինի. եղբակացուց:

Լուիզ վերջին անգամ մը հայեացքը հիւանդի դէմքէն սահեցնելով՝ սենեակէն ելաւ: Գործին երթալու էր:

Երբ Բագրատ քիչ մը վերջը աչքերը բացաւ՝ իր ընկերներն էին դիմացը, որ կը կատակէին:

— Բաղնիքդ անուշ. ըսաւ Վասակ:

— Անդիի աշխարհքէն ինչ նորութիւն. ըսաւ Գէորգ և մէկէն «վան Բագրատ» պոռաց, փաթթըւեցաւ վիզը ու սկսաւ համբուրել:

— Անդին կորսըւէ, խելան. կ'ըսէր Վասակ: Քու գըզանքներդ անոր քրտինքը չեն չորցներ. փոխանորդ բեր:

Բագրատ ժպտեցաւ. քանի մը բան հարցուց. Գէորգին անմիջապէս դպրոց երթալ ստիպեց, քանի մը կարգադրութիւններ ըրաւ. ու այդչափ խօսելէն յոգնած՝

— Ահ, գլուխս կը ցաւի. աւելցուց:

— Քիչ մըն ալ խօսէ՝ կ'անցնի. նկատեց Վասակ: Իր վիճակին չնայիր՝ դպրոցը կը մտնուայ. ահա այդ տեսակ են ձեր բոլոր գործերը:

— Գէորգ, այս մարդն ալ հետդ տանք, թէ չէ վրաս նորէն քրտինք կուգայ. ըսաւ Բագրատ թոյլ ձայնով մը ու ժպտելով:

Վասակ բարձրաձայն սկսաւ խնդալ.

— Կ'երթամ, կ'երթամ. միայն պայմանով մը, որ քնանաս. իրիկեան դէմ նորէն կու գամ:

Ըսաւ ու Գէորգի հետ դուրս ելաւ սենեակէն: Միջանցքին մէջ Գէորգ, Ելէնիի թւէն բռնելով—

— Ընկերս աղէկ նայէ, թէ չէ... ըսաւ՝ սպառնալից մատը վրան թոթւելով:

— Դուք զացէք ձեր քէֆին պտըտեցէք, վերջն ալ եկէք հրամաններ տըւէք. «աղէկ նայէ». քեզի՞ պէս:

— Սա աղջիկներու լեզուն նայէ՛. դարձաւ Գէորգը Վասակին:

— Ձեռքերնին մանչ է ինկեր. թւերնուն տակը ալ ձմերուկ կը սղմի. եղաւ պատասխանը:

Բագրատ երբ նորէն արթնցաւ կէս օրի մօտ էր: Ինքը աւելի հանգիստ էր. ու զլխու ցաւը անցած, միայն ամենաթեթեւ շարժումէն զլխու պտոյտ կ'ըզգար:

Ելէնին ու տիկինը շրջապատեցին անկողինը. քիչ մը խօսեցաւ, դեղ ու սնունդ առաւ. ու նորէն աչքերը գոցեց:

Բացց ալ չէր քնանար:

Առաջին անգամ շնորհքով յիշեց նախորդ օրը, նստակը, վերադարձը, շատ ուզեց իր տենդի ատենէն բան մը յիշէ՝ չաջողեցաւ. յիշեց և իր զարթնումը. ու սրտի կծկում մը ունեցաւ. այն սիրուն աչքերը, այն ժպտուն դէմքը, այն հոգածու փափուկ թւը. փրազ մը կարծես. աղւոր, աղւոր երազ մը:

«Ես ինչո՞ւ քոյր մը չունիմ. մտածեց յանկարծ:

Ա՛, ինչպէս պիտի սիրէի, ինչպէս պիտի փայփայէի, ինչպէս պիտի երջանկացընէի. ա՛, քոյր մը՝ Ո՛վ գիտէ ինչ երջանիկ են եղբայրները. սիրուն, քընքուշ, խելացի աղջիկ մը, որ շուրջս թռվումար, որու քընքըշանքն ու փափկութիւնը սիրտս փափկէր, որուն համար ամեն բան զոհէի, որուն հպարտութիւնը ես լինէի. ես՝ իր եղբայրը. հղբայր...

«Ա՛, ինչպէս կ'ուզէի, որ օրինակ Լուիզը լինէր այդ քոյրը. ա՛, ինչպէս կ'ուզէի իր վիզը փաթթելիս, գգեմ, համբուրեմ, ըսեմ, որ... ինչ, ինչ ըսեմ... ըսեմ, որ իմ քոյրս է, որ ես չափազանց... չափազանց կը սիրեմ, որ...»

Դռան սունիին ճոխնչը Բագրատին աչքերը յանկարծ բանալ տըւաւ:

Բագրատի սիրտը մէկէն սեղմւեցաւ ու զգաց որ ամբողջ արիւնը դէմքը ելաւ:

Դռան մէջ Լուիզն էր, որ դեռ գլխարկը գլխին, ձեռնոցներով, հովանոցը ձեռքը, թևին տակը մէկ-երկու նոսալի տետրերն սեմէն ներս էր ծռած ու տղան կը նայէր:

— Ա՛, արթոն էք. բացականչեց աղջիկը ու մօտ եկաւ: Է՛, ինչպէս, հանգիստ էք հիմա. բայց հոս ինչպէս մռայլ է. վարագոյրները ինչո՞ւ չեն բացեր. Ֆոն, անշնորհք Ելէնի:

Ձեռքի եղածները աթոռին վրայ նետեց, վազեց վարագոյրները բացաւ, բացաւ և օդանցքներէն մէկը: Սենեակը պայծառացաւ: Արագ եկաւ նորէն

Բագրատի քով, ու սկսաւ արագ-արագ ու աշխուժով խօսիլ.

— Դեղերնիդ արդէն առի՞ք. ինչ ըսաւ բժիշկը. բան կերա՞ք. դէմքերնիդ ամենևին հիւանդի դէմքի չի նմանիր. քնացած էիք մինչև հիմա. ա՛, Աստուած իմ, այս ո՞վ է շտկեր ձեր բարձը. այդպէս ծնունդը Բագրատ ոչինչ չէր պատասխաներ. սքանչացած կը նայէր աղջկան ու անոր ձայնը իրեն անուշ երգի մը պէս կուգար:

Տղու մը պէս թողուց, որ իր բարձերը շտկէ, կանոնաւորէ, իր մազերը կարգի բերէ, ուսերը զոռ-շութեամբ ծածկէ: Եւ երբ ամեն բան վերջացուցած այդ սև ձեռնոցով թաթիկը ետ քաշել կ'ուզէր՝

— Ա՛, օրիորդ, որքան բարի էք. հօծեց տղան. ու դեռ քանի մը բան ըսել կ'ուզէր, որ սև ձեռնոցով եկաւ թառեցաւ իր շըրթունքներուն վրայ ու ձայնը արգիլեց: Վերջը այդ նոյն թաթիկի ցուցամատը բարձրացաւ աղջկան շըրթունքին:

— Սո՛ս. խօսիլը հիմա ձեզի արգիլւած է. մանաւանդ այդ տեսակ պարապ խօսքերը: Գիտեմ, սարսափելի արգելք. այնպէս չէ. չի խօսիլ, չվիճել, չշարժւիլ. ճիշդ ձեր վրայ չափած-ձեւած բաներ: Դէ, դուք հանդիստ կեցէք. ես երթամ արագ պատառ մը բան ուտեմ ու գամ:

Ըսաւ, ժպտեցաւ ու դուրս նետուեցաւ սենեակէն ուրախ, զըւարթ. և միւս սենեակներէն դեռ

իր ձայնը կը լսւէր, ուր մօրը հետ կը խօսէր:

Բագրատ աչքերը գոց՝ անշարժ պառկած էր. իսկ իր աչքերուն դէմ՝ կեցած էր աղջիկը շինած, աշխոյժ, յարդէ գլխարկին տակէն մաղերու փնջեր դէմքին թափած. և, ա, այն սև ձեռնոցներով մատիկները, որոնք իրեն մաղերը կը շտկէին, լռութիւն կը հրամայէին, օդին մէջ կ'ելէջէին ու իր շրթունքներուն կը թառէին:

Բագրատ իր կրծքին տակ փափուկ հեշտանք մը կ'ըզգար:

ԺԹ.

Բագրատ երեք օր անկողին մնաց՝ շրջապատւած իր ընկերներէն ու աղջիկներէն: Ընկերները իրիկունը, աղջիկները՝ ցորեկը:

Այդ օտար ընտանիքին իրեն ցոյց տւած խնամքն ու հոգածութիւնը այն սստիճան ազդած էր անոր թուլցած ջիղերուն, որ մէկ երկու անգամ գաղտուկ լաց էր եղած:

Բագրատի մահճակալին քովի աթոռը երբէք պարապ չէր մնար, երբ տղան արթուն էր: Կամ Սգիւստան էր հոն, որ կը շաղակրատէր, կը խնդար, կը խաղար. կամ Ելէնին, որ մէկ կողմէն իր ձեռագործով կ'աշխատէր և միւս կողմէն կը խօսէր տղուն հետ:

Ելէնիի վարմունքը հիմա չափազանց զսպւած էր դէպի երիտասարդը: Յայտնի իրիկունէն վերջը

խեղճ աղջիկը կրկին մէկ-երկու անգամ փորձած էր Բագրատին մօտենալու, անցածի մասին խօսելու. բայց Բագրատ իր ծիծաղկոտ արտաքինին հակառակ այնպիսի չոր դիրք մը բռնած էր անոր դէմ, որ աղջիկը բնաւ չէր համարձակիր աւելի ընտանիքայլ մը ընելու: Սկիզբները կարծես թէ տխրած էր. սակայն ոչ երկար. սկսած էր նորէն Գէորգի հետ շատ իշնալ. և իբրև պաշտօնական նոր անդամ աւելցած էր Վասակը, որ ամէն երթալ-գալուն խօսքի կամ ձեռքի կատակ մը անոր չէր զլանար: Հիմա աղջիկը Բագրատէն տեսակ մը ամօթ, հակակրանք, վախ կ'ըզգար: Հիւանդի անկողնին քով սիրտը կը սեղմւէր, ու ներքին մեծ հաճոյքով էր, որ տեղը միւս աղջիկներուն կը յանձնէր:

Բոլորովին այլ էր տեսարանը, երբ այդ աթոռին վրայ Լուիզն էր: Իր դասի զբաղումներէն զատ ցորեկները ամէն ժամանակ անոր մօտն էր՝ ձեռագործը կամ գիրք մը ձեռքը:

Եւ Լուիզ դժգոհ չէր իր այս նոր պաշտոնէն:

Այն առաջի կիրակի իրիկունը, երբ Բագրատ ձկեր ու իրենց սենեակը վարձեր էր՝ Լուիզ գոհ էր մնացած: «Շնորհքով տղայ է» մտածեր էր. շնորհքով բառին մէջ հաճելիի գաղափարէն բաւական մեծ մաս մը դնելով: Տղայքը եկած էին, սկսած էր խենթ, աղմկոտ կեանքը. և Բագրատի արտասովոր տիպարը սկսած էր օր օրի աղջկան աւելի «շնորհքով» երևիլ: Երիտասարդի արտաքին կազմը, անոր

զըւարթ լրջութիւնը, միամիտ ու մաքուր կատակները, ոգեւորութիւնը, մտաւոր բարձրութիւնը, եռանդը— այս բոլորը սկսած էր աղջկանը աղղկել։ Երբ երբեմն միասին կը կարգօյին առանձին՝ այդ առանձնութենէն աղջիկը հաճոյք կ'ըզգար, անոր ֆրանսերէն ընթերցումը շատ կը սիրէր։ Երբ դաշնակի վրայ անոր ներկայութեան բան մը նւագէր՝ ինքն ալ կ'ըզգար, որ իր զարնւածքը կարծես տարբեր շեշտ մը կ'առնէր։ Միասին քանի մը պտոյտներ ունէին ըրած միւսներին հետ. ճանապարհին պզտիկ դէպքեր էին պատահած Բագրատի կողմէն, մեծմասով պատահական կատակներ. այդ բոլորը աղջիկը յաճախ կը յիշէր ու իր մէջը մեկնութիւններ կուտար. կը յիշէր ուրիշ շատ մը չնչին խօսքեր ու շարժումներ, որոնք իրեն համար նշանակութիւն մը առած էին. կը յիշէր երբեմն-երբեմն տղու նետած խորունկ, դիտող աչքերը, որոնք իր մարմնի այս ու այն մասերուն կը դամէին յամառութեամբ. այդ վայրկեաններուն, աղջկան կրծքին անուշ ու ամօթխած սարսուռ մը կ'անցնէր։ «Շնորհքով տղայ»-ին շատ շուտով «ազնիւ տղայ է» յաջորդած էր. և այդ «ազնիւ» բառը Լուիզի համար թուխս նստած հաւին կը նմանէր, որու փետուրներուն տակ ջերմութեան մէջ պահւած են ամէն տեսակ ընտիր յատկութիւն. ներու ձուերը։

Հիմա, որ մօտ վեց ամիս անցած էր, արդէն ալ դադրած էին համակրական ածականները, որու

փոխարէն համակրանքը ինքը չափազանց աճած էր՝ տերեւներ ու ծիլեր տւած. կը մնար ծաղիկը. և իրիկուն մը այդ ծաղիկին կոկոնն ալ բացւեցաւ։ Բագրատ տարօրինակ ուրախ էր այն իրիկունը, ամբողջ օրը տանն էր եղած. մինչև իրիկուն ծիծաղ, խօսք ու կատակ. իսկ իրիկունը իւր զւարթութեան ուղղակի յիմար շեշտ մը աւելցած էր. կը վազէր, կը ցատկէր, աղջիկներուն հետ կը պարէր. հոգեկան տարբեր վիճակներ կը ներկայացնէր, օրինակ՝ ապուշ, հեշտանք, կատաղութիւն, զայրոյթ, վախ. ասոնց թւին և սէր. իր սիրունիի դերին համար ընտրեց Լուիզը. աղջկան կից քանապէհին վրայ կէս մը նստած, կէս մը գետնը չօքած՝ կրքի ուժգին թափերով կը փաթթուէր անոր ծունկերուն, կը գալարէր մէջքին, կը քաշէր թւերէն, կը սեղմէր լանջին, կը սեղմէր անոր ձեռքերը ճարձատելու չափ պինդ՝ ու իր բոցոտ աչքերը կը շանթէր աղջկան աչքերուն. մէկ ալ կը թուլնար, կը փափկէր, պաղատանքի նւազ ակնարկներ կը դամէր աղջկայ հայեացքին, քծնանքով կը փարէր անոր մարմնին, կը շոյէր ձեռքերը, դէմքը կը յենէր անոր կախած գլխուն։ Եւ Բագրատ ներկայացումը աւելի կատարեալ ընելու համար պիտի համբուէր ալ վերջապէս, եթէ Լուիզ յանկարծ ոտքի չէնէր ու տեսարանը չընդհատէր։ Ամենքը կը խնդային իհարկէ. և շուտով անցան ուրիշ խաղերու. միայն Լուիզ ալիւս ցրւած էր։ Երբ իր սենեակը առանձնացաւ

սլառկելու՝ սկսաւ արագ-արագ մեքենաբար հանելովայրկեան մը ակնապիշ դիտեց իր մերկ ծոցը, մերկ թւերը, որոնց վրայ իր մազերը եկեր թափւեր էին. մոքերը ցրիւ, զգայարանները հրահրած, շնչառութիւնը անկանոն. դիտեց վայրկեան մը. ու յանկարծ «Բազրատ» փսփսաց, իր մերկ թւերովը իր բաց լանջը գրկեց, ինկաւ անկողնին վրայ ու դէմքը բարձին մէջը թաղեց:

Եւ այդ գիշերէն ալ Բազրատն էր իր ամբողջ մտածումը. թէեւ ոչինչ չէր ցոյց տար արտաքուստ՝ իր զգայնութեան չափ ալ հաւասարապէս հպարտ: Այդ հպարտութիւնը միայն անգամ մը թուլցաւ հիւանդին անկողնին քով. երբ տղան ջերմին ու ձերմակ բարձերուն մէջ աւելի հրապուրիչ անոր անկողնին քով մինակ, անոր նայւածքին ջերմութեան տակ ընկճւած, գութի, սիրոյ, պաշտպանի խառն զգացումով մը բըռնկած, առանց մտածելու, առանց իր կամքին համբոյր մը զողցած էր տղու շրթունքէն:

Եւ հիմա, երբ Բազրատի անկողնին քովը նստած՝ կը կարդար բարձրաձայն, կամ աշխատութիւն մը ձեռքը անոր հետը կը խօսէր, միշտ խոցս կուտար աչքերը այն շրթունքներուն նեւեղութեան հետ հետաքրքրութիւն մը իր ակնարկը այն կողմ կը քաշէր:

Մնկողնի բարձերու վրայէն աղջկան ու տղու մէջ եղած խօսակցութիւններն ալ աւելի ու աւելի

հետաքրքիր կը դառնային, աւելի մասնաւոր, աւելի մտերիմ: Աղջիկը ամբողջ քնքշանք էր ու գութ. և երիտասարդը ենթարկւած անոր բաց վարմունքին. անձնըէր մտերմութիւնը հետզհետէ սկսաւ իր սիրտը անոր բանալ. կը խօսակցէին այնտեսակ բաներու մասին, որ Բազրատ ոչ ոքի խօսած չէր. կը պատմէր աղջկան իր մանկութենէն, իր դպրոցի կեանքէն, իր այն ժամանակաւ զգացումներէն. կը նկարագրէր իր մայրը, որ հազիւ պատանի մը՝ կորսնցուցած էր. կը խօսէր իր արդի ձգտումներուն, նպատակներուն վրայ. իր երազները, իր յոյսերը անոր կ'ըստերազէր: Իսկ աղջիկը կը լսէր ականջ կտրած, ինքն ալ կը հարցնէր, ինքն ալ կը պատմէր: Ամեն մէկ նոր քայլ ուրիշ մը իր ետեւէն կը քաշէր. մտերմութիւնը կ'աճէր:

Հիւանդութեան երրորդ իրիկունն էր: Գէորգ Սարգսի հետ դուրս էր ելած. տնեցիք դուրսը ամենքը իրենց գործին էին: Լուիզ ու Բազրատ առանձին էին նորէն: Դուրսը թէեւ միշտաւ էր արդէն բաւականին, բայց Բազրատի կամքով լոյս չէին վառած սենեակին մէջ:

Ու այդ մութին մէջ երկուքը իրարու քով կը խօսէին նորէն՝ կը փսփսային. և երկուքն ալ գոհ էին այդ մութէն, այս փրփրասանքէն:

Բազրատ իր ներկայի մասին կը խօսէր, իր ընտանեկան պայմաններու մասին, որ այսպէս վերջացուց.

— Բայց ամեն բանէ աւելի քրոջ մը պակասն է, որ ինծի միշտ զգալի է եղած. սիրող, քնքուշ, խելացի աղջիկ մը. բնութիւնը զլացած է ինծի այդ. և ատով շատ մեծ բան է զլացած:

Բագրատ այս բառերը յուզումով էր արտասանած:

Աղջիկը կարծես կ'ըմբռնէր այդ բառերուն ետեւի իմաստը և մութին մէջ իր աչքերը տղու աղոտ երևցող դէմքին յառած պահ մը լռեց. ու յանկարծ ինքն իր ձայնէն վախնալով՝ ըսաւ.

— Սակայն, պարոն Բագրատ, աշխարհի մէջ քիչ մը ուրիշ կերպ քոյրեր ալ կան, որոնք քրոջ մը չափ, գուցէ և աւելի կրնան սիրեր. եթէ բնութիւնը հարգատ քոյր մը ձեզի զլացած է, այդ երկրորդ տեսակը չկարծեմ որ զլանայ. երևի այդչափ խիստ չլինիր:

— Այո, իրաւունք ունիք, այդ կողմէն դանդաւելու տեղ չունիմ. մանաւանդ այս վայրկեանիս:

Կամաց մը աղջկան գրկէն վերցուց անոր ձեռքը ու սեղմեց:

Եւ այլ ևս ոչ ան թողուց և ոչ աղջիկը ետ քաշեց:

Եւ երկուքն ալ մութի մէջ մնացին լուռ ու անշարժ, իրարու ձեռք սեղմած:

— Օրիորդ, ընդհատեց վերջապէս Բագրատ լռութիւնը: Օրիորդ, չգիտեմ ճշմարիտ՝ ինչպէս յայտնեմ ձեզի իմ զգացումներս. դուք այնչափ բարի եղաք

դէպի ինծի, այնչափ աղնիւ, այնչափ...

— Բայց, պարոն Բագրատ, նորէն, նորէն. ընդհատեց աղջիկը երիտասարդին խօսքերը՝ միշտ անոր ձեռքը սեղմելով:

Բագրատ ոչինչ չըսաւ. շարժում մը ըրաւ, քաշեց աղջկան բռնած ձեռքը, քիչ մըն ալ վեր ու պինդ մը իր շրթունքներուն փակցուց:

— Ի՞նչ կ'ընէք. ի՞նչ կ'ընէք. կը կրկնէր խեղճ աղջիկը յուզւած ու այլալաժ փափսուքով մը:

Ու քաշեց ձեռքը ազատեց. ելաւ ոտքի:

— Ալ երթամ:

— Նեղացա՛ք, օրիորդ:

— Նեղանա՛մ. Ես. ինչո՞ւ. ալ երթամ. ո՛չ, ամենեւին. բայց ալ երթամ. կմկմաց աղջիկը կցկոտուր, մտացիր, ձայնը դողդոջուն:

Ու դուրս ելաւ:

Բագրատ պառկած էր անշարժ, թեւ պարզած անկողինէն դուրս ճիշտ այն դիրքով որ աղջիկը իր ձեռքը ազատած էր:

Ի.

Բագրատ երկու շաբաթւան չափ ստիպեցաւ տունը մնալու, թէև արդէն անկողինէն ելած էր: Վերջերը մէկ-երկու անգամ կ'ուզէր դուրսը երթա՛յ՝ չի թողուցին. ինքն ալ համոզեցաւ, որ կարող չէր. թոյլ էր դեռ:

Այդ միջոցէն օգտուելու համար կարգաց բնախօ-

սականնոր ֆրանսերէն գիրք մը, ու քանի մը ամսէ իվեր դիզւած մանկավարժական թերթերը, որոնց ամենաէական յօդւածները միայն աչքէ անցնելու ժամանակ ունեցած էր մինչև այն ատեն:

Այլ և քանի մը օտար հեղինակներու հետեւելով՝ սկսաւ կազմել բնական գիտութիւններու դասաւանդման մեթոդիկը:

Յոգնած ատենները աղջիկներուն հետ կը զւարճանար: Կերթար Լուիզի սենեակը ու դաշնակ նըլազել կուտար. կը խօսակցէր տիկնոջ ու Էլէնիին հետ. կամ կը խաղար Օգիւստայի հետ: Եւ երբեմն այնպէս ինքըզինքը մոռցած խաղին կը նըլիրէր, որ բոլոր տնեցիներու զարմանքն ու ծիծաղը կը շարժէր միանգամայն:

— Տարօրինակ տղայ է. կը մըմնջէր տիկինը:

— Ա՛յ, ինչպէս կը սիրեմ քեզի. կը կրկնէր Օգիւստան տղու հասակն իվեր ցատկելով:

Որուն իբրեւ պատասխան տղուն համբոյցը կը յաջորդէր միշտ:

— Քրոջս շատ երես կուտաք. կը նկատէր Լուիզինքն ալ իր նկատողութենէն կարմրելով:

Բագրատ կը ժպտէր աչքերը Լուիզի աչքերուն շեշտելով. ժպիտ մը, ուրկէ աղջիկը կը սարսռար հաճոյքի դողով մը:

Վերջապէս երկու շաբթի մըն էր, որ Բագրատ արտի անհամբեր սեղմումով ոտքը դպրոցէն ներս գրաւ:

— Տեսուէր... շուկ մը անցաւ դասարանէ դասարան:

Շուտով զարկին հանգստի զարկը. և Բագրատ պաշարւած էր իր աշակերտներէն. մեծ ու պստիկ — ամենքը ուրախութիւն մը ունէին իրենց դէմքերուն. ամենուն բան մը ունէր ըսելու Բագրատ: Աւելի մեծերը շուրջը բոլորած կը խօսակցէին պատանեկան վտառ ու ջերմ շեշտերով, որոնց Բագրատ երբեմն կը հակառակէր, երբեմն կը համաձայնէր. ու վէճը նոր ոգևորութիւն կ'ստանար:

Երբ իր սենեակը քաշւեցաւ ու գրիչը ձեռք առաւ նկատողութիւն մը յուշատետրին մէջ անցնելու, գրել չկրցաւ. ձախ ձեռքով գոցեց դէմքը ու պահ մը անշարժ մնաց:

«Ի՛նչ հաճոյք այսչափ մաքուր, թարմ, քնքուշ, առողջ ուժերէ սիրւիլը, ատոնց ներշնչելը, անոնցմէ ներշնչուիլը: Մարդկութեան ամենափափուկ մէկ մասի հոգին փունջի մը պէս մոքիդ թելովը կապած սրտիդ մէջը ունենաս. ինչ ուժ, ինչ վտանգութիւն կ'ըզգայ մարդ. սիրւիլ, ա՛յ, ինչ ուժ»:

Մէկէն ոտքի ցատկեց. դասի զանգը տըւած էին:

— Ահագին ժամանակ կորաւ. արագ, մըմնջեց ինքն իրեն, քանի մը նկար, քարտէզ մը ու գիրք մը թեկն տակը զարկած՝ դասարան վազեց, ուր տեսչի դասերուն կարօտցած սիրուն զլուխներ անհամբեր կ'ըստատէին:

Երբ զանգը դասի վերջը ազդարարեց՝ Բագրատ

չիշեց որ դասարանն է. խօսքը կտրեց, բարևեց ու գուրս ելաւ: Ամբողջ դասարանը պահ մը լուռ էր դեռ բոլորովին. ոմանք նոյն իսկ բարևի համար ոտքի ելնելու մոռցան: Բազրատ ինքն ալ ինչ եղածը չէր հասկընար. միայն կըզգար, որ երբէք այդ աստիճանի ոգևորած չէր. անհուն հաճոյք մը կը ծաւալէր շիղերուն մէջ:

«Այսօր գործ մը տեսայ» հծծեց ինքնավստահ ու ուսուցիչներու սենեակը մտաւ: Հոն տաք խօսք էր բացւած վարչական խնդրի մը վրայ. ոտքով գլխով վէճին մէջը նետուեցաւ. և երբ քիչ մը վերջը ուսուցիչները ցրւեցան իրենց դասարանները՝ Բազրատ ուժասպառ ակընթարթ մը շունչ առնելու համար նստեցաւ:

— Ե՛, դուն անխելք ես. տես, նորէն բոլոր արիւնդ գլուխդ է զարկեր. ըսաւ. Գէորգ յանդիմանելով: Քիչ մըն ալ ինքըզինքդ խնայելու ես:

— Հիմա ինքըզինք խնայելու ժամանակ չի կայ. պատասխանեց Բազրատ ու սանդուղներէն վար վազեց:

Գէորգ պահ մը շեշտակի նայեցաւ անոր ետեւէն. ու ինքն ալ իր գործին շտապեց՝ մռլտալով.

— Զէ՛. չափազանց ազնւութիւնն ալ անազնւութիւն է:

Եթէ ամբողջ օրը Բազրատ ոգևորութիւն էր, ամբողջ իրիկունն ալ զայրոյթի մարմնացումը եղաւ:

Տղոց արձակման ստունն էր, որ Բազրատ նամակ մը ստացաւ թաղին եպիսկոպոսէն, ուր քանի մը

չնչին պատճառ մէջ բերելով կիրակնօրեայ վարժարանը այլ ևս դադարեցընել կը պատւիրէր:

— Ենչպէս, ի՞նչու պոռաց Բազրատ. ու շունչը շիտակ եպիսկոպոսի բնակարանը առաւ:

Եպիսկոպոսը մեծ քաղաքավարութեամբ ընդունեց հիւրը. սկսաւ հետը խօսակցիլ զպրոցի, օդի, ազգային խնդիրներու ու եկեղեցիին մէջ կանանց հանած աղմուկի մասին: Բազրատ այդ բոլորէն ոչ մի համ չառնելով՝ խօսքը անմիջապէս իր խնդրին դարձուց:

Հոգևորականը երկար յառաջաբանով մը կիրակնօրեայ վարժարանին պէս հաստատութեան մը կարևորութիւնը ապացուցանելէն, իր դէպի այդ գործը ունեցած ամենամեծ համակրանքը յայտնելէն, իր տրտմութեան չափը բացատրելէն վերջը՝ աւելցուց թէ այդ գործի շարունակութիւնը թոյլատրելու անկարող է:

Բազրատ զուր մէջ բերած չնչին պատճառները կը ջրէր, զուր եպիսկոպոսը համոզել կը ջանար, զուր գործին անմեղ ու օգտակար կողմերը կը շեշտէր:

Սրբազանը տղու բոլոր ըսածները գրեթէ ամբողջովին կ'ընդունէր, մէջէմէջ շողքօրդիչ խօսք մը կը թուցընէր Բազրատի հասցէին, բայց և այնպէս միշտ կը պնդէր, թէ խնդիրը իրմէ անկախ է և թէ թոյլատրելու անկարող է:

Բազրատ ոչինչ չէր հասկընար: Զուր կը հարցնէր, թէ ուրկէ է ուրեմն այդ արգելքին պատճառը.

հոգևորականը միայն ցաւակցական խորհրդաւոր շար-
ժում մը կ'ընէր ու այդ հարցին վրայէն միշտ լռու.
թեամբ կ'անցնէր. միշտ աւելցընելով, թէ գործը
հիանալի էր, թէ բոլոր թաղեցիք զոհ էին, թէ
ինքը չափազանց կը ցաւի այսպէս լինելուն:

Բազրատ ծուռ-մոռ ճանապարհներու անվարժ
սկսաւ տաքնալ, և իր բոլոր փաստերը, ջրումները
անգամ մըն ալ կրկնէին վերջը՝ աւելցուց.

— Սրբազան հայր, ինծի կը մնայ միայն են-
թաղիւ, որ այս գործին մէջ քմահաճոյք մը կայ.
իսկ այս տեսակ գործերու մէջ անհատներու քմա-
հաճոյքը ամենամանարգ ու ամենազգեւելի բանն է,
հասարակական գործը քմահաճոյք չի տանիր:

Սրբազանը երկար սիրուն մորուքը շոյեց. շըր-
թունքը կամաց մը խածաւ ու երկար, ներող ժպի-
տով մը պատասխանեց.

— Շատ միամիտ ես, զաւակս, ի՞նչ քմահաճոյք
կրնայ լիներ այս գործին մէջ. և ո՞վ կը համար-
ձակէր իր քմահաճոյքով այդ սուրբ գործը վտան-
գելու. միթէ ես կը թոյլատրէի. չէ, զաւակս, ան-
հոգ եղիր:

Բազրատ ինքըզինքը ուտելէն ոտքի ելաւ.

— Բնականաբար աշխատանքը այլ ևս դադրած
է. մեղքը պատճառ եղողներու վրին. միայն ես այս
հանելուկը լուծեմ պիտի, սրբազան հայր:

— Ի՞նչ հանելուկ, որդեակս. երթաք բարով,
Աստուած օրհնէ:

Պատասխանեց սրբազանը, բայց հազիւ Բազ-
րատ ոտքը սեմէն դուրս էր հանած, որ եպիսկոպոսի
շրթունքներէն ժպիտը անյայտացաւ, ու բարկու-
թեամբ շարունակեց.

— Սա լակոտի լեզուն նայէ. նոր հաւեր են
ելեր երկաթէ ձուեր կ'ածեն: Աներես, ես գիտեմ
ինչպէս քու ոտքդ հոսկէ կը կտրեմ: Ապերախտներ.
եկեղեցիին ստակները կ'ուտեն, եկեղեցականներու
երեսէն քանի մը ոսկի կ'առնեն ամսական և դեռ...
ապերախտներ. «Էջ ծանեաւ չմնուր իւր, և Խարայէլ
զՏէր իւր ոչ ծանեաւ». «Եւ ապերախտութիւն տանն
Խարայէլի կերաւ...»

Հոս իր հատուածը ընդհատեց, երկու անգամ
ամուր զարկաւ իր առջևը սեղանի վրայ դրած
զանգակը և բարկութեամբ ներս մանող ծառայի
երեսին պռռաց.

— Ինծի սուրճ մըն ալ:

ԻԱ.

Շաբաթները իրար ետեւէ կը գլորէին:

Եւ զպրոցին մէջ ամէն բան ըստ սովորականին
առաջ կ'երթար կարծես. միայն ի ներքուստ բաւա-
կան բան փոխած էր:

Բազրատի ծախքերէն ու անոր ինքնիրգլխու-
թենէն արդէն իսկ դժգոհ թաղականները՝ եպիսկո-
պոսի ակնարկութիւններու ազդեցութեան տակ՝ բո-

լորովին հակառակ խօսել էին սկսած երիտասարդին դէմ:

Եպիսկոպոսին սենեակը, թաղային խորհրդարանը հիմա շատ կը խօսուէր դպրոցի անկարգութեան, տղոց երես ելնելու, եկեղեցի շատ չի յաճախելու, ուսուցիչներու ամսականներու շատութեան, դպրոցի մէջ կրօնական առարկաներու թուլնալու, ջերմեռանդութեան, հնազանդութեան ու խոնարհամտութեան պակասմանը վրայ:

Թաղականներէն մէկը, որ անցածները ով զիտէին, պատահմամբ դպրոց էր մտեր ու անկիւնը դըրած մարդկային կմախք, քանի մը մարդակազմակիսն քարտէզներ ու նկարներ էր տեսեր, զայրացած կ'եզրակացնէր.

— Զէ, չէ. մեր դպրոցը աւրընցաւ. մեր տղայքը կ'անբարոյականանան, կ'անասուածանան այս շէնքին մէջ. ազգը մեզմէ հաշիւ պիտի պահանջէ վերջը. չէ, այս այսպէս չլինիր:

Գալով հոգաբարձուներուն, որոնք մեծ մասով երիտասարդ մարդիկ էին, և որ սկիզբները մեծ ջանքով աշխատած էին Բագրատին օգնելու՝ տեսակ մը բնական կամուրջ դառնալով անոր ու թաղականներուն մէջ, հիմա արդէն թուլցած էին: Մէկ մասը աւելի թաղականներու մտածման եղանակին էր հակաւ. միւսները աւելի Բագրատին մօտ ու աւելի գործէն հասկացող՝ թափ էին տւեր ձեռքերնին ու զացեր իրենց առևտրական մթերանոցը —

— Այս ժողովրդի համար աշխատելը չարժեր. պարապ բան է, գործ առաջ չերթար՝ տրամաբանելով:

Այս դպրոցի սեմին վրայ խաղացած կատակերգակ ողբերգութիւնը չուշացաւ իր ազդեցութիւնը դպրոցին մէջն ալ ցոյց տալու:

Ուսուցիչներէն ոմանք, որոնք ծուլութեան ու իրենց քեֆին լինելու վարժած էին, հիմա շատ կը նեղւէին դպրոցի արդի խիստ կարգապահութիւնէն ու այդ լարւած տեսչի կողմէն միշտ հսկող աշխատութենէն, բայց հացի խաթեր կը լռէին. լաւ գիտէին, որ Բագրատի կողմէն խօսք մը հերիք է իրենք դպրոցէն դուրս նետուելու համար. մանաւանդ որ արդէն ինքնին մեծ համակրանք մը չունէին հոգաբարձուներու առջև:

Եւ հիմա ատոնց քիթին շատ շուտով հասաւ բարերար անհամերաշխութեան հովերուն շունչը: Թէև մանր, բայց այնտեսակ զէպքեր պատահեցան դպրոցին մէջ, որ Բագրատ անսովոր անհանգստութիւն մը զգաց:

Մինչև որ օր մը եկաւ Սարգիս ու այդ ձեռքի տակէ խաղացած բոլոր աղտոտութիւնները Բագրատի առջև մերկացուց:

Երիտասարդը իր դէմ լարւած այդ գծուծ ու պզտիկ դարանները երբ լսեց՝ իր առաջին զգացումը զգաւնք եղաւ, ու իր առաջին մտածումը՝ թքնել այդ բոլորին վրայ ու հեռանալ: Բայց, —

— Ի՞նչ. աւելցուց իսկոյն: Առաջին հանդիպած

դժւարութեան դէմ վատութեամբ խոյս տամ: ամենեւին. կռւիմ պիտի ու ա՛յ պատճառ մաքրեմ պիտի դպրոցը այդ խեղճատակներէն: Ես գիտեմ ընելիքս. ամօթ ինծի, եթէ այդ անպիտաններու խերը չանիծեմ:

Ու սկսաւ խորհիլ ձեռք առնելիք միջոցներուն վրայ, անոնց ոտքը դպրոցէն կտրելու վրայ, իր վարմունքին մէջ մոցընելիք փոփոխութիւններուն վրայ:

— Այո՛, սիրելիս, այո՛. կը կրկնէր Սարգիս: Խորամանկութիւն, քաղաքագիտութիւն, կեղծաւորութիւն պէտք է քիչ մըն ալ. ուրիշ կերպ գործը չի քալեր. ես քեզի քանի՛ անգամ ըսի:

— Թո՛ղ խրատներդ. ինծի այն ըսէ՛ կրցա՛ր հասկընար, թէ ինչու արգիլեցին կիրակնօրեայ դասերը:

— Միամիտ. ատկէ պարզ ի՞նչ կայ. նախանձ. կը ճանչնաս այդ բառի արտայայտած աղտոտ իմաստը: Թաղին մէջ վրադ սկսեր էին շատ խօսիլ, մանաւանդ համակրանքով խօսիլ. իսկ թաղին մէջ «ազդեցիկներէն» ոմանց այնքան ալ հաճելի չէր այդ. այսօր կիրակնօրեայ դասերը ձեռքէդ առին, վաղը բոլորովին պոչդ հոսկէ կը կտրեն, ու լըմնցաւ զնաց. իսկ դուն դեռ կը կարծես, թէ միայն քու պարզասիրտ ազնուութեամբդ գործ պիտի շարունակես. Աստուած քեզի խելք տայ:

Բազրատ այս բոլորէն բաւական կոտրւած էր. միայն ոչոքի ոչինչ ցոյց չէր տար. նոյնիսկ ինքնիրեն խոստովանիլ չէր ուզեր:

Դպրոցը զգուշ ու աչալուրջ դիրք մը բռնած էր: Եւ այս հանգամանքներուն մէջ իր հոգիին միակ ուրախութիւնը Լուիզն էր:

Լուիզ ու Բագրատ հիմա իրարու համար ամէն բան էին, թէև արտաքուստ ոչինչ փոփոխութիւն մտած չէր իրենց յարաբերութեան մէջ: Տղու հիւանդութենէն վերջը այդ ընտանիքի ու երիտասարդներու մէջ եղած կապը այն աստիճան սերտացած էր, որ Բագրատի ու Լուիզի չափազանց մտերմութիւնը այնքան ալ աչքի չէր զարներ:

Մայիսի ու յունիսի սիրուն օրերն էին:

Գէորգ ու Բագրատ, երբեմն մենակ, երբեմն աղջիկներուն հետ իրիկունները պտոյտներու կ'ելնէին շարունակ: Ա՛րթալին բաւական հեռուները, Շիշլիի կողմերը, դաշտերուն մէջ: Ար խնդային, կը կատակէին իրարու հետ. ու օր մը յոգնութիւններէն հանգիստ կ'առնէին:

Յաճախ կ'իջնէին ծովեզր. երբեմն նաւակ կը նստէին լուսին գիշերները: Բագրատ ու Գէորգ կը թիաւարէին. ծիծաղ, երգ ու խօսւածք կը խառնըւէր թիերու ճողբիւնին. ու ծեր նաւավարը նաւակին քիթը քաշւած կը խնդար «ճահիլներուն» վրայ:

Քանի մը անգամ աւելի հեռաւոր պտոյտներու ալ գացին. իսկ Պերայի մօտակայ պարտէզները արդէն սովորական էր դարձած:

Այս շրջագայութիւններու ատեն Գէորգի զոյգը

միշտ էլէնին էր, Բագրատինը Լուիզ. Օգիւստան հասնողի թեւն կը կախէր:

Ու այդ թեւ թեւի մշտական երթեւեկը, ամառւան զըւարթ, ծիծղուն վերջալոյսին մէջ, կամ լուսնի կէս-մութին, երբեմն ալ սև խոսւարին մէջէն. այդ անվերջ ցած խօսակցութիւնները իրարու սեղմըւած՝ Բագրատին և Լուիզին ախորժելիէն աւելի բան մըն էին:

Իրարու ամեն բան պատմել պարտքի պէս բան մը դարձած էր արդէն: Լուիզ իր դասերէն, իր յաջողութիւններէն, իր ձգտումներէն կը խօսէր. Բագրատ իր օրւան դպրոցի կեանքը կը նկարագրէր, իր դիտաւորութիւնները, իր փափազները, իր նպատակները կը նկատէր:

Մերթ, թէև սակաւ, բոլորովին առանձին աչ պտոյտի կ'եղնէին երկուքով: Ու այդ իրիկունները սովորաբար աւելի սրտի խնդիրներուն շուրջը կը դառնար խօսակցութիւնը:

Աղջիկը կը նկարագրէր իր սրտի յուզումը, իր հոգիին սպառումի վիճակը, իր զգացումներուն մեծութիւնը: Տղան կ'ակնարկէր իր ապրելու անհուն պապակը, իր սիրոյ ծարաւ հոգին, իր կեանքի տենչանքը:

Ու այս բոլորը տարօրինապէս յուզւած, պարզ ու անկեղծ շեշտով մը, որ տեսակ մը խոստովանանքի գոյնը կ'առնէր կարծես:

Իրիկուն մը տուն կը դառնային. առանձին էին

բոլորովին: Բագրատ կը խօսէր դպրոցի մասին ոգեւորւած ու տաք-տաք:

Աղջիկը երկար խօսելէն, հարցընելէն, լսելէն վերջը՝ յանկարծ նկատեց.

— Գիտէ՞ք, պարոն Բագրատ, դուք ձեզի չափազանց կը չարչարէք. այդ չափը լաւ չէ իմ կարծիքովս:

— Սակայն այդ իմ գործն է, օրիորդ:

— Է՛, ամեն մարդ ալ գործ ունի: Բայց դուք կարծես բնաւ ձեզի համար չէք ապրիր:

— Անտարակոյս, որ ինծի համար չեմ ապրիր:

— Որո՞ւ համար ուրեմն:

— Իմիններուս, գործիս ու իդէալներուս համար. սակայն այդ բոլորի համար ապրիլը արդէն ինծի համար ապրիլ ըսել է:

Այդ փիլիսոփայութենէն ես բան չհասկըցայ. բայց պէտք է որ դուք ձեզի քիչ մը խնայէք, պէտք է որ քիչ մըն ալ ձեզի մտածէք ու... ու ձեզի շրջապատողները. աւելցուց որչափ կարելի արագ:

Բագրատ ժպտեցաւ:

Ինչէն կը կարծէք որ չեմ մտածեր:

— Ես թէ՛ գիտնամ. ըսաւ աղջիկը գլուխը կախելով:

Սակայն իսկոյն գլուխը բարձրացուց ու աչքերը աղուն յառեց:

Երկուքն ալ կանգ առին պահ մը. ու իրարու

նայեցան: Բազրատ սղմեց աղջկան թևը իր թևին տակ ու երկուքն ալ ժպտեցան:

Ըստ երևոյթին այսչափով ալ վերջացաւ:

Բայց Բազրատ գիշերը անկողնին մէջ հանգիստ մնալ չէր կրնար. մէկ աջ կը դառնար, մէկ ձախ:

«Կը սիրէ. տարակոյս չի կայ կը սիրէ ինծի. կը կրկնէր մտքի մէջ: Եր խօսքերը, շարժումները, ձայնը, ակնարկը բոլորը կը մատնեն այդ. վստահ եմ. և անշուշտ ան ալ վստահ է, որ ես ալ ինքը կը սիրեմ, կը սիրեմ. այդ հիւսիսը Եր ըսաւ. երբ սկսաւ այդ մէկէնիմէկ. հիւանդութեանս ատեն քանի մը խնամք, վերջն ալ քանի մը մտերիմ խօսակցութիւն ու ատենց գումարը արդէն սէր. ես այդ աղջիկը սիրեմ: Զէ որ մինչև վերջին ատենները մեր մէջ ոչինչ լուրջ կապ չէ եղած. իրան, այդ աղջիկը ես միշտ համակրած եմ. երբեմն մօտը վայրկեանի յուզումներ ալ ունեցած եմ. միշտ զրաւիչ գտած եմ. բայց ուրիշ աւելի լուրջ զգացում մը. լուրջ. բայց ինչ է այդ լուրջը. իր տեսքէն յուզելի, իր մտերմութենէն հաճոյք զգալ, մօտը լինել ցանկալ, սրտանց համակրել. ինչ աւելի լուրջ:

«Ե՛, խելքս բան չի կտրեր. մտածեց միւս կողմին վրայ դառնալով: Այսքանը ինծի պարզ է, որ այդ աղջկան հետ խօսիլը ինծի անհուն հաճոյք կը պատճառէ, սիրտս կը թեթևեցնէ, իր մարմնի ինծի հպումն անուշ զոզ մը կ'ըզգամ, ժպիտէն կ'ոգևորեմ, ու ուրախ եմ այն գազափարով, որ

միշտ իմ մասին կը մտածէ, որ ինծմով չափազանց հետաքրքրւած է. ո՛չ, կ'ուզեմ որ միշտ այդպէս լինի դէպի ինծի, կ'ուզեմ որ ինծի սիրէ, սաստիկ սիրէ. որ գրկեմ, սեղմեմ կրծքիս, սեղմեմ շրթունքներուս. Լուիզ...»:

Ու բոլոր ուժովը բարձր գրկած դէմքին կը սեղմէր:

ԻԲ.

Օրւան դասերը աւարտած էին. ու տղայքը արձակած:

Բազրատ մենակ իր դպրոցին մէջ ու սենեակը քաշած օրւան ցուցակները, հաշիւը, նկատողութիւնները աչքէ կ'անցնէր:

Քանի մը նկատողութիւն ալ ինքը աւելցուց, քանի մը բան գրեց, մէկ-երկու թուղթ ստորագրեց: Հանեց ծոցէն փոքրիկ տետրակ մը՝ քանի մը տող գրեց: Վերջը ժողեց բոլոր տետրակներն ու թուղթերը լեցուց գորոցը ու կըսեց:

Երբ ոտքի ելաւ ու արդէն դուրս ելնել կ'ուզէր, դուռը զարկին:

— Մտէք:

Դպրոցի դռնապանն էր, որ ետ քաշւելով՝ ճամբայ ուրաւ Վասակին:

Դուռը գոցւեցաւ:

— Բան, խէր լինի. դուն ալ մեր դպրոցը. բացականչեց Բազրատ: Այս ինչ մեծ պատիւ է մեզի:

դժբաղդաբար քիչ մը ուշ. արդէն դպրոցը արձակ-
ւած է. բայց ինչո՞ւ այդպէս լուրջ ես:

— Լո՛ւրջ. ամենեւին: Ինծի նայէ. սիրտս քիչ մը
նեղ է այսօր, ծաղրել կ'ուզեմ մէկը, կատակել կ'ու-
զեմ. ես զիտեմ, որ դուն չափազանց ոգևորւիլ գի-
տես, եկայ քեզի քիչ մը խօսեցընեմ ու միամտու-
թեանդ վրայ խնդամ:

— Այդ որչափ ազնիւ ես, որ միայն կարծիքնե-
րուս վրայ խնդալու համար այսչափ ճանապարհ քա-
լեր ես:

— Լաւ, այդ հաճոյախօսութիւնները մէկդի.
շիտակ գործին անցնինք:

— Քեզի չեմ հասկընար. քալէ երթանք. ազատ
օդ շնչելու պէտք ունիմ. ճաշէն մինչև հիմա դպրո-
ցին մէջն եմ:

— Զէ. նստէ քիչ մը. հանէ զլսարկդ. երկար չի
տեւեր: Միայն բոլոր միամտութիւնդ, փիլիսոփայու-
թիւններդ, բանաստեղծական յափշտակութիւններդ,
լեզւիդ բոլոր ճարտարախօսութիւնը միասին ժողւէ.
այնպէս ըրէ, որ որչափ կարելի է վրադ շատ խնդա-
ցընելու առիթ տաս. ուրիշ խօսքով ոգևորւէ:

— Եթէ բոլորովին խենթեցած ալ չես, գոնէ
արդէն ճանապարհ ելած ես. տարակոյս չի կայ:

— Է՛, այդ նորութիւն չէ: Միայն հիմա իմ
միակ փափազն է ապացուցանել, որ բոլոր մարդիկ
ալ խենթ են, որ ուրիշ կերպ ալ անկարելի է. և որ
դուն այդ խենթերուն մէջ ամենէն վտանգաւոր տե-

ւակէն ես, որովհետեւ ամբողջ սերունդ մը կ'ապա-
կանես:

— Եղբւոյր, քալէ երթանք զարեջուր մը խմենք.
կարելի է քիչ մը հովերը փոխելն:

— Լսէ, Բագրատ. դուն ազնիւ տղայ ես. չիմար
ես ըսել կ'ուզեմ. արդէն այդ երկուքը նոյնանիշ զա-
ղափարներ են. և զգացումներդ կեղծել չգիտես.
որովհետեւ ուրիշները կը կեղծեն զգացումնին՝ անոր
համար ալ մարդ սրտանց խնդալ չի կրնար. իսկ քու
ամեն ըսածդ քու մտածմունքդ է, որով արտասանած
բոլոր չիմարութիւններդ ինծի զըւարճութիւն կը
պատճառեն:

Այս խօսքերը այնքան լուրջ դէմքով ու ձայնով
մը ըսւած էին, որ Բագրատ տեսակ մը վախ զգաց.
մօտեցաւ Վասակին ու մտերմօրէն հարցուց.

— Ի՞նչ ունիս, Վասակ, քեզի բան մը պատու-
հեր է:

— Ինծի բան մը պատահեր է. հա՛, հա՛, հա՛.
չէ. ինծի պէս մարդուն բան չի պատահիր:

Ու սկսաւ խնդալ բռնազբօսիկ, ջղային ծիծա-
ղով մը:

Եւ աւելցուց.

— Ինծի նայէ. դուն աշխարհը կը սիրես, չէ.
հիմա ես քեզի կ'ըսեմ, որ այդ աշխարհ ըսածդ ան-
խորհուրդ, ապուշ բան մըն է, որ ոչինչ հրապոյր
չունի, որ ինքնին ամենացանկալի համարւած բաներն
անգամ միայն կեանքի տաղտուկը աւելի շեշտելու,

պատրանքներու բեռին վրայ պատրանք մըն ալ աւելցընելու համար են հնարած:

— Գլուխդ վկայ:

— Լուէ: Դուն կեանքը կը սիրես, չէ՞. հիանալի կը գտնես: Լաւ. արդ քեզի կ'ըսեմ, որ այդ կեանքը ըսածը ամենէն անմիտ, ամենէն տխմար քիմիական բաղադրութիւնն է, որ բնութիւնը իր ձանձրոյթի վայրկեանին է շաղկեր: Ոչինչ բան մը այդ կեանքը. ձանձրալի, չնչին հոգերու անվերջ շղթայ մը. հոգեկան բարդ հիւանդութիւն մը, մարմնական հիւանդութիւններով ստորակիտուած, միջակիտուած և վերջապէս վերջակիտուած: Մեր ուրախութիւն, հեշտանք, զըւարճութիւն անւանած բաներն ալ մեծ, խոշոր անիմաստութիւնը աւելի ընկելով ցոյց տալու համար են աշխարհ եկած. իսկ երջանիկ բառը ուղղակի ապուշութիւն բառի քարրիքատուռն է: Հապա հոգի ըսածնիդ. մեր մարմնի մէկ կտորը, որու միակ պաշտօնն է զգալ, թէ այս բոլորը որ կայ՝ բացարձակ պարապութիւն մըն է:

— Գլխուդ պէս:

— Դէ. ես քու ճառիդ նիւթը տըլի. հիմա դուն ըսածներս հերքել սկսէ ու ես ծիծաղիմ:

Բաղրատ գլուխը կախ քանի մը անգամ սենեակի երկայնքովը գնաց ու եկաւ. ու վերջը շիտակ Վասակի դէմը կանգ առնելով ծանր-ծանր ըսաւ.

— Բոլոր ըսածդ կէտ առ կէտ զուտ ճշմարտութիւն է:

— Ի՞նչ. ուրեմն դուն ալ այդ կարծիքէն ես. և այդպէս հանդմրու. պոռաց Վասակ՝ կատղած ոտքի ցատկելով:

— Սպասէ. նախ իրար հասկընանք: Դուն քու եզրակացութիւններդ հանելու ատեն միայն քու սեփական կեանքդ աչքի առաջ ունիս. գուցէ ուրիշ կերպ ալ կարելի չէ: Բաց խնդիրը հոն է, որ դուն կեանք չունիս. քու կեանքդ ապրելու սխալ ձև մըն է. քու ամբողջ ըսածդ այդ սխալ կեանքի բացարձակապէս ճիշտ նկարագիրն է, միայն երբեք բնական կեանքի. դուն կեանք չունիս. դուն չես ապրիր:

— Հն, հն, հն. իրաւ որ այդ բոլորը շատ հետաքրքիր է, կատակերգութիւնը սկսաւ. շնորհակալ եմ: Անշուշտ բացատրելու պատիւը պիտի ընես, թէ ինչպէս է, որ դուն կ'ապրիս, և ես չեմ ապրիր:

— Շատ պարզ, որովհետեւ ամեն տեսակ վայելքէ զրկած ես ինքըզինքդ:

— Այսինքն:

— Ինծի նայէ. ապրիլ կեանք վայելել ըսել է:

— Միթէ:

— Կեանք վայելել. կը հասկընան. վայելել. ով կեանքը չի վայելել՝ ան չապրիր. ով հաճոյք չունի՝ ան կեանք չունի: Դէ, ըսէ տեսնեմ, թիւն է քու հաճոյքդ, թիւն է քու հաճոյքդ: Բնութեան դիմաց աչքերդ գոցեր ես. դուն բնութիւնը կը ճանչնաս գըրբերէն, ուրիշ խօսքով բնաւ չես ճանչնար, որով և չես սիրեր. բնութիւնը քեզի համար հաճոյք չունի:

նմանապէս քեզի համար հաճոյք չունի և զեղար-
ւեստը, երաժշտութիւնը ականջներուդ համար գո-
յութիւն չունի. նկարի մը առջև կը յորանջես. բա-
նասեղծութիւնը, գեղեցիկ դրականութիւնը քեզի
համար ծաղրի առարկայ է միայն, ու թատրոնը
բումբեր ցոյց տալու տեղ. զեղադիտական զգացումը
կը հեզնես, ճաշակը կ'արհամարես. ճաշակը. կեանքը
ճաշակելու կարողութիւնը. ինքդ քու հաճոյքիդ աղ-
բիւրը ձեռքովդ կը խցես:

Վասակ, ոտքը ոտքին վրայ նետած, թւերը
գլխուն տակը դրած, անշարժ ու ժպտերես կը նայէր
հագրատին:

Բազրատ շարունակեց:

—Այդ բոլոր զրկանքներուն հետ ինքըզինքդ
կը զրկես նաև սէրէն, սիրելու վայելքէն, բնական
սիրոյ ճաշակումէն: Այդ բնական սիրոյ յատուկ եղած
փափկութիւնները, նրբութիւնները, զգայնոտու-
թիւնը, յուզումները, վախերը, կատաղութիւնը,
ողևորութիւնը—այ այդ բոլորի քիթին կը խնդաս
դուն. և այդ հաճոյքներու ահագին դէզի փոխարէն
կը բաւականանաս միայն սիրոյ մէկ որոշեալ Ֆաղովը.
և սիրոյ այդ մէկ որոշեալ Ֆաղը, որ դուն Ֆիզի-
քական կ'անւանես, քեզի չի տար ամբողջովին իրեն
յատուկ եղող հաճոյքը, որովհետև բռնի կերպով ան-
ջատած ես իրեն յարակից միւս ամեն անհրաժեշտ
հոգեկան պայմաններէն. որովհետև անգոսնած ես
զգացումներու բնական զարդացման աստիճանաւո-

րութիւնը: Այդ անբնականութիւնն է որ քու բաղդդ
բութ կերպով կ'ըզգայ և դուն զգւանք կ'ըզգաս ինքդ
քու վարմունքիդ դէմ՝ քու սիրուդ դէմ, փոխա-
նակ հպարտութիւն ու երջանկութիւն զգալու. Գի-
տէս, դուն օր մը ինձի հրէշ անւանեցիր, որ ես
դեռ սիրած չէի քու կարծած սիրովդ. հիմա այդ
ածականը ես քու երեսիդ կը զարնեմ: Հրէշը դուն
ես, որ դեռ բնական կերպով սիրած չես, և չես ալ
կրնար սիրեր, որ չես կրնար բնական աղջկան մը
ամբողջ սէրը ու բովանդակ էութիւնը վայելել: Սէր
իւր բոլոր քնքշութիւններովը, երազներովը, դողե-
րովը, նախանձովը, հպարտութեամբը, կրքերովը, մո-
լեգնութեամբը. սէր իր յուզումներու, գրգռներու,
հեշտանքներու բովանդակ աստիճանաւորութեամբը:

—Շունշանորդի բաւեր:

—Իրաւ կան մարդիկ, որոնք իրենց սիրային
հաճոյքները, ինչպէս նաև իրենց կեանքի միաբոլոր
հաճոյքները ոտնակոխ կ'ընեն, կ'արհամարեն. որոնք
ապրելէ կը դադրեն՝ միայն դիտելու ու տրամաբանե-
լու համար. ատոնք մարդկութեան դիւցազներն են.
հայրենիքի կամ զաղափարի մը համար մեռնող զին-
ւորի մէկ ուրիշ ձևն են ատոնք. խնդիրը ձևի մէջ
տարբերութիւն ունի, էապէս նոյնն է: իր կեանքը
զոհել իր սեռի յառաջդիմութեանը նպաստելու հա-
մար: Այդ տեսակ դիւցազներ են, օրինակ, իրենց
երիտասարդութեան 37 տարիները քիմիական աշխա-
տանոցի մը հոտերուն մէջ փակւած աղաւնիներու

ծերտի քանակական ու որակական վերլուծութեամբը զբաղւող պրոֆեսորները կամ ամբողջ կեանքներին խոշորացոյցի խողովակին վրայ ծռած դիֆտերիտի կամ քոլերայի միքրոբները ուսումնասիրող բժիշկները. կամ իր ամբողջ կեանքը մարդու աշխատութիւնը թեթեւցընող մեքանայի մը կազմութեան վրայ խորհող գիտնականը: Այս մարդիկը իրենց բոլոր հաճոյքները զոհած են մարդկութեան յառաջդիմութեանը. կամ, աւելի ճիշտ արտայայտութեամբ, իրենց այդ բազմաթիւ մանր հաճոյքները փոխանակած են մէկ բաց մեծ, խոր ու անփոխարինելի հաճոյքի մը հետ, մարդկութեան յառաջդիմութեանը նպաստած լինելու գիտակցութեանը հետ. գիտակցութիւն մը, որ մեծ մարդիկներու կեանքին գերագոյն հաճոյքն է: Իսկ դժււն. դուն նոյն իսկ անհեթեթ կը գտնես անձնագոհութիւնը, ու ծիծաղելի կը համարես անոր պատճառած հաճոյքը: Սակայն այդ մեծ հաճոյքներէն վաղ անցնինք. դուն կը ճանչնաս ամէն մարդու համար սովորական եղող բնական աշխատանքի բնական հաճոյքը, կեանքիդ մէջ սիրով-սրտով երբէք աշխատած ես. գործ մը տեսած ունիս. քեզի կամ նմանիդ համար գործ մը տեսած լինելու հաճոյքը ջիղերէդ վազած է երբէք: Ե՛, խեղճ մարդ: Բնութիւնը վայելել չես կրնար, գեղարուեստներէն հաճոյք չես զգար, աղջիկան մը տիրանալ չես կրնար, ո՛չ վիշտ ունիս, ո՛չ ուրախութիւն. ո՛չ աշխատանքը կը ճանչնաս, ո՛չ իր հաճոյքը.

է, ալ ինչո՞ւ կ'ապրիս. ուրիշներու ըրածին չհաւնելու համար, ուրիշներու աշխատանքը ծաղրելու համար: Դէ, հերիք է. քալէ երթանք, դուխ տաքցաւ:

— Երեւի վառօդ սպառեցաւ, նկատեց Վասակ աւ սկսաւ նորէն բարձրաձայն խնդալ:

Ալ չխօսեցան իրարու հետ. միասին դուրս ելան, քիջան սանդղակներէն ու դռան առաջ պատրասկով մը իրարմէ բաժնըւեցան:

Բագրատ տուն շտապեց Լուիզը մտածելով. իսկ Վասակ մտածելոր մտաւ կողմնակի փողոց մը:

Վայ շունչանորդի. ինչ գաղափարի ժայռութիւն. մոլեռանդին մէկը: Եւ ինչի՞ վրայ է այդպէս ամուր ոտքերը դէմ արւեր. մե՞ր գիտութիւններու, որ դեռ շնորհքով փաստեր չունի. իր փորձառութեան, որ դեռ վեց հատէն աւելի չէ. ընթերցման. ան, ինչ հոռած հակասական բաներու դէպ է այն: Սակայն մասամբ ըստիներուն մէջ ճշմարտութիւն ալ կայ: Սէր. գուցէ իրաւ է: Բնութիւնը. իրաւ է. բնութիւնը ինծի մխիթարած է երբեմն. ես սիրած եմ Կովկասի լեռները, մեր Տրապիզոնի լեռները. չէ որ մեր ագարակը ես միշտ գերադաս եմ համարած քաղաքէն. գետակի մը ձայնին տակ իրաւ որ մարդ կարծես կը կակղի. սակայն չէ որ այդ թուլութիւն է, ջիղերու զրգռում. զարմանալի կերպով տարբեր է, ջիղերու զրգռում. զարմանալի միւնոյն երեւոյթը: Գործ, տարբեր կը դատեն մարդիկ միւնոյն երեւոյթը: Գործ, աշխատանք կ'ըսէ ան. պարզ է, որ կենդանին իր գործունէութեամբն է կենդանի. այդ գիւտը ընելու հա-

մար մինչև Ամերիկա երթալու պէտք չի կայ. շատ սիրուն. բայց... ախ, այդ բայցը. ինչ գործել, ինչ բանի աշխատիլ, ինչ ընել. ահա հոտ է հարցը. տարակոյսի մեծ հարցը, որն է ճշմարիտ, բնական գործունէութիւնը: Ե՛, որքան երջանիկ է գիւղացին, որ կ'ապրի միւս կենդանիներուն պէս առանց աւելորդ ինչուններով, ինչպէսներով գլուխ յոգնեցընելու. եթէ հինգ սխտորի գլուխ ըստըկեն, մեծ գործ մը կատարած լինելու գոհունակութեամբ կ'ուտեն սոխի մը գլուխը, կը սրբեն բերաննին ու երկնաւոր թագաւորին փառք կու տան... Բայց միթէ միայն գիւղացիները. չէ՛ այս մարդիկն ալ զոհ են ու երջանիկ. այդ Բագրատը, այդ իդէալներով խցւած ապուշը, այդ ազնիւ ու ոգևորւած դղումը. բայց ինչ կ'ուզես ըսէ. բաղդաւոր տղայ. սխալ թէ ճիշտ՝ իրեն համար ճամբաց մը ընտրեր է, գոցեր է աչքերը ու կը վազէ, վատահ իր ըրածի ճշտութեան, կատարեալ հաւատքով ու եռանդով. և երեւի հոտ է իր անհուն ոգևորութիւնը և ուժը: Ինչ ալ որ լինի՝ անոնք բաղդաւոր են. տղան իրաւ կ'ըսէ. անոնք կեանքը կը վայլեն. հաճոյք, ամէն կողմ հաճոյք կը փրնտրուեն, մնացածը իրենց չի հետաքրքրեր. հաճոյք. և արդեօք ապրելու շիտակ ճամբան այդ չէ՛ Ե՛, տխմար մտածումներ այս բոլորը:

Ձեռքը թափ տուաւ ու նոր փողոց մը մտաւ:

ԻԳ.

Վարդեառի կիրակի՝ օրը տղայքը երեք աղջիկները առին ու Մեծ-կղզի տարին:

Հիանալի օր մը անցուցին վարը՝ ծովեզերեաց ճաշարանին մէջ, վերը՝ կղզիին գագաթը, անտառներուն մէջ:

Գինի/ն ազդւած, բնութենէն շեշտւած կատակները չափէն աւելի բացւեցան. զըւարթութիւնը խենթ ոգևորութեան մը դիմակը հագաւ:

Բագրատ ու Լուիզ, թէև միւսներէն նկատելի չլինելու համար միշտ զգուշ՝ չէին կարող ծածկեր իրենց անհուն ուրախութիւնը և այն ուժգին ձգողութիւնը, որ կ'ըզգային դէպի իրար:

Հայեացքները սլաքներ էին դարձած սրտերու նշան առած. Ժպիտները թակարդներ՝ իրարու յափշտակութիւնը օղակելու: Ամէն պատեհ առիթով կը սեղմըւէին իրարու, իրարու ձեռք կը սեղմէին գողունի:

Անտառին մէջ սահւորտուք խաղացին քիչ մը. բայց իրենց թաքստոցներուն մէջ անհամբեր՝ դուրս թափեցան բոլորն ալ ու ահագին աղմուկով խառն սկսան իրարու ետեւէ վազվզել, իրարու զարնել, քաշքշել, փախչիլ. աղջիկներուն սուր քրքիշը, տղոց պոռչալուքը իրար էին խառնըներ:

Այդ շփոթութեան ու իրարանցման մէջ Լուիզ ու Բագրատ քանի՛ քանի անգամ իրարու գիրկ ինկան, իրարու ճմլընեցան:

Ու կը խնդային, ու կը խօսէին. կը ճլւլլային անվերջ, բոլորն ալ:

Երբ շողեռնաւէն ոտքերնին կամուրջ դրին՝ ամենքն ալ յորհած էին. մեղկ ու յափրեցուցիչ յոգնութիւն մը:

Իսկ Լուիզ երջանիկ:

Գէորգ յաջորդ օրւան դպրոցը գոց լինելէն օգտորւելով՝ շիտակ Պոլսի կողմը անցաւ՝ խան՝ իր հայրենակիցներուն սենեակը:

Իսկ միւսները տունն ալ քիչ մը քրքջալէն վերջը՝ ցրւեցան իրենց սենեակները խոստանալով, որ յաջորդ առտու կանուխ երթան Պերայի հասարակաց պարտէզը նախաճաշելու:

Բազրատ իր հաշիւը ունէր: Ելէնին կարի դաս ունէր, որով հոն երկար մնալ չէր կրնար, նաև Օգիւստան, որ դպրոց պիտի երթար:

Յուլիսի պայծառ առաւօտ մըն էր այս երկուշաբթին:

Հասարակաց պարտէզը հաղիւ մէկ-երկու հոգի կային:

Երիտասարդ խումբը քաշւեցաւ կանանչապատ անկիւն մը, Ոսիորի դէմ, Ասիական զւարթ ցամաքի ճակտին:

Այդ գեղեցկութեան ու բարձրութեան վրայ զըլարթ ու բաց էր բոլորի սիրտը. նաև ստամոքսը:

Նախաճաշը, խօսքն ու կատակ երկար տևեցին— մինչև որ Ելէնին առաւ իր կարին կողովիկը, Օգիւս-

տան իր գրքերուն պաշտօնակը— ու ոտքի ելան:

— Իսկ դուք. հարցուց Ելէնին նախանձի շեշտով մը:

— Մենք դեռ քիչ մը կը նստինք. ես կարգամ պիտի. ըսաւ Բազրատ անտարբեր, դրպանէն գրքոյկ մը հանելով:

Իսկ Լուիզ արդէն ձեռագործով կ'աշխատէր:

Բարևեցին ու հեռացան երկուքը:

— Մնացինք առանձին. ըսաւ աղջիկը թեթեւ մը կարմրած. աչքերը նախ Բազրատի դէմքին, ետքն ալ վարի կապոյտ ակօքներուն նետելով:

— Բարեբաղդաբար. պատասխանեց տղան. դիրքը վար դրաւ. յենւեցաւ աղջկան աթոռին. բռնեց անոր ձեռքը ու սեղմեց պինդ մը, ուրկէ ժանեակին ասեղը աղջկան գիրկը սահեցաւ:

— Ի՛նչպէս ուժով էք. ձգեցէք, ձեռքս, ձեռքս ցաւցուցիք. ձգեցէք, թէ չէ կը ծակեմ. ըսաւ աղջիկը շփանալով:

— Մականցէք. պատասխանեց Բազրատ աւելի սեղմելով:

Լուիզ ասեղը առաւ, քաջութեամբ տղու ձեռքի երեսին դըպցուց ու կամաց մը ճնշեց. յանկարծ անդին նետեց ասեղն ու ժանեակը, երկու ձեռքով յափշտակեց տղուն ձեռքը ու սրտին սեղմեց:

— Վախ, վախ. ա՛, ինչ անգութ եմ. ցաւ եցաւ:

Ու այնպէս քնքուշ, խանդաղատանքի, շոյանքի հայեացք մը սահեցուց տղու աչքերուն, որ Բազրատ

դողաց ու ջղաձգօրէն սկսաւ ճմլել քօրսէին այն մասը, որուն տակը սիրտը լինելու էր:

— Կարդացէք, կարդացէք. ըսաւ աղջիկը, մեղմութեամբ տղու ձեռքը հեռացընելով ու ամբողջօրէն աչքերով իր շուրջը պարտէզը դիտելով:

Բազրատ մեքենաբար առաւ գիրքը, թերթեց, բացաւ երես մը, քիչ մը ատեն անթարթ վրան նայեցաւ ու նորէն նետեց քովի աթոռին վրայ:

— Ձէ, չեմ կրնար, ակորժակ չունիմ:

— Ուրեմն բնութիւնը ուսումնասիրեցէք. տեսէք, ինչ սիրուն են դիմացի լեռները. ա՛յ Զամրէնէն է. լեռները կը սիրէք: Հապա այս երկինքը. կը տեսնէք այդ ամպի խոշոր կտորը. հապա ըսէք տեսնեմ ինչի կը նմանի. կարծես թէերը կտրած արծան մը լինի. Բէթհովէնին բիւստը տեսած էք. բայց ինչքան կը նմանի. զարմանք. այնպէս չէ:

Բազրատ նստած էր անշարժ՝ աչքերը շեշտակի աղջկան երեսին դամած: Ոչինչ չէր լսեր:

Յանկարծ աթոռը առաջ քաշեց դէպի աղջիկը. ու անոր ձեռքէն ժանեակներու կծիկը քաշելով —

— Դուք ալ մի՛ աշխատիք, ըսաւ:

— Ինչո՞ւ. է, մի՛ քաշէք թելս. կը փրթի. թողէք. տեսէք՝ արդէն հատնելու վրայ է:

— Ձգեցէք, թէ չէ կը փրցընեն:

— Ձեմ ձգեր. ըսաւ աղջիկը ակռաները սեղմելով:

Բազրատ քաշեց թելը, փրցուց. մնացած կծիկը ամբողջ քակեց արագ-արագ, բոլորը փեթըռտեց,

բզիկ-բզիկ ըրաւ, փետրռուքները լեցուց աղջկան գիրկը ու խոր շունչ մը առաւ.

— Հա՛, այսպէս:

Աղջիկը տղուն երեսը նայեցաւ. ու շիկնեցաւ. տղու աչքերուն մէջ անսովոր բան մը կար:

— Խեղճ թելերս. անոնց յանցանքը ինչ էր. ըսաւ աղջիկը իր ներքին յուզմունքը զսպելով: Ե՛, հիմա ես ի՞նչ ընեմ:

— Խօսեցէք, պատմեցէք, ժպտեցէք, ինծի նայեցէք, ձեռքերնիդ տըւէք ինծի:

— Բայց չափազանց ագահ էք. այդչափ բան որ միասին կը պահանջէք, ես ո՞ր մէկը կատարեմ:

Բազրատ ոտքի ելաւ.

— Քալեցէք տուն երթանք. ես հոս այլ ևս չեմ կրնար նստիլ:

— Ինչո՞ւ:

— Ե՛, այսօր որչափ շատցեր է ձեր «ինչուն». երթանք, արդէն ժամանակ է:

— Տըւէք գլխարկս, հովանոցս ալ: Կոճկեցէք սա ձեռնոցս ու սա ժանեակներս զրպաննիդ դրէք:

Հրամայեց աղջիկը հատիկ-հատիկ, իրարու ետէ: Փողոցը տաք էր ու փոշի: Տրանւայ նստեցան:

Ամբողջ ճանապարհը աղջիկը իր փեթռտած թելերուն վրայ կը գանգատէր, կըսուպառնար, կը հեգնէր:

Տուն հասան: Մայրը խոհանոցն էր:

Բազրատ աղջկան թելը անգամ մըն ալ սեղմեց ու մտաւ իր սենեակը:

Սենեակի մէջը կը դառնար. իր ուզածը ինքն ալ չէր գիտեր. կ'եռար սիրտը. մտածեց աղջկան սենեակը երթալ. գնաց մինչև դուռը ու ետ դարձաւ. պառկեցաւ վայրկեան մը քանապէհին վրայ. ոտքիցատկեց, կեցաւ հայելիին դէմը ու սկսաւ իր դէմքը դիտել առանց ոչինչ տեսնելու. գնաց բաց պատուհանին առջևը ու սկսաւ հեռուն նայել: Ամեն կողմ իր աչքերուն դէմ երեցողը միշտ նոյն շիկնած սիրուն գլուխն էր, որ հպարտութեամբ կը բարձրանար իր առանձգական ուռուչիկ պատուանդանին վրայ:

Եւ միևնոյն ժամանակ ուշադրութեամբ կը հետևէր դուրսէն լսող իւրաքանչիւր ձայնի: Լսեց որ աղջկան սենեակի դուռը բացւեցաւ, ճանչցաւ աղջկան քայլածքը, որ դէպի իր սենեակը կու գար. սիրտը սեղմւեցաւ բերկրանքէն:

— Ի՞նչ կ'ընէք հոս, հարցուց աղջիկը սեմէն:

— Կը կարգամ. պատասխանեց Բագրատ մեքենաբար քովի սեղանէն գիրք մը վերցնելով:

— Գիրքերնիդ հիմա վար դրէք ու բռնեցէք սա թելերս, որ կծիկ փաթթեմ. ինչպէս որ թելերս փեթըռտեցիք, այնպէս ալ հիմա ինծի օգնէք պիտի:

— Ո՛չ, ես կարգամ պիտի. ըսաւ Բագրատ աղջիկը զայրացընելու համար. ու խիստ լուրջ դէմք մը առած գրասեղանին առջևը անցաւ:

Աղջիկը մօտեցաւ, խլեց ձեռքէն գիրքը, անդին նետեց ու թելերուն փաթոյթը տղու թևերուն անցուց:

— Հանգիստ. մըմնջեց շրթունքներուն մէջէն՝ մատը տղուն վրայ թափ տալով:

Ու աչքերը տղու աչքերէն չի բաժնելով գնաց նստեցաւ դիմացի բազկաթոռին մէջ ու թելը մեքենաբար կծկել սկսաւ:

— Բայց ես կարգալ կ'ուզեմ. կրկնեց նորէն:

— Զգուշ. թելերս խճողէք պիտի. հրամայեց աղջիկը:

— Կեցէք. գտնայ բացականչեց երիտասարդը:

Ոտքի աթոռը ոտքովը աղջկան ոտքերուն քովը հրեց, նստեցաւ վրան, գիրքը դրաւ աղջկան գիրկը ու իր արմունկներն ալ կրթընցընելով անոր ազդերուն—

— Դէ, դուք փաթթեցէք. ըսաւ. ես ալ կը կարգամ:

— Զափազանց հնարագէտ էք, նկատեց Լուիզ:

Ու ծունկերը դողացին, որոնք տղու կրծքին էին յենած. իր լանջը յուզումէն կը շնչատէր. իսկ ձեռքերը մեքենական շղոտ թափով մը կծիկը կը փաթթէին:

Թելին փաթոյթը տղու ձեռքերէն վար սահել սկսաւ:

Երկուքն ալ անթարթ, կիզող, բաշող, տենչոտ հայեացքով մը իրարու կը նայէին:

Լուիզ յանկարծ կծկելէ դադրեցաւ. ու զոդդօջուն, խոր շունչ մը առաւ.

— Անճհ...

Իսկ Բագրատ առանց աչքերը անոր աչքերէն բաժնելու՝ բըռնեց աղջկան զոյգ ձեռքերը ու մոլեգնութեամբ իր կրծքին վրայ ճմլել սկսաւ:

Թեւերը խըճըճեցան. անցան աղջկան գօտիի երկաթին, տղու կոճակներուն ու երկուքի մատներուն:

Լուիզ ուժասպառ թեւերը թողուց, ու զլուխը համաց-կամաց վար խոնարհիլ սկսաւ:

Բագրատ նախ աղջկան խոստովիկները զգաց, որոնք իր ճակատը խախտեցուցին, տեսաւ անոր աչքերուն գոցելիլ. հոքը տաք շունչ մը վաղեց իր ընչացքներուն մէջէն ու թաւիշի մեղմ շոյանք մը քսեցաւ իր շրթունքին:

Խենթի մը պէս բացաւ թեւերը. թեւերը փեթըռտեցան:

Տղան փարեցաւ. աղջիկը դողաց. ու երկու համբոյր մէկի ձուլեցաւ:

ԻԴ.

Մինչ դպրոցի գործերը օր օրի կը վաստակաւորանային:

Կասկածելի ուսուցիչները օր օրի կ'աներեսնային. թաղականներուն քրտմնջումները կը սաստկանային: Բագրատ ամեն կողմէ աղաոտ բամբասանքներ կը լսէր. նոյն իսկ լսեց, որ իր մասին ոստիկանութեան ականջը բաներ էին դրեր:

Այս բոլորը իմանալը, դպրոցի մէջ միշտ կասկածով վերաբերելիլ, ուսուցիչներուն վրայ շարուն-

ակ հակելու սոխալած լինելը, թաղականներուն մէկերկու բացաղբութիւններ տալու հարկադրելիլ, այն զիտակցութիւնը, որ աւելորդ ժամանակ ու ուժ կը կորսնցընէր, այս բոլորը սաստիկ զգաւք կ'ազդէին Բագրատին ու կը յոգնեցնէին. ան, որ յոգնութիւն քառը լսել չէր ուզեր:

— Այս գործերը դպրոցի մէջ մանելու չէին. այս կերպով գործ չի քալեր. կ'ըսէր Սարգսին զայրոյթի վայրկեաններուն: Գոնէ այդ անպիտանները անմիջապէս դպրոցէն հեռացընելու է:

— Արդէն քեզի ըսի, որ չես կրնար. շունչանորդիները մտեր են թաղականներուն փէշին տակ:

— Այն ատեն լաւ է մենք անմիջապէս գործը ձգենք: Բայց... բայց տղամքը. ան...

Բագրատ կ'ըզգար, որ կասկած էր արդէն իր աշակերտներուն: Միւս կողմէն արձակուրդէն առտջ դպրոցը երեսի վրայ ձգելու խիղճ կ'ընէր: Վճռեց ամիս մըն ալ ակռաները սեղմէ:

— Աստուած իմ, դեռ ամբողջ ամիս մը. կ'ըսէր. Ու մոռնալու համար ինքըզինքը զբաղման կուտար:

Իսկ Գեորգ բոլորովին թուլցած էր արդէն:

— Լաւ, ի՞նչ քեզի կտոր-կտոր կ'ընես. կը կրկնէր Բագրատին: Մէկ-երկու շաբաթէն ձգես երթաս պիտի. ուրիշները պիտի գան ու բոլոր շինածդ քանդեն պիտի:

— Մեղք, մեղք տղոցը. այսպէս ժիր, այսպէս

մտացի. նորէն պիտի բռնեն խեղճերու զլուխը զրաբարի հոլովներ, «որոնք են մահացու մեղքերը» ու աշխարհագրական անուններ պիտի խոթեն: Ա՛, Գէորգ, որ կը մտածեմ...

—Այսպէս է աշխարհը. աշխատէ, աշխատէ, վերջն ալ ամեն բան երեսի վրայ թողնել ու հեռանալու ստիպւէ, ապերախտ ժողովուրդ, որ իր օգուտը չգիտէ. մեր աղբը արդէն այսպէս է. մենք մարդ լինելիք չունինք:

—Լուէ, խելօք. ի՞նչ փեխ-ցփեխ լեզուի կուտաս. աղբը, ցեղը, ժողովուրդը ի՞նչ ընէ. ժամանակի, կըթուծեան, զարգացման խնդիր է այդ. աշխատելու է աւելի բարձր զգացող ու աւելի ճիշտ մտածող մարդիկ պատրաստելու. ուրիշ ոչինչ:

—Է՛, շիտակը, ես յուսահատած եմ արդէն, պատասխանեց Գէորգ տարօրինակապէս խեղճ ու տխուր շեշտով մը:

—Քիթդ. բերանդ մի՛ ծռեր, անշնորհք: Աշխարհի մէջ ամենէն անխելք ու անօգուտ բանը տխրիլն է. իսկ տխրելէն ալ գէշ է յուսահատիլը: Ոչ տխրելէն գործ մը առաջ կու գայ, ոչ յուսահատելէն: Ուրախ եղիր, վստահ ու աշխատէ: Աշխատելու է միշտ թէ՛ յաջող և թէ՛ անյաջող վայրկեաններուն. աշխատանքը միայն գործ մը տեսնել կրնայ:

—Բայց որ չե՞ն թողուր աշխատելու, որ կը խանգարե՞ն:

—Ըրէ, որքան կրնաս: Այս կողմէն քացւ մը ընել

անկարելի է, ձգէ հոս ու միւս կողմին փորձէ: Աշխատանքը բերդ մըն է, որ զրաւենք պիտի. այս կողմէն չեղաւ, պիտի յարձակւինք միւս կողմէն. դուռները կոտրելու չի յաջողեցանք՝ պիտի մահլըցենք պարիսպներն իվեր, մինչև որ վերջապէս բերդը մերը լինի: Կարելի է մենք ալ կ'իյնանք այդ յարձակման ատեն. աւելի լաւ. ոգևորութեան վայրկեանի մը մէջ կ'անցնիս ոչնչութեան սեմէն. ի՞նչ կը կարծես շատ ակոթելի՛ բան է թքնելով, տքալով. ամիսներով անկողնին մէջ գլտորւիլը:

Ու սկսաւ խնդալ:

—Դեռ խնդալու ալ սիրտ ունիս: Շիտակը, որ կողմ ալ որ դառնաս՝ միայն լալու բան կայ մեր հասարակութեան մէջ:

—Լալ ու ողբալ. ահա մեր իրաւ որ լալու բաները, մեր ամենէն մեծ հիւանդութիւնը: Մեր բանաստեղծները կու լան, մեր ճառերուն մէջ կ'ողբան, մեր երգերը կ'արտասուին, մեր դասագրքերն անգամ արտասուք ունին. մեր լրագիրները՝ եղերերգուներու կը նմանին, մեր ընկերութիւնները՝ լալ կան կնկան. ամէն կողմ կու լան. կու լան ու մեծ գործ մը կատարած լինելու զոհունակութեամբ մէկ կողմ կը քաշւին: Այդ արցունքի կէսին չափ եթէ քրտինք թափուէր՝ հիմա մենք շնորհքով գործիչներ կ'ունենայինք, և ոչ թէ մարդակերպ բառիտուրակներ:

Գէորգ սկսաւ խնդալ:

— Հնա, անդալէս. կը տեսնեմ. վրադ մարդու շնորհք
եկաւ: խնդալ. խնդալ աւ աշխատիլ. կեանքի ուժը,
խանդը, առողջութիւնն է աչդ: Մաղրէ, հեգնէ,
զայրացիր, կատղէ, խնդա, ինչ որ կ'ուզես — ազատ
ես. մինակ մի' տխրիր, մի' յուսահատիր. տխրողնե-
րու բանականեր ունինք. քիչ մըն ալ ուրիշ տեսակի
մարդիկ ունենանք: Զարկած վայրկեանիդ խնդա,
զարնըւած վայրկեանիդ հեգնէ. աշխատանքի ատեն
զւարճացիր, մահաւան ատեն կատակաբանէ. ահա քեզի
փիլիսոփայութիւններուն փիլիսոփայութիւնը: Շի-
տակը քեզի խորհուրդ չեմ տար՝ փիլիսոփայութիւն-
ներու շատ ականջ կախես. բայց եթէ կայ մէկը
որուն հետեւիլ կ'արժէ՝ այն ալ անց է:

Արտաքուստ հանդարտ ու ներքուստ լարւած
օրերը կ'անցնէին իրարու ետեւէ:

Բագրատի միսթարութիւնը Լուիզն էր:

Տունը բոլորովին ուրիշ մարդ կը դառնար կարծես:

Ան որ դպրոցը մինչև վերջը կամ կատղած էր
թաղականի մը հաստազլիութեան դէմ, կամ զըզ-
ւած էր նոր ականջը հասած տխմար բամբասանքէ
մը, կամ զանաժ իր մէկ-երկու ուսուցիչներու ար-
տաքին կեղծաւորութենէն ու քսութենէն և կ'սմ
ինքն իր դէմ զայրացած, որ այդ բոլոր աղտոտու-
թիւնը հանդուրժելու չափ ինկած է արդէն. այս
ամենէն վերջը իրենց դուրսեցիի սենեակը անոր ար-
քայութիւն կը թըւէր. սիրոյ ժպտուն արքայու-
թիւն մը:

«Սիրոյ մէջ շահողը խաղի մէջ կը կորսընցընէ՝
կ'ըսեն. բայց երևի սիրոյ մէջ շահողը գործի մէջ
ալ կը կորսընցընէ եղեր». կը մտածէր Բագրատ:

— Ինծի նայէ, Բագրատ. ըսաւ յանկարծ օր մը
Գէորգ: Եթէ ես քու տեղդ լինէի՝ մինչև հիմա խեն-
թի պէս սիրահարած կը լինէի Լուիզին:

Բագրատ անակընկալ հարցէն կարմրեցաւ:

— Այդ ուրկէ հիմա միտքդ ինկաւ:

— Այդպէս մինչև վերջը իրարու հետ. այդ տե-
սակ խելօք ու գեղեցիկ աղջիկ մը. պարզ է, որ եթէ
դուն քայլ մը ընես, ան երեքը պիտի ընէ դէպի
քեզի: Դուրս ու ներս մտած-ելած ատենդ ետեւդ
նետած հայեացքները տեսնելու ես. ամբողջ հողին
է մէջը. ծածկել կ'ուզէ, բայց չի յաջողիր:

— Իրաւ. հարցուց Բագրատ ժպտելով:

— Կը զարմանամ քու անզգայութեանդ:

— Լաւ, քեզի ո՞վ ըսաւ, որ ես չեմ սիրեր. չէ՞
որ մինչև վերջը հետն եմ:

— Ե՛, գիտեմ քու հետը լինելդ, խօսածնիդ ալ
գիտեմ. խեղճի սիրուն գլուխը կ'ուռեցընես քու
դպրոցովդ ու փիլիսոփայութիւններովդ. մե՛ղք. այդ
աղջկան հետ շատ աւելի քնքուշ ու սրտատրոփ նիւ-
թեր կան խօսելու: Ե՛, արդէն աղջիկ ըսածդ ճաշակ
չունի. քեզի պէս անպէտքներու ետեւէն կ'իջնան:

— Պարապ խօսքի ակորժակ չունիմ. վերջ տուր.
մինակ միշտ աչքերուդ մի՛ հաւտար. ըսաւ Բագրատ
վերջին երկդիմի նախադասութիւնը շեշտելով:

Ու ակամայ քիթին տակէն ժպտեցաւ:

Իե.

Արեւը արդէն շատունց էր մայր մօտեր. ու մթութիւնը կը թանձրանար:

Վասակ ու Բագրատ հազիւ էշերէն իջան, որ երկաթուղիին սոյլը լսեցին:

— Գնացքը եկած է. շուտ. շտապեցուց Բագրատ:

Եւ արագ իշապանին վճարելով՝ Սան-Ստեֆանօի փոքրիկ կայարանը վազեցին:

Տոմսակները գնելը, վագոն ցատկելը ու զընացքի շարժելը վայրկեանի մը գործ եղաւ:

Քուպէի մէջ մինակ իրենք էին:

Երկուքն ալ մէջ-մէկ անկիւն նետեցան շըն-չասպառ, իրարու դիմաց:

Ոտքով, էշով չափեր-չափիներ էին շրջապատող դաշտերը, ծովու բարձր ափերը մինչև Ֆիլորիա, ուր իբր թէ ճաշեր էին ու նորէն նետեր դաշտերը և այգիներուն մէջ:

Ու խեղճ իշերու հոգին հանելով հազիւ էին հասեր Սան-Ստեֆանօի վերջին գնացքին:

Դուրսը արդէն մութ էր բոլորովին:

Քուպէի առաստաղէն կիսագունդ լապտերը աղոտ լոյս մը կը թափէր վար: Եւ վագոնին պարապու-թիւնը տակի անիւներու ղղրղիւնը կը կրկնապատկէր:

Երկու բարեկամները բաւական երկար նստած էին լուռ. Վասակ նստարանի թիկունքին փռւած. Բագ-

րատ, թեւը պատուհանին դուրսի մթութիւնը դի-տելով:

Վերջապէս Բագրատ լուութիւնը խզեց:

— Ի՞նչ կը մտածես. հարցուց:

— Ձեմ մտածեր. կը նախանձիմ. կը նախանձիմ՝ ձեզի: Շողին վառեր էք ու կը վազէք առանց աջ ու ձախ նայելու. առանց հարցնելու ինչո՞ւն. բաւական է, որ շարժման մէջ լինիք. ալ գոհ էք. առանց հար-ցնելու թէ այդ ըրածնիդ օգուտ մը, նպատակ մը ունի՞ր. ճիշտ այս օրւան մեր պտոյտին պէս:

— Սիրելիս, այսօրւան մեր պտոյտը անօգուտ, աննպատակ կ'անւանես. սակայն կ'անցնին տարիներ, ու դուն այս օրը բնաւ չես մոռնար ու հաճոյքով կը յիշես. ապացոյց մը, որ մեր այսօրւան վարմունքը անօգուտ չէր: Ն[թ]է խելք ունիս՝ այդ տեսակ «ան-նպատակ» դործեր շատ տես: Բայց այս մէկդի Ձեզի կը նախանձիմ՝ կ'ըսես. գուցէ մասամբ ալ իրաւունք ունիս. քու ամենամեծ զըժբաղդութիւնը անգործ լինելդ է. հազար անգամ արդէն ըսեր եմ:

— Մինչև հոս ենթադրենք քեզի հետ համա-կարծիք եմ: Ինծի նայէ, Բագրատ, մեր այսչափ ժամանակաւ ընկերակցութիւնը այլ ևս մեզի իրա-րու կապեց. կ'ուզեմ որ ինծի աղէկ հասկընաս, ես քու կարծածիդ չափ ալ անճաշակ, նիւթական ու եսամոլ չեմ. իմ մէջս ալ կան վայրկեաններ, որ կարծես զգացումները տիրելու կ'եննեն. ժամեր կան որ անձնազոհութեան էլ պատրաստ եմ. ես երա-

ժշտութիւնը կը սիրեմ. ջիղերու թուլութիւն է՝ ինչ ընեմ. նոյն իսկ, կ'ամբնամ խոստովանելու, սիրոյ իղէալական պատկերի պէս բան մըն ալ ունիմ գըլ-խուս մէկ անկիւնը. ես ալ երբեմն կը բաղձամ կար-ծես անմեղ աղջկան մը շիկնաւ, քնքուշ պլատոնական նայւածքին. ինչ ընենք, սիրելիս, մեր ծուռ կրթու-թեան արդիւնքն է. աշխատանքի պահանջ, բան մը ընելու ձգտում, ձեր գործունեաց կեանքին դէմ նա-խանձ մը—այդ բոլորը իմ մէջս ալ կան. եթէ մին-չեւ հիմա չեմ խոստովանած՝ պատճառը հպարտու-թիւնս էր. որովհետեւ գիտեմ, որ ատոնք անբնական, ծուռ, հնաւանդ բաներ են, որոնց դէմ մաքառել պէտք է, արմատախիլ ընել պէտք է:

— Խեղճ, բռնի կերպով կեանքդ իր սնունդէն զրկել կ'ուզես. չէ. հիմա առանց կատակի կ'ըսեմ. դուն հիւանդ ես:

— Գուցէ. միայն ոչ քու կարծած ձևով: Այդ բոլորը, այո, իմ մէջս ալ կայ. բայց ինչպէս որ կը տեսնես ճիշտ ատոնց հակառակ զաղափարներն ալ կան միւսնոյն ժամանակ զանգիս տակ. և այդ հա-կառակորդները իրարու հետ չեն հաշաւիր:

— Այդ կը նշանակէ, որ մէջդ եղած զաղափար-ները իսկապէս չես իւրացուցած. ամէն լսած եկե-րանքներ է ուղեղիդ մէջը առանց քու սեփականդ լի-նելու: Ուղեղը ստամոքս է, և ոչ թէ Ահմէտի տոպ-րակ. ամէն ներս մտածը կամ արիւն ղառնալու է և կամ մարմնէն հեռանալու. առանց մարսւելու

մարմնէն հեռացող մասերը ստամոքսի թուլութիւն ու աղիքներու բորբոքում կը յառաջացնէ:

— Աեցցես. բժիշկ ալ ես եղեր:

— Աատակը մէկդի. լուրջ խօսինք:

— Այո. եթէ այդչափ առողջ ուղեղ ունիս՝ եկո՛ւր դուն մարսէ տեսնեմ այս մտածմունքները: Աշխատելու է՝ կ'ըսես. ես ալ քեզի հետ. միայն հիմա ինծի լսէ. երբ ես տղայ էի՝ մասնաւոր հակում մը ունէի լեզուներուն. ապագային լեզագէտ լինել կը մտածէի. մեր աշխարհաբարը մշակել, զարգացնել կ'երազէի. իսկ հիմա միմակ այդ զաղափարը հերիք է ինծի ծիծաղ պատճառելու. համար. լեզուներու ուսումնասիրութեան ու մշակմանը համար աշխա-տանք թափել. ինչո՞ւ, քանի որ գիտեմ թէ այդ բոլոր լեզուները ջնջւին պիտի վաղ թէ ուշ՝ ընդհա-նուր համամարդկային լեզւի մը անդի տալու համար: Ատեն մըն ալ մտածեցի օրէնսգիտութեամբ, քաղա-քականութեամբ, փաստաբանութեամբ զբաղւելու. արդ, սիրելիս, մտածէ որ մեր արդի օրէնսգիտու-թիւնը հնարւած է պարզապէս ապօրինութիւնները իր փէշերուն տակ պատսպարելու համար. մոռ օրի-նակ կալւածական օրէնքները. ինչ աբսուրդ. կալ-ւած. ինչ օրինաւորութիւն է այդ որ մէկին վրայ կը վաւերացնէ հազարներով քառակուսի քիլոմէտր հողեր, իսկ միւսին կաղամբ մը տնկելու իրաւունք չի տար: Հապա քաղաքականութիւնը. այդ վաւե-րացւած ստախոսութիւնը, այդ պաշտօնական խա-

բեբայութիւնը, այդ կեղծաւոր տգրուկութիւնը: Իսկ ինչ կը վերաբերի փաստաբանութեան, որ միեւնոյն ժամանակ այն-ն ալ կ'ապացուցանէ, որ-ն ալ, մօտիկ ապագային միայն կատակերգութիւններու մէջ դուրս բերելիք են թաղրական բան մը պիտի դառնայ, ինչ-պէս օրինակ կախարիները, սատանաները մեր արդի բեմին վրայ: Կամ գուցէ ինծի խորհուրդ տաս գեղարւեստներով զբաղւելու. գեղարւեստ. վայրկեան մը ենթադրեմ, որ գեղարւեստ ըսածը բանի մը պէտք է աշխարհքի վրայ. բայց ի՞նչ է գեղեցիկը, ի՞նչ է, որն է գեղարւեստականը. կրնաս տասը հոգի դադր, որոնք ամենքն ալ նոյն գաղափարը ունենային այդ կէտին վրայ. միթէ կ'արժէ աշխատիլ բանի մը վրայ, որ ոչ-որի համար դեռ հաստատ որոշ չէ, և որ ապագային բոլորովին տարբեր բան մը լինելու է, եթէ ենթադրենք որ իրաւ գեղարւեստ ըսածը ապագային լինելու է: Քեզի պէս վարժապետ լինիմ. բայց դիտցիր, որ ճշմարիտ բնական կրթութիւնը քու կրթական գաղափարներուդ այնպէս կը համեմատի, ինչպէս այդ քու գաղափարներդ մեր այսօր-ւան իշապանի նոյն նիւթի մասին ունեցած կարծիքներուն. և ես ելնեմ այդ տեսակ ծուռ ճամբով զորք տեսնեմ: Ե՛, ըսէ տեսնեմ ի՞նչ գործ մնաց. արհեստաւոր դառնամ. հետզհետէ կատարելագործըող մեքենաները այլ ևս մեր ձեռքերուն ու ոտքերուն շատ պէտք չունին. իսկ քիչ մը վերջը բնաւ պէտք պիտի չունենան: Թէ վաճառականութիւն

ընեմ. այդ աջով առ ու ձախով տո՛ւր-ի ջիմար սիս-տեմը, որու հոտը անգամ մնալու չէ քանի մը տաս-նեակ տարիների վերջը: Ե՛, ուրիշ ի՞նչ մնաց:

— Վարդապետ դարձիր:

Վասակ ժպտեցաւ:

— Ձէ. անկեղծ կ'ըսեմ, որովհետեւ հիանալի ընդունակութիւն ունիս բոլոր ճիշտ ու ծուռ գաղափարները այնպէս իրար խառնելու, որ տակէն սատանան անգամ դուրս գալ չի կրնայ:

— Վարդապետ. ինչո՞ւ չէ. ժողովուրդս խաբելու համար, որ եթէ յանկարծ փորը կը ցաւի, կը լուծէ ու քանի մը ժամ վերջը կ'իյնայ կը մեռնի՝ պատճառը այն է, որ Աստուծոյ բարկացեր է ու իր վրէժը անոնց աղիքներէն դուրս կը քաշէ: Ինչո՞ւ չէ. ժողովուրդս համոզելու համար, որ ինքը թոյլ, անկարող էակ մըն է, որ իր ուժերովը ոչինչ ընել չի կրնար և իր յոյսը դնելու է Աստուծոյ զօտիին, սուրբ Մակարիոսի զանգին ու Ալիւլինիանա կոյսի աղբոսկրին վրայ: Ինչո՞ւ չէ. ժողովուրդիս քարոզելու համար, որ իր բոլոր մեղքերէն ու յանցանքներէն մաքրւելու ամենակարճ ճամբան սուրբերուն, ճրդ-նաւորներուն, խոտաճարակներուն առաւ կաշառք տալն է, ի հարկէ քաղաքավարի անուաններու տակ, և անոնց բարեխօսութիւնը խնդրելն է. բարեխօսու-թիւն. ինչ աժան բարոյականութիւն. խոտաճարակ-ներուն բարեխօսութիւնը, հիանալի է:

Գնացքը կայարանի մը առջև կանգ առաւ:

Տղայք լուռ դուրսի աղմուկը կը լսէին:

Երբ կայարանին լոյսերը իրենց վագոնին առջևէն ետ վազեցին և ծովուն վրայ՝ փռուող մութը անոնց ընկերացաւ՝

— Ինձի նայէ, Վասակ, ըսաւ Բագրատ: Մեր հասարակութեան մեծագոյն մասը հոգով-մարմնով փաթթուած է անցեալին, հինին ու չի կրնար զատուիլ, թէև անցեալի փտածութիւնը այդ գրկախառնման ատեն մեզի ալ կ'անցնի. մեր խելօքները չեն կրնար բաժնուիլ այն անցեալէն, որ մեզի գէշ-աղէկ մինչև մեր արդի վիճակին բերեր է և որ այլ ևս տեսնելիք գործ մը չունի: Իսկ դուն ալ ճիշտ հակառակը քեզի անցեալի հողէն բոլորովին կտրեր ես ու օղապարիկին պէս վեր կը բարձրանաս դէպի ապագան: Այդ ապագան քու աչքիդ փառաւոր է, բնական, արդի ողորմելի անհեթեթութիւններէն զերծ. այնպէս որ ոչ նըւաղ իղէալիստ մըն ես և դուն այդ քու համոզումներովդ: Սակայն այդ ապագայով այնքան ոգևորւեր ես, որ ներկան, մեր խելած ներկան, այդ միշտ արհամարուող, մոռցըւող ներկան դուն ալ մոռցեր ես. անօթի մեռնող մարդուն կը նմանիս, որ տարի մը ետքը իշխանին սեղանակից լինելու երջանկութեամբը կ'ոգևորւի: Ներկան, սիրելիս, ներկան մտածէ: Այդ քու ըսածներդ, եթէ ոչ ամբողջ գէթ մեծ մասով իմ երազներս ալ են. բայց այդ երազները չեն իրականանար, եթէ մենք հիմական համար, միայն հիմական համար չաշխա-

տինք: Որքան որ ապուշութիւն է անցեալի նախապաշարումներուն զոհել ներկայի առողջ պէտքերը, այնքան ալ տխմարութիւն է, ապագայի երազներու սիրուն, ներկայի անհրաժեշտութիւնները ոտքի տակ տալը: Յառաջդիմութեան միակ բնական ճանապարհը ներկայի ուսումնասիրութիւնը, ներկայի մասին մտածելը ու ներկայի համար աշխատելն է մեր ներկայ պայմաններուն մէջ, մեր ներկայ հոգեկան ու Ֆիզիքական ուժերովը: Այդ քու անըջած ապագայիդ մէջ մարդիկ ալ ուրիշ տեսակի մարդիկ պիտի լինին. իսկ մենք որ այս տեսակ մարդիկ ենք՝ մենք ալ մեր այս տեսակի պէտքերը հոգանք. մեզի համար երբ հոգանք՝ արդէն ինքնին ապագայի համար հոգացած կը լինինք. մեր կարիքներու ստիպումէն կատարած իւրաքանչիւր քայլափոխիս քայլ մըն է և՛ դէպի յառաջդիմութիւնը: Եզրակացութիւնս կ'ուզեմ. այդ բոլոր սիրուն փիլիսոփայութիւններդ դանդիդ մէկ անկիւնը աւելի ու կենդանի, իրական գործի մը ձեռք զմրկ. գործ մը, որուն շուրջը դառնայ քու բոլոր միւս մանր ու խոշոր զբաղումներդ, մտածումներդ, որ կեանքիդ առանցքը լինի. քեզի միայն աշխատանքը կը փրկէ:

— Բագրատ, քեզի խոստովանելու եմ, որ քանի ժամանակէ ի վեր իմ կարծիքս ալ կարծես այդ է: Գոնէ այսչափը ճիշտ է, որ աշխատանքի մէջ կը մոռնամ ինքզինքս ու խենթ-խելօք օրերը կ'անցնին: Գիտես, որ Տրապիզոնի մօտիկ մեծ ագարակ մը

ունինք, երթամ Թրանսա անասնաբուծական ու
կաթնատնտեսական վարժարան մը, վերջը կը դառ-
նամ մեր ազարակը. քիմիան կը սիրեմ, նմանապէս
և անասունները. միշտ բնութեան մօտիկ—այդ ալ
առաւելութիւն մըն է. գոնէ մարդ ամեն օր չի
տեսներ մեր այս յիմար ընկերական կարգն ու սար-
քը, ծուռ քաղաքակրթութեան այս ապուշ կազմա-
կերպութիւնները. միւս կողմէն ծնողներուս ալ օգնած
կը լինիմ: Գաղափարիս ինչ կ'ըսես:

Բազրատ ոգեւորւած ոտքի ցատկեց ու ընկերջը
ձեռքը խլելով բոլոր ուժովը սեղմեց.

— Գաղափարդ քու ուղեղիդ մինչև հիմա ծնած
գաղափարներէն ամենէն երջանիկն է, բոլոր սրտովս
կը շնորհաւորեմ. վայրկեան մը եթէ վարանիս՝ ամե-
նէն ոչինչ մարդն ես աշխարհիս վրայ: Ահա քեզի սի-
րուն ճանապարհ մը. թէ դուն անձնապէս կ'օգտըւիս
և թէ քու ազարակդ, քու գիւղդ նոր հոսանք մը
մտցուցած կը լինիս, ժողովրդի համար աշխատած
կը լինիս:

Նւ վայրկեան մը մտածելէ վերջը շարունակեց
ոգեւորւած.

— Ուրեմն այսպէս. ասկէ 4-5 տարի վերջը
ամառւան արձակուրդի մը, երբ Կարինէն Տրապիզոն
գամ, քու սիրուն ազարակիդմէջ, քու ձեռակերտ
թագաւորութեանդ մէջ փառաւոր ընդունելութեան
պատիւը պիտի ունենամ: Նորէն նստինք միասին
խօսինք, վիճենք. այն ատեն երեւի երկուքս ալ աւելի

քիչ իրար կը զըզենք. է, վերջապէս ալ առնացած
կը լինինք ու շատ աւելի փորձուած:

Գնացքը մտաւ Սիրքէճիի կայարանը:

Երկու ընկերները վար իջան. ու ապագայ ագա-
րակի մտային պատկերովը ոգեւորւած շտապ-շտապ
կը քալէին. երկուքն ալ ոգեւորւած էին ու փոխա-
դարձաբար իրար աւելի կը ոգեւորէին:

Ղալաթիա իրարմէ բաժնեցան:

Վասակ մտախոհ հասաւ տուն:

Մինչև կէս գիշեր սենեակին մէջ կ'երթար ու
կու գար: Առաւօտեան դէմ նստեցաւ ու նամակ
մը գրեց, երկար նամակ մը իր հօրը հասցէին:
Լուսանալուն պէս ինքը անձամբ իջաւ Ղալաթիա,
տարաւ ձգեց ռուսական փոստը. ելաւ վերին Ոսփոր
մէկնոց շողենաւի մը վերնայարկը, նստեցաւ հովին
դէմ ու մտասոյզ իր երկու կողմէն ետ-ետ փախչող
Ոսփորի սիրուն ավերը կը դիտէր:

ԻԶ.

Օգոստոսին շաբաթւան մը չափ էր մնացած.
շաբաթէ մը պիտի գոցէր դպրոցը:

Ու Բազրատ բոլորովին փոխւած էր. չափազանց
նեղսիրտ, մտածկոտ ու անհամբեր էր դարձեր:

Գէորգ ու մօտիկ ընկերները կը մտածէին, որ
դպրոցը ձգելու զայրույթէն է: Ու մէջէմէջ սիրտ
տալու խօսք մը կ'ընէին, որուն Բազրատ արհամա-
րոտ ժպիտով մը կը պատասխանէր.

— Ինքըզինքնիդ մխիթարեցէք:

Գիշերները ուշ ատեն տուն կուգար, առաւօտները շատ կանուխ տունէն կը հեռանար: Տունը բոլորի հետ չոր յարաբերութիւն մը ունէր. ու կ'աշխատէր Լուիզին քիչ հանդիպելու, այն ալ միշտ ուրիշներու ներկայութեանը:

Օր մը երբ պատահամբ առանձին մնացին —

— Բայց, Բագրատ, ինչ ունիս. ինծի դէմ ինչու զայրացած ես. հարցուց Լուիզ լալիան ձայնով մը:

— Լուիզ, ես հիմա շատ զբաղւած եմ. գիտես որ գործի տէր տղայ եմ. պատասխանեց Բագրատ իր յուզումը զսպել ջանալով: Իմ ըրածիս շատ կարեւորութիւն մի՛ տար. ոչ ալ մինչև հիմա ըրածներուս:

— Միտքդ չեմ հասկընար. առաջ այդպէս չէիր, բան մը պատահեր է: Եթէ դպրոցը ձգելուդ համար բարկացեր ես, Պոլիս դպրոց կը պակսի. քեզի պէս աշխատող տղան անգործ չի մնար:

— Իմ մտածմունքս ինքզինքս չէ: Բայց ինչ և է՝ թողնենք այդ, աւելցուց իսկոյն:

Լուիզ փաթ թըլեցաւ տղուն, սեղմընեցաւ անոր կրծքին, գրկեց, համբուրեց: Բայց Բագրատ սառն էր, թէև կը դողար: Անգամ մը միայն համբուրեց.

— Լուիզ, մեր ըրածը անխելութիւն է:

Ըսաւ ու սենեակէն ելաւ:

Լուիզ ոչինչ չէր ըմբռներ: Արդէն քանի մը

օրէ իվեր ունեցած տարտամ նախազգացումները աւելի ուժովցան. ու առանց գիտնալու ինչու՝ սկսաւ լալ:

Վերջապէս եկաւ արձակուրդի օրը:

Բագրատ սովորականէն շատ աւելի ուրախ ու շարժուն էր: Երեկոյեան բաւական ուշ տղայքը արձակեցան. տղոցմէ շատերը եկան մնաք-բարով ըսելու, ոմանք նոր տարեշրջանի մասին քանի մը բաներ հարցուցին: Բագրատ ամենքին ալ պատասխանեց. տղայքը հետզհետէ հեռացան. ուսուցիչներն ալ բարևեցին ու ցրեցան. ու դպրոցը դատարկեցաւ:

Բագրատ արտաքին անփոյթ երևոյթով մը մտաւ իր սենեակը. սուլելով ժողեց բոլոր զրքերն ու թղթերը, որոնք իրենց կը վերաբերէին. փաթթեց ու դրաւ մէկ կողմ:

Քաշեց նամակի մը թուղթ, զրեց իր ու Գէորգի հրաժարականը, պարզապէս յայտնելով, որ պատճառը եպիսկոպոսի ու անոր մարդոց լարած ստոր ինտրիզներն է, թաղականներուն տգիտութիւնն է ու հոգաբարձուներուն թուլութիւնը:

Կանչեց Գէորգը, ստորագրել տըլաւ. ու աւելցուց.

— Ծառայի մը հետ այս նամակը հիմա հոգաբարձուներու ատենապետին կ'ուղարկես. դուն ալ այս զրքերը դռնապանին տո՛ւր, որ տուն տանի. դուն ալ ետեւէն գնա՛. մարդուն ձեռքը ձերմակ մը դիր. վերջն ալ եկո՛ւր ծովեզրեայ ճաշարանը. քեզի կ'ըսպասեմ, որ միասին ընթերնք. հա՛, Գէորգ:

ինքը առաւ գլխարկը ու դուրս ելաւ:

Ծանր քայլերով կ'երթար դէպի ճաշարան: Ղալաթիա ծովեզրը մէկ-երկու տեղ կանգ առաւ. ցրւած կերպով դիտեց նաւավարներու աղմուկն ու իրարանցումը. ու արդէն մթնելու վրայ էր, որ մտաւ ճաշարան:

Գնաց ծովուն վրայ շինած ընդարձակ բալկոնը. ու ամենէն քաշւած անկիւն մը նստեցաւ՝ բաղեղներով հիւսւած վանդակին մօտիկ:

Սիրուն լուսին գիշեր մըն էր, որ կը տարածէր:

Ծովը լուսնի քմահաճոյքէն իր գիրկը թափւած արծաթ դրամներուն հետ կը խաղար: Ու թեթեւ մը կը քծնէր բալկոնը սլահող սիւններուն: Երբեմն ալ մօտէն անցնող նաւակի մը շարժումէն փոքրիկ ճողգիւն մը կը լսէր բալկոնին տակ:

Բագրատ աչքերը ջրին՝ կը մտածէր, մօտի գարեջուրը բոլորովին մոռցած:

Վերջապէս շունչ մը առաւ. ու մտքէն եզրակացուց.

«Ո՛հ. մտածելն անգամ յիմարութիւն է. կ'անբաղդացնեմ. եւրոպական հանգիստ ու կանոնաւոր կեանքին վարժըւած, միշտ մօր մը խնամքներուն տակ մեծցած, քնքուշ ու փխրուն աղջիկ մը. քաշեմ հետս լեռներն ի վեր, մեր չոր կեանքի դժւարութիւններուն մէջ. անոք, օտար, կըտորըւած. ո՛հ. մեղք է այդ. և այդ բոլորի փոխարէն ինչ պիտի տամ. սէրս. և այդ սէրը արդեօք հերկք է.

և միթէ ինքս գիտեմ իմ զգացմանս չափը. այսօր հոս, վաղը ուրիշ տեղ. դուցէ մնամ անպաշտօն, անգործ: Ա՛, ինքըզինքս ինչ փոյթ. բացց այդ աղջիկը. է՛, այդ չեմ կրնար: Եւ վերջապէս միթէ կոյր եսականութիւնը է՛ էակի մը բոլոր մանր ու խոշոր զըւարճութիւնները, մխիթարանքները, կապերը, սովորութիւնները, բոլորը միայն իմ մէջս խեղդել ուղեւը. առաջին ամիսները կ'անցնին. և վերջը զուցէ իմ սիրտս ալ անոր բաւականութիւն մը չի տայ. է, իմ սիրտս. գէթ վստահ լինէի սիրուս խորութեանը վրայ: Եւ վերջապէս դեռ. ատեն է ինքըզինքս կապելու. դեռ պէտք է, որ ազատ լինիմ. մեր հասարակական պայմաններուն մէջ բան մը ընել կարողանալու համար պէտք է ստակը արհամարել կարողանամ. բացց երբ կրճքիս վրայ ինծի յանձնւած աղջիկ մը ունիմ՝ դուցէ ստիպւիմ երկգլխի անարգանք մը չլսել ձեացընելու, զուցէ հարկադրւիմ աղայի մը յոխորտանքը կուլ տալու. ա՛, երբէք. կամ գործունէութեանս ազատութիւնը կամ այդ աղջիկը, եթէ նոյն իսկ աղջկան մասին մտածելը բոլորովին մէկ կողմ դնեմ: Սէր ու գործ՝ կեանքի երկու լծակները. ինչ երջանկութիւն երբ ատենք զոյգ կը վազեն. բացց երբ իրարու դէմ կու գան... է, ալ ուր պիտի երևայ կամքի ուժը: Վերջացած է. ես հեռանամ պիտի Պոլսէն առանձին, ինչպէս որ առանձին ներս մտայ:

Գլուխը վերցուց, շուրջը նայեցաւ. ու մէկ

ճակը կը նկարագրէ. ու կ'ըստիպէ ինծի, որ ինչ
ընեմ-չընեմ երթամ. կը խոստանայ ամէն կերպ
օգնելու. իսկ անոր ձայնը քաղաքին մէջ կարեւո-
րութիւն ունի. հօրը հարստութիւնը, զիրքը իր
կոնակն է: Թաղականներն ալ գրէթէ բոլորը իր
հօրը հետ կապած մարդիկ են. կը խոստանայ ամ-
բողջ զպրօցը բացարձակապէս մեր ձեռքը յանձ-
նէ. վերջը նամակը քեզի տամ կարդա: Երկար-
բարակ ալ գլխուս քարոզ է կարդացեր, որ իմ
ճննդավայրս է, որ հոն աշխատելը իմ բարոյական
պարտքս է, որ ինծի պէսները Պոլիս արդէն շատ
կան, որ եթէ չերթամ ինքը շատ նեղ վիճակի մէջ
պիտի դնեմ, և այլն, և այլն. ասոնք իհարկէ բոլորը
զեռօ. եղելութիւնը այն է, որ հիմնաւոր գործ է,
այն ալ մեր բուն ժողովրդին շատ աւելի մօտիկ,
քան այս զաղթականութիւնն է: Խօսքին կարճը,
Գէորգս. ես յառաջիկայ շաբթու կը մեկնիմ:

— Ես ալ քեզի հետ:

— Ո՛չ, դուն դեռ մէկ-երկու շաբաթ հոս կը
մնաս. մանր-մոնր մէկ-երկու գործեր կան կարգա-
դրելու. երեւի հոն ալ գրքերու, գործիքներու պէտք
կայ. երթամ, քեզի ստակ հասցնեմ, որ հետդ բերես:

— Գիտեմ, տունը որ երթալդ լսեն՝ շատ պիտի
կտարընին. մանաւանդ Լուիզը: Բազրատ, շիտակ
ըսէ. այդ աղջիկը չեմ սիրեր. ինծի այնպէս կը թըլի,
թէ դուն ալ դէպի ան անտարբեր չես:

Բազրատի սիրտը նետեց:

— Քառասուն անգամ քեզի միեւնոյն պատաս-
խանը տըւեր եմ. խելացի, սիրուն ու չափազանց
համակրելի աղջիկ է. եթէ այդ տեսակ քոյր մը ու-
նենայի՝ աշխարհք իմս կը լինէր:

— Քոյր. շինէ քեզի քոյր, ու վերջացաւ:
Եկո՛ւր, Բազրատ, փոխանակ երկուքի՝ երեքով եր-
թանք քաղաք:

— Հացդ կեր. պարապ մի՛ խօսիր. պատաս-
խանեց Բազրատ զայրացկոտ:

Ու շրթունքը խաճաւ:

Ի՛է.

Յաջորդ իրիկունն էր, որ Բազրատ դիտմամբ
ամբողջ ընտանիքին ներկայութեանը յայտնեց իր
մեկնումը:

— Գիտէք, տիկին, երեք օրէն Պոլսէն մեկնիմ
պիտի:

— Ո՞ւր. հարցուց տիկինը, կէս զարմանքով, կէս
անտարբեր:

— Կարլին. հոն ուսուցչութեան եմ կանչուած:

— Սնու է, կատակ. ըսաւ տիկինը:

— Ո՛չ, ճշմարիտ. լուրջ կ'ըսեմ. հինգշաբթի
իրիկեան շոգենաւով Տրապիզոն կը մեկնիմ:

— Իրմե, մեզի ձգե՛ս պիտի. պոռաց Օգիւս-
տան Բազրատի վրայ վաղելով:

— Բաց անխելք բան է այդ. նկատեց Էլէ-
նին: Պոլսի մէջ զգործ կը պակսի, որ այդ լեռները

պիտի երթաք: Գէորգ անցած օր ինծի կը պատմէր, որ այն կողմերը հիմա խռովութիւններ կան, սով կայ, անապահովութիւն է:

— Ե՛, ինչ ընենք. ինչպէս միւսները կ'ապրին, այնպէս ալ մենք. պատասխանեց Գէորգ:

— Դձուք ալ միասին էք. հարցուց Ելէնին անհանգիստ:

— Այո՛. միայն քիչ մը ուշ. պատասխանեց Բագրատ:

— Ե՛, երիտասարդութիւն է ըրածնիդ. դեռ տղայ էք. ըսաւ տիկինը: Պոլսի պէս տեղը ձգել. այս հանգիստ կեանքը. և հոս ստակ ալ կարելի է շահիլ:

Լուիզ լուռ էր բոլորովին. կարծես ան պատրաստած էր այս բոլորը լսելու. բաց ոչինչ ալ չէր լսեր:

«Ուրեմն այս էր հանելուկը» կը կրկնէր անդադար իր մտքին մէջ մեքենաբար:

Քիչ մը վերջը ամենքը ցրւեցան իրենց գործին:

Լուիզ առանձնացաւ իր սենեակը, դուռը կողպեց, նստեցաւ բաց պատուհանին առջեւ ձեռքը ծնոտին ու լուսինը կը դիտէր:

«Ա՛յ. պարապ բան է. ես անոր համար այն եմ, ինչ որ մայրս, ինչ որ փոքր քոյրս, որը նոյնպէս կը գըգռէ, կը համբուրէ. ո՛չ աւելի, ո՛չ պակաս. իսկ ես կը կարծէի...» մտածեց նա:

Ու արցունքի երկու խոշոր կաթիլ ակընթարթ մը իր թարթիչներուն վրայ կախւեցան, վերջը զուգընթացաբար սահեցան մինչև այտին կէսը, հոնկէ մէկ կաթիլը յանկարծ գլորւեցաւ աղջկան դոգը, մինչ միւսը ինկաւ շրթունքին քովի սիրոյ փոսիկը:

Աղջիկը դուռը դրաւ պատուհանի եզերքին ու սկսաւ հեծկըլտալ...

Լսեց, որ ընթրիքի կը կանչէին:

— Եկանք. պուաց ամուր ձայնով մը:

Արագ լըւացւեցաւ, մազերը շտկեց ու դուրս ելաւ:

— Պառկէր ես. աչքերդ տեսակ մըն է. նկատեց

մայրը:

— Այո՛, քիչ մը քունս տարեր էր քանապէհն վրայ. վրայ բերաւ աղջիկը:

Հազիւ ընթրիքէն ելեր էին, որ Բագրատ տուն եկաւ և ուղղակի Լուիզը պտոյտի մը հրաւիրեց:

Լուիզ սրտի դողով պատրաստեցաւ. ու լուռ մտաւ տղուն թեւը:

Ոչինչ բաներու վրայ քանի մը ոչինչ խօսքեր ըսելով՝ մտան մօտակայ կաղինօի մը պարտէզը:

Ու քաշւեցան առանձին անկիւն մը:

Երբ սպասաւորը խմիչքները բերաւ—

— Դէ, Լուիզ, ինծի յաջող ճանապարհ. ըսաւ

Բագրատ բարձրացնելով:

— Այս կատակ է, թէ՛ լուրջ. հարցուց աղջիկը վրդովւած:

— Լճուրջ է, անդինս: Պէտք է քեզի ամէն բան մէկ անգամէն պարզ յայտնեմ, որ քեզի աւելորդ մտատանջութիւններ տըւած չլինիմ: Դուն գիտես, որ ես արդէն միշտ հայրենիք երթամ պիտի կ'ըսէի. վերջին նամակները իմ երթալս բացարձակապէս անհրաժեշտ կ'ընեն. յետաձգել չեմ կրնար. երթալս վճուած է. թէև մինակ դուն կը հասկնաս, թէ ինծի համար որքան ծանր է Պոլսէն բաժնը-ւիլս:

— Շատ դժուար է եղեր, կը տեսնեմ. պատաս-խանեց հեգնօրէն: Ինծի նայէ. ես գիտեմ կամքիդ ուժը. և քեզի համոզելու յոյս չունիմ. բայց վերջապէս պիտի ըսեմ, որ մայրս իրաւունք ունի. Պոլիս թէ յարմար քաղաք է, թէ ապահով և թէ կրնաս առաջ երթալ, անուն հանել: Ես գիտեմ՝ ձեր հասարակութեան մէջ արդէն քու վրադ շատ են սկսած խօսիլ. պարապ տեղը մի՛ յամառիր:

— Ե՛, սիրելիս, այդ բոլորը ինծի համար ի՞նչ նշանակութիւն ունի:

— Շատ լաւ. այդ բոլորին իմ խելքս չի հասնիր: Մինակ կ'ուզեմ, որ հիմա ինծի պարզ ըսես. ես քեզի համար ոչի՞նչ չեմ արժեք: Իրաւ, մինչև հիմա ոչ մէկ խոստում չես տւած, ոչի՞նչ չես ըսած, նոյն իսկ քեզի կը սիրեմ մը բերնէդ չլսեցի, բայց վերջապէս կարծեմ... Ա՛խ, Բագրատ, ծանր է, ծանր այս բոլորին վրայ այսպէս պաղ պաղ խօսիլը:

— Լուիզ, լսէ: Ես քեզի սիրած եմ, թէ չէ՞ ինքս ալ չեմ գիտեր: Դուն ինծի համար միշտ ոգևորութիւն ու մխիթարանք ես եղած, քեզի համար ամէն բան ընելու պատրաստ եմ եղած, քու մասին մտածելը ինծի համար հաճոյք է եղած, քու ներկայութեանդ անցուցած վայրկեաններս կեանքիս ամենէն անուշ ժամերն են եղած. և հիմա որ Պոլիսը կը ձգեմ, միակ կսկիծս դուն ես:

— Մի՛ ձգիր ուրեմն. ըսաւ աղջիկը դողդոջուն՝ ամբողջ մարմնովը տղուն սեղմըւելով:

Բագրատ գրկեց, երկար նայեցաւ աչքերուն, պազաւ այդ աչքերը ու հազիւ լսելի ձայնով մրմնջեց.

— Այդ անկարելի է, անգինս:

Աղջիկը սկսաւ լալ, առանց գլուխը տղու ծոցէն քարձրացնելու:

Մէկ ալ ջանկարծ գլուխը ետ քաշեց. սրբեց աչքերը. մազերը ճակտէն նետեց ետ. ու մեքենաբար սկսաւ ձեռքի ձեռնոցները հանել:

Բան մը կար լեզւին վրայ, որ կ'ուզէր ու չէր կրնար ըսեր: Վերջապէս ձայնը դողաց ու ըսաւ որչափ կարելի է արագ.

— Լաւ. ինծի ալ հետդ տնր:

Բագրատ կարծես կ'ըստասէր. ամբողջ մարմնովը ցընցըւեցաւ ու՝ —

— Այդ ալ անկարելի է. ըսաւ կտրուկ շեշտով մը:

Աղջիկը նայեցաւ տղուն:

— Մայրդ. մայրդ քեզմէ բաժնըւիլ չի կրնար-
իսկ ան Պոլսէն չի կրնար հեռանար:

— Իրաւո՞նք ունիս. բայց...

— Եւ վերջապէս օտար երկիր, տարբեր կեանք,
անապահովութիւն, միայնակ. ո՞չ, անկարելի է:

— Բացդ դուն հետս ես, չէ՞:

— Իմ կեանքս անորոշ է, խախտւոյ, գուցէ
և վտանգաւոր. կրնամ անգործ մնալ, կրնան և ու-
րիշ բաներ պատահիր:

— Է՛, կը չափազանցես. վերջապէս ինչ ընենք.
միասին կ'աշխատինք. դեռ քեզի պաշտպանել ալ
կրնամ. ես Փրանսացի եմ: Ո՛չ. խնդիրը այն է,
որ պարզապէս ինծի հետդ չես ուզեր:

Բազրատ կ'ամընար. ամօթ, ամօթ մը միայն
տիրած էր իր ամբողջ հոլթեանը: Ա՛, այդ աղջիկը
որչափ, որչափ աւելի ազնիւ էր ու անկեղծ:

Նըւաստացման դառն զգացումով մը գետին
կը նայէր:

— Այո՛, դուն ինծի սիրած չես, երբէք. ըսաւ
արտասուածայն: Դէպի քեզի ունեցած թուլութենէս
օգտընեցար ու հետս խաղացիր:

Բազրատ կարծես դաշոյնի հարւած մը ստացաւ:
Կատղած ցատկեց ոտքի, բոլոր ուժովը սեղմեց աղ-
ջկան թեւը ու սպառնալից—

— Լուիզ, Լուիզ. կրկնեց ակռաներուն մէ-
ջէն:

Սակայն իսկոյն թողուց թեւը. թուլացած նս-

տեցաւ նորէն իր տեղը. ու աղերսող, գրեթէ լալ-
կան ձայնով մը յարեց—

— Լուիզ, անգլիս, մտածէ՛ վրաս ինչ որ կ'ուզես.
մեղադրէ՛ ինծի ինչպէս որ կ'ուզես. իրաւո՞նք ու-
նիս. ես անմիտ եղաց. այս բոլորը առաջուց մտա-
ծելու էի. ինքըզինքս զգացումներուս ձգեցի. ու
խնդիրը ահա հոս հասաւ: Գուցէ թոյլ տղայ եմ
ես. խորհէ՛ ամեն բան, ինչ որ կ'ուզես. միակնայդ
մի՛ մտածիր, որ քեզի խաբեցի, որ տկարութենէդ
օգտընեցայ, որ հետդ խաղացի: Կարելի է յիմար
վարեցայ, կարելի է տկար եմ զգացումներէս, կա-
րելի է անխելք եմ. բայց վատ չեմ, Լուիզ. ես
վատ մը չեմ Հաւուս, որ հիմա ալ մէջս նոյն այն
զգացումն է, ինչ որ էր քանի մը շաբաթ առաջ:

Լուիզը թեւերը դրաւ սեղանին, գլուխն ալ
թեւերուն վրայ ու անշարժ մնաց:

Բազրատ սոսկալի ցաւ մը կ'ըզգար իր մէջը:
Եւ իր կամքին հակառակ ծռեցաւ դէպի աղջիկը,
զրկեց ու շրթունքները թաղեց անոր ճակատը թա-
փած մազերուն մէջ:

Աղջիկը գլուխը բարձրացուց, փաթթընեցաւ
տղուն վիզը ու անհուն քծնանքով մը—

— Բազրատ, մի՛ երթար. շէնքեց:

— Ձեմ կրնար:

— Լաւ. միասին երթանք:

— Ձես կրնար:

— Կրնամ:

—Ո՛հ. չեմ ուզեր:

Աղջիկը քակեց թևերը, ցատկեց ոտքի. ու հպարտ շեշտով մը—

—Ուրեմն գիշեր բարի. ըսաւ:

—Բայց ինչպէս. ուր:

—Ուր երթալս ձեզի ինչու կը հետաքրքրէ: Չէ որ մեր մէջ այլ ևս ամեն բան վերջացած է: Դուք բացարձակապէս իրաւունք ունիք. յանցանքը իմն է, որ ձեզ դէպի ինծի ունեցած պարզ վարմունքը ուրիշ զգացումի մը տեղ դրի. կ'աշխատիմ սխալս ուղղելու: Ներեցէք ինծի, որ սրտիս ցաւէն ձեզի իզուր տեղը վիրաւորեցի. դուք ոչ միայն վատ մը չէք, այլ և հազւագիւտ ազնիւ էք: Յտեսութիւն:

—Բայց, Լուիզ... դոնէ... դոնէ սպասէ միասին երթանք:

—Ո՛հ, ոչ. այսպէս լաւ է. առանձին: Քու ներկայութեանդ ես միշտ թոյլ եմ եղած. զուցէ կամքս չի բաւէ ու ես իմ աւելորդ յուզումներովս քեզի ձանձրացընեմ. ոչ, ես չեմ ուզեր նըւատաւամ. ցտեսութիւն: Կը խնդրեմ՝ ետեւս մի՛ գաք:

Ու պարտէզի սեղաններուն մէջէն արագ դուրս սպրդեցաւ:

Բազրաս, գլուխը դրաւ ձեռքերուն ու անշարժ մնաց. ճակատը կ'այրէր:

Չէր մտածեր. միայն երբեմն կտոր-կտոր ուղեղին մէջ կ'արթըննար նախորդ խօսակցութեան այս կամ այն մասը ու նորէն կը մարէր:

Պահ մը բոլորովին զգալէ դադրեցաւ. կարծես քնացած էր: Ինքն ալ չգիտէր այդ դիւքով որչափ ատեն մնաց:

Փովէն անցաւ կազինօին սպասաւորը, ձեռքի ափսէին մէջի բաժակներուն ժխորովը:

Այդ ձայնը Բազրասը սթափեցուց:

Ոտքի ելաւ և ուղղւեցաւ դէպի տուն:

Ո՛հ այդ գիշերը և ոչ ալ յաջորդ երեք օրերը այլ ևս Լուիզը չտեսաւ: Աղջիկը միշտ դուրսն էր: Տնեցիք ըսին, որ իր մէկ-երկու ընկերուհիներուն հետ դաշնակի փորձեր կ'ընէր անոնցմէ մէկին տունը: Նըւագահանդէսի մը լնսնակցելու էին ու կը պատարասուէին:

Բազրաս ինքն ալ տունէն խոցս կուտար. ու ըստ կարելւոյն ինքըզինքը ուրիշ բաներով զբաղեցընելու կը ջանար:

Շարունակ իր ծանօթներու քովն էր, իր սպասարասութիւնները կը տեսնէր. և գրեթէ միշտ Սարգսի հետ էր:

Գիշեր մը անոր տունը մնաց: Մինչև կէս գիշեր նստած կը խօսէին: Երկուքն ալ ոգևորւած էին. երազներ երազներու վրայ: Անցեալէն, ներկայէն, ապագայէն. իրենց ձգտումները, յոյսերը, նպատակները—բոլորը, բոլորը իրարու կը հիւսէին:

Պառկեցան միևնոյն սենեակը. բայց, լոյսը մարելէն վերջը, անկողիններուն մէջ դեռ երկար երկար կը խօսէին:

Վասակն էր, որ մէջտեղ քիչ կ'երևնար. և երևցած ատեն ալ քիչ կը խօսէր:

— Զխօսական է դարձեր. կ'ըսէր Գէորգ ծիծաղելով:

— Մինչև հիմա այնքան պարապ խօսեր է, որ ալ ամբողջ կեանքին համար հերիք է. կ'աւելցընէր Սարգիս:

Վասակ կը ժպտէր միայն:

Եկաւ վերջին գիշերը. յաջորդ իրիկունը Բագրատ ճամբորդ էր: Վասակ, Սարգիս և ուրիշ քանի մը երիտասարդներ ժողոված էին «դուրսեցիներու սենեակը»:

Վերջին ընթրիք մը ըրին միասին: Գլուխները տաքցան. ոգեւորութիւնը յորդեց: Վէճ, աղմուկ, բարեմաղթութիւններ:

Այդ բոլորին մասնակից էին նաև տիկինն ու աղջիկները: Միևնոյն ժամանակ երկու-երեք լեզու կը լսէր սեղանին վրայ. լեզուներու խառնակութիւնն էր:

Լուիզ դունատ էր. ինքն ալ միւսներուն պէս թէև շարունակ տողոց սենեակը կը մտնէր ու կ'ընէր, բայց ըստ կարելոյն հոն քիչ մնալու կը ջանար. և աչքերը միշտ Բագրատէն խոցս կու տար:

Բագրատ մէկ-երկու անգամ հետը առանձին մնալ ուզեց. անկարելի եղաւ. աղջիկը կը փախէր:

Սեղանին վրայ մօրը քովն էր նստած. ու չպաշտաւորելու պատրաստով շարունակ դուրս կ'ընէր:

Ընթրիքէն քիչ մը վերջը՝ իր յոգնած լինելը պատճառաբանելով՝ իր սենեակը առանձնացաւ:

Յաջորդ ամբողջ օրը վերջին պատրաստութիւններն էին:

Բագրատ կ'երթար, կուգար, գնումներ կ'ընէր ճամբորդի լըրջութեամբ ու ցրածութեամբ:

Անգամ մը, երբ Բագրատ առանձին իր սենեակին մէջ բան մը սնդուկին մէջ տեղաւորցընելու աշխատած էր, ներս եկաւ էլէնին ու Բագրատին մօտենալով խորհրդաւոր, ցած ձայնով մը ըսաւ.

— Պարոն Բագրատ, ես հիմա գիտեմ, թէ այն ատենը ինչու ինձի հետ այնպէս վարեցիք. Լուիզը կը սիրէիք. չէ: Ըսե՛ք. ես ձեզի համար ոչինչ չէի արժեր. բայց Լուիզը հիմա ինչու այնպէս երեսի վրայ կը ձգէք. եթէ գիտնաք որչափ տխուր է. ամբողջ երէկ գիշեր մինչև առտու լացաւ. ինձի բան մը չըսեր, բայց ես քովի սենեակէն ականջ դրի. ես ամեն բան գիտեմ. դուք գէշ տղայ էք:

— Անդին դնա՛. թէ չէ քեզի բռնելուս պէս սնդուկը կը խոթեմ. պողաց Բագրատ զայրացկոտ՝ յուզումէն ու սրտին ցաւէն ինչ ըսելը չգիտնալով:

ԻԸ.

Արևը Ղալաթիայի միւսարէներուն ետեւէն դեղնութիւն մը կը թափէր Ոսփորի ջրերուն վրայ, ուր շողեւաւ, նաւ, նաւակ—բոլորը իրար խառ-

ներէր էին: Սոսկալի իրարանցում ու կեանք կար Ոսիորի վրայ՝ Ոսկեղջիւրին բերանը:

Այդ միջոցին էր, որ մեծկակ նաւակ մը Ղաւթիայի մաքսատանէն բաժնւելով՝ սկսաւ բացել:

Կին ու աչր կը խօսէին նաւակի մէջ:

Բագրատ նստած Գէորգի ու Օգիւստայի մէջտեղը, վերջինի ձեռնոցապատ, փոքրիկ թաթիկները իրեններուն մէջ կը շօյէր. ու հազիւ կը պատասխանէր իրեն եղած հարցումներուն:

Գժգունած էր:

Ամենէն շատ խօսողը Սարգիսն էր, որ անդադար կը կատակէր իր բարձր ու անհոգ շեշտերովը. ու չէր թողներ այդտեսակ վայրկեաններուն յատուկ եղող ծանր լռութեան մը տիրելուն:

— Վասակը դեռ չեկաւ. նկատեց Գէորգ:

— Երևի արդէն շոգենաւն է. պատասխանեց էլէնին:

— Հիանալի օդ է. սիրուն ճամբորդութիւն մը պիտի ընէք, պարոն Սուրեմեան. ըսաւ տիկինը:

— Ա՛, ես ալ հեռներնիդ լինէի. բացականչեց Օգիւստան:

Բագրատ ժպտեցաւ:

— Հետս եկուր. ըսաւ գրկելով:

Լուիզ, որ Սարգսի քովը մտախոհ նստած էր, սրտի սեղմում մը ունեցաւ:

Նաւակը մօտեցաւ մեծ, նոր ռուսական շոգենաւին: Նաւավարը քիչ մը պոռպրոաց իր

արհեստակիցներուն հետ ճամբայ բանալու համար խոնրւած նաւակներուն մէջէն. ու վերջապէս մօտեցաւ շոգենաւին կախած նեղ սանդուղին:

Մէկիկ-մէկիկ սկսան վեր ելնել:

Ազըլիկներէն վերջը ամենէն առաջ վեր բարձրացողը եղաւ Բագրատ: Հազիւ էր ոտքը սանդուղին զլուխը դրեր, որ սպասաւորի ձեւերով մարդ մը անոր մօտենալով՝ հարցուց.

— Պարոն Սուրեմեանը դուք էք:

— Այո՛:

Անձանօթը թուղթի մը կտոր դրաւ Բագրատի ձեռքը, բարեկեց ու հեռացաւ:

Բագրատ հետաքրքրութեամբ բացաւ ծալլւած թուղթը ու կարդաց մատխտով արագ գրած հետեւալ տողերը.

«Իմ ազնիւ-յիմար իդէալիստս,

«Դուն արեւելք. ես արեւմուտք: Այս առաւօտ ստացայ հօրմէս սպասած նամակս ու ստակ: Ան ալ ուրախ է Ֆրանսա երթալուս: Այս գիշերւան ձեպընթացով կը մեկնիմ Պարիզ. հոնկէ կը տեղեկանամ, թէ որն է ինձի ամենէն յարմար վարժարանը: Հիմա անցագրիս վաւերացման խնդրովն եմ զբաղւած՝ քեզի գալ չեմ կրնար. համբոյրս: Կը տեսնուինք նորէն իմ ազարակս:

Բոլոր ուժովս կը գրկեմ քեզի.

Ապուշդ:

Բագրատ վայրկեան մը քարացած մնաց:

—Ի՞նչ է. հարցուց Սարգիս:

—Այս իրիկուն ճամբու զնելու մարդ մըն ալ ելաւ. պատասխանեց Բագրատ:

—Գրաւ կու գամ, որ Վասակն է. արդէն ան այս վերջին ատեններս զլիսուն մէջ բան մը ունէր: Նա: Վայ, խենթ, վայ. ո՞ր կ'երթայ:

Բագրատ նամակը տըլաւ անոր. ու ինքը կանանց հետ իջաւ քամարան:

Մտան մաքուր, փոքրիկ խցիկը:

Նաւապարները պաշտօնականները, կողովները բերին, զիգեցին հոն:

Տիկինը գրպանէն եօթը-ութը լիմոն հանեց ու թափեց անկողին վրայ—

—Լիմոնը ճանապարհին պէտք կու գայ. ըսելով: Ելէնին նարինջներ հանեց.

—Նարինջն ալ լաւ է. ըսելով:

Գէորգ շիշ մը քոնեակ դրաւ սեղանին վրայ:

Ամենքը բան մը կ'ըսէին, ամենքը բան մը կ'ընէին:

Բագրատ ցրւած նստած էր Ելէնիին ու Լուիզին մէջտեղը, Օգիւստան գիրկը առած:

Բագրատ քանի մը անգամ Լուիզը խօսեցուց. ու միշտ քաղաքավարի ու պարզ պատասխան մը ստացաւ:

Անգամ մը աղջկան ձեռքը սեղմեց: Լուիզ ոչ ձեռքը ետ քաշեց, ոչ սեղմումին պատասխանեց:

—Ի՞նչ, աղջիկներուն փաթթուեր ֆնացեր ես.

ըսաւ Սարգիս խնդալով: Ամբողջ տարին խելքդ ո՞ւր էր:

Բագրատ ժպտեցաւ:

Շոգենաւը արդէն երկրորդ անգամ սուլեց. ու ամենքի սիրտը աւելի արագ տրոփել սկսաւ:

Տիկինը ոտքի ելաւ.

—Է՛, ալ վեր ելնենք:

Ելան վեր՝ նաւուն տախտակամածը:

Սոսկալի իրարանցում էր հոն: Բեռ, ապրանք, մարդիկ—բոլորը իրարու խառնըւած: Շատերը կը բաժանւէին, կը համբուրւէին: Լաց, ծիծաղ, ժպիտ, արտասուք:

Ահագին բաղձութիւն սանդուղին զլուխը խըռնած՝ իջնելու կ'ըշտապէին:

—Է՛, Բագրատս, բարի ճանապարհ. ըսաւ Սարգիս: Թո՛ղ ես բանամ պաշիկներուն դուռը:

Ու փաթթուեցաւ Բագրատին:

—Յտեսութիւն, ըսաւ Գէորգ՝ անգամ մը միայն շրթունքներէն համբուրելով:

Բագրատ մօտեցաւ տիկնոջ, ծռեցաւ ու ձեռքը համբուրել կ'ուզէր, բացց տիկինը ինքը գրկեց ու այտերէն համբուրեց:

Օգիւստան կախւեցաւ տղու վիզէն ու ալ ձգել չէր ուզեր. բռնի հեռացուցին. աղջիկը սկսաւ սոսկալի կերպով լալ:

Տիկինն ալ վարակեցաւ ու աչքերը սրբեց:

Բագրատ ամուր ու սրտանց գրկըեցաւ Ելէնիին:

հետ. ու պինդ պինդ համբուրեցան. Ելէնին ալ սկսաւ լալ:

— Ե՛հէ, գործ ունինք. կ'ըսէր Սարգիս:

Բագրատ վախով, դողով, յանցաւորի մը պէս մօտեցաւ մէկ կողմ՝ քաշած բոլորովին գունատ Լուիզին. ու կամաց մը աղջկան ձեռքը բռնեց:

Լուիզ նայեցաւ ակընթարթ մը շեշտ անոր աչքերուն, յանկարծ սկսաւ հեծկլտալ ու ամբողջ մարմնովը ինկաւ տղուն գիրկը:

Իրարու փարեցան ամուր. մնացին անշարժ՝ շըրթունք շըթունքի:

Ամենքը զարմացած կը նայէին: Մայրը այլացելեցաւ:

«Շնու, շնու, շոգենաւը ելնէ պիտի». կը պոռային նաւաստիները:

Նաւապետը իր կամրջակի բարձունքէն կը հայհոյէր զայրացած:

Վերջին մնացողները վար կ'ըշտապէին շոգենաւէն:

Սարգիս քաշեց աղջիկը Բագրատի գրկէն:

— Ա՛խ... հօժեց Լուիզ արցունքներուն մէջէն:

Տղայքը մօտան անոր թւերէն ու սանդուղէն նաւակ իջեցուցին:

Բագրատ ինկաւ նաւու եզերքին:

Խարիսխը կը քաշէին:

Անիւները արդէն բանել էին սկսած՝ շոգենաւին ետևը փըրփուրի ամպ մը կուտելով:

Շոգենաւը կը հեռանար. նաւակն ալ:

Լուիզ ալ չէր լար. թաց աչքերը տղուն ջառած, տարօրինակ ժպիտով մը կը ժպտէր:

Բագրատ խենթ, շատ խենթ զգացում մը ունեցաւ: Կ'ուզէր դուրս ցատկէ նաւուն կողէն ու երթայ, երթայ դէպի այն նաւակը, որ միշտ կը հեռանար:

Ու բնազդաբար քովի պարոններէն մէկը պինդ բռնեց:

Ալ նաւակին մէջ դէմքերը լաւ չէր որոշէր: Թաշկինակներ կը շարժէին, հովանոցներ: Ինքն ալ մեքենաբար իր գլխարկը կ'երկընցնէր օդին մէջ:

Նաւակը մօտաւ յանկարծ կայմերու անտառի մը ետև. ու աներևոյթ եղաւ:

Բագրատ քիչ մըն ալ աչքերովը փընտրուեց. կախեց գլուխը ու աչքերը յսուեց ջուրին, որ շոգենաւին քովէն ետ կը վազէր:

«Լմընցաւ» մըմնջեց. գլխարկը գլուխը դրաւ. ու տատամսոտ քայլերով բարձրացաւ շոգենաւին շէլքը:

Կրթընեցաւ դրօշակի սիւնին. ու սկսաւ դիտել:

Կուզային ու կ'անցնէին հետզհետէ Ոսկորի գեղեցիկ ափերը. իրենց կանանչութեամբը, իրենց բարձրութիւններովը, իրենց պալատներովը, որ թանձրացնող մութը սկսած էր հետզհետէ իր մէջը փաթթել:

Բագրատ աչքերը հեռուն նետած՝ կը մտածէր:

Յրևած մտածում մը:

Յիշեց առաջին անգամ իր Պոլիս մտնելը, իր Պոլիս անցուցած առաջին օրերը. յանկարծ դպրոցը չիշեց. և Լուիզը. ախ, այն Լուիզը: Նորէն պատկերացաւ իր աչքերուն դէմ հեռացող նաւակը, թաշկինակներու շարժումը, Լուիզի ժպիտը...

Ու ցաւ մը, սոսկալի ցաւ մը զգաց կրծքին տակ, սրտին մօտիկ:

«Գուցէ երջանկութեանս աքացեցի». անցաւ մտքէն: Ու սրտին ցաւէն տխրութիւն մըն ալ աւելցաւ:

— Խեղճ Լուիզս... մըմնջեց. ու աչքերուն մէջ արցունք զգաց:

Ձեռքը զրպանը տարաւ թաշկինակը հանելու. ու թուղթի մը շոշափումը առաւ: Վասակը: Ա, ան հիմա կայարանն էր անշուշտ: Հանեց զրպանէն թուղթը ու, աչքերուն բոլոր ուժը լարած՝ արդէն խտացած մութին մէջ անգամ մըն ալ կարդաց: Յիշեց Վասակին սենեակը, յանկալծ իր անոր հետ ունեցած վէճերէն մէկը մտաբերեց. ու ալ դադրեցաւ մտածելէ. անշարժ կեցած էր. ու կը նայէր հեռուն ջրերուն:

Ոսփորի երկու եղերքները արդէն վայրենացած էին. մութին մէջէն միայն թնդանօթներու պահակներուն լոյսը կը կայծկլտէր:

Նեղուցը հետզհետէ կը լայննար:

Բազրատ յանկարծ ուշքի եկաւ, զիտեց շուրջը, նկատեց, որ երկու կողմը ալ ցամաք չի կար. ցամաքը

միայն իրեն զիմացն էր, ուրկէ զոյգ փարօսներու լոյսերը խաւարին մէջէն իրեն կը նայէին զայրացկոտ քթթումով մը:

Բազրատ ետ նայեցաւ՝ նաւին ուղղութեամբը:

Սև ծոփն էր. սեփ-սև. սև մութին մէջէն:

Այդ ջուրի անեզր տարածութեան առջև երկտասարդը ազատ խոր շունչ մը առաւ:

Շողենաւն ալ կ'երթար հիմա ազատ, շողիին բոլոր ուժովը. և ուժէն կը դողար:

Շողենաւը կը դողար:

Ու Բազրատ ալ կը դողար նոյն եռանդի թափովը:

Իր աչքերուն դէմ Սև ծոփն էր, սեփ-սև, մութի ծալքերուն տակ խլրտուն:

Իսկ երեւակայութեանը դէմ ապագան էր ժրպտեհ երես զործունէութեան երազներուն տակ օրօրուն...

Շողենաւը կը դողար:

Handwritten text in a cursive script, likely a letter or a page from a manuscript. The text is written in a dark ink and is arranged in several lines. The script is somewhat difficult to decipher due to its cursive nature and the age of the document. The text appears to be a personal communication, possibly a letter to a friend or a family member. The handwriting is elegant and fluid, characteristic of the 18th or 19th century. The text is written in a single column and is separated from the rest of the page by a horizontal line. The paper is aged and shows signs of wear, including discoloration and some staining. The overall appearance is that of a historical document.

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0793617

